

RECENZNÍ ČLÁNEK

Přemostění propasti mezi biologií a historií
pomocí (hermeneutické) antropologie?Zamyšlení nad knihou Wolfganga Reinharda
*Geschichte als Anthropologie*¹

JAN HORSKÝ

JAN HORSKÝ: Bridging a large gap between Biology and History using (hermeneutic) Anthropology? Reflection on the book by Wolfgang Reinhard *Geschichte als Anthropologie*

Wolfgang Reinhard interprets (historical) anthropology in a wider sense than is customary. He also takes into accounts its generalizing dimension; he considers its hermeneutic form. Thus, he takes culture to be dynamic, a process, both as a semiotic system of symbols and a collection of patterns of behaviour. This, based on anthropology and with reference to (human) ethnology, makes it possible for him to link (evolutionary) biology with historiography. His analyses and also his synthesising interpretations are very stimulating, yet at times they are merely built on implicit comparisons. This makes it possible to pose questions for discussion: What is the criterion for differentiating hermeneutics as “a living form of the West” from understanding the world, people, texts or artefacts in other cultural circles and civilisations? Is an analogy between the development of bi-

1 Wolfgang REINHARD, *Geschichte als Anthropologie* (Herausgegeben von Peter Burschel unter Mitarbeit von Marie von Lüneburg), Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 2017, 439 s., ISBN 978-3-412-50521-9.

ological species and the development of different “types of religion” merely an interpretative metaphor or is it also meant ontologically? How would considerations about the “detachment of human culture from the biological evolution” stand the test when confronted with current bio-semantics and the theory of co-evolution of the genetic code and culture?

Key words: anthropology (historical) – hermeneutics – analogies of a biological and cultural evolution – history of religion

Nedávno vyšel u příležitosti osmdesátých narozenin Wolfganga Reinharda soubor jeho čtrnácti studií, které vydavatel knihy Peter Burschel označuje jako „texty k historické antropologii“. Jedenáct z nich bylo již publikováno v letech 1995–2014, tři jsou tu uveřejněny poprvé. Reinhard, který je znám jako jeden z klasiků tzv. konfesionalizačního paradigmatu, je v této knize výběrem textů představován jako autor, který usiluje o antropologizaci historických věd. Reinhard při tom pracuje s takovým pojetím antropologie, které je v rámci dějepisectví zastoupeno spíše zřídka. Antropologii se snaží propojit s klasickou hermeneutikou a hledá možnost badatelské inspirace historiků u biologů a etologů. Tyto prvky Reinhardova díla považuji za přínosné, přinejmenším jako podněty do diskuse. Chci se proto v následujícím textu věnovat některým otázkám, které Reinhardovy výklady nastolují. Zaměřím se při tom zejména na novější studie z výběru, zpřístupněného v této knize. Problematiku hermeneutiky a antropologie jako disciplín, které mohou propojit přírodovědné a humanitní studium člověka, mám za důležitou jak z hlediska teorie historických věd, tak z úhlu pohledu teorie socio-kulturního vývoje (popř. evoluce).

Co je antropologie a jaké je její místo v dějepisectví?

Wolfgang Reinhard chápe antropologii do velké míry jinak, než je běžné v rámci „historické antropologie“ v onom pojetí, které zažilo během posledních tří či čtyř desetiletí konjunkturu zejména v dějinách středověku a raného novověku.² Projevuje se to, jak bude níže ukázáno, jak v Reinhardově pojetí hermeneutiky, tak v jeho představě o antropologickém přemostění propasti mezi biologií a historií. Reinhard sám užívá pro označení tohoto svého antropologického přístupu řadu dalších synonymických či specifikujících termínů. Peter Burschel

2 Srov. např. Gert DRESSEL, *Historische Anthropologie. Eine Einführung*, Wien – Köln – Weimar 1996; Richard VAN DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj – Problémy – Úkoly*, Praha 2002; Peter BURKE, *Co je kulturní historie?*, Praha 2011.

k tomu říká v úvodu k této knize (s. 7–10), že Reinhard vzpomíná, jak motivující bylo pro něj v 60. letech minulého století dílo Ruth Benedictové *Patterns of Culture*,³ neboť ukázalo „cestu k etnologickému pohledu na dějiny“ (s. 7). Tento „etnologický“ pohled začal pro další léta Burschel označovat také za „kulturně-antropologický“. Reinhard tak ve studiích mluví např. o „etnologickém pohledu na evropské kultury raného novověku“, pro nějž zároveň užívá termín „historická antropologie“ (s. 8). Dále mluví o „(mikro)politické historické antropologii“, o „materialistické historické antropologii“, o „historické antropologii svatých textů“ či o „hermeneutické variantě historické antropologie“ atd. (s. 9).

Antropologie je však mnohoznačný termín, který je jednotlivými jejími směry a školami vymezován různě, někdy až protikladně. Předně jde o to, zda „antropologii“ míníme (a) antropologii obecnou, která se snaží nalézt jakési všem lidem (či alespoň širokému okruhu kultur) společné rysy. Takto pojatá antropologie při tom nemusí mít ambici synteticky zastřešovat všechny poznatky ostatních věd o člověku, tj. ambici člověka nějak substancionálně definovat. Může být hledáním jakési *funkční jednoty* způsobu lidské existence či existence lidí určitého širokého okruhu kultur. Příkladem budiž Cassirerova analýza „symbolického formování“ jakožto základní funkce (lidského) ducha. Příkladem, omezeným na „západní kulturní okruh“, může být ale také (níže popsáný) Reinhardův výklad hermeneutiky jako „životní formy Západu“. Reinhard k tomuto pojetí antropologie jako obecné disciplíny tíhne i v jiných studiích (např. s. 365).

Antropologii však můžeme také (b) nahlížet jako disciplínu, která ze své definice zkoumá především *kulturně-specifické jevy*. Jednotlivé kultury analyzuje jako rovnocenné, vedena přesvědčením, že o člověku může vypovídat jen dějinná bohatost a rozmanitost kultur. Reinhard pracuje i s touto koncepcí antropologie (s. 7–10, 334). V rámci obou těchto základních směrů antropologie zároveň zůstává otevřenou otázkou, zda položíme důraz spíše na aktérsky nereflexované chování, které lze studovat až ve smyslu biologicko-etologického behaviorálního přístupu, nebo na aktérské prožívání, interpretování světa a na vědomé jednání. Reinhard činí obé (např. s. 334). To, nakolik připouštíme obecně-antropologický přístup, určuje také míru, s níž budeme v rámci antropologie např. uplatňovat komparativní postupy, popřípadě se budeme pokoušet vykládat chování lidí jedné doby a kultury analogicky s chováním lidí jiných dob a jiných kultur.

3 Ruth BENEDICT, *Patterns of Culture*, Boston 1934, německý překlad: *Urformen der Kultur*, Reinbeck b. Hamburg 1963.

Reinhard se takovému postupu nebrání. Do hry vtahuje dokonce i analogie s chováním primátů. Oproti dnes běžně pojímané „historické antropologii“ si tak Reinhard zachovává mnohem větší smysl pro některé přístupy obecné antropologie a pro biologicko-etologické přístupy k lidským dějinám. „Historická antropologie“ by takové postupy dnes namnoze odmítala jako nevhodné, ba až neetické. Právě proto však považuji studie Wolfganga Reinharda za přínosné a podnětné, neboť se domnívám, že „historická antropologie“ se dnes někdy až příliš brání komparaci a zobecnění a že se zbytečně a nadměrně – v případě některých badatelek a badatelů v rámci snahy přenést na vědeckou půdu jakousi politickou pseudokorektnost – vymezuje proti přírodovědným přístupům.⁴

S podvojností v pojetí antropologie souvisí i přinejmenším dvojitá pojetí kultury, s nímž pracuje Reinhard. Zdůrazňuje, že chápe „kulturu jako proces stále proměny relativně otevřeného souboru rozmanitých prvků“ (s. 9). Při tom kulturou rozumí systém chování (*Kultur als Verhaltens-Ordnung* – s. 10 a 334). Současně pro „kulturní vzorce“ (*pattern of culture*) či pro „vzorce chování“ (*Verhaltensmuster*) Reinhard užívá místy i synonymum „mravy“ (*Sitte* – s. 7). „Kategorii mravy“ rozumí „kulturou regulované lidské chování“ (*Verhalten* – s. 8 a 10). V tomto smyslu uvažuje také o určitých podobách dějinné sedimentace kulturních vzorců: (*Akkumulation kontingenter Ergebnisse* – s. 361). Zároveň však autor na jiných místech pracuje s definicí kultury jako lidmi vytvořené „sítě symbolů“ (*Kultur als ein Geflecht von Symbole* – s. 223, též např. s. 334), které je nutno „vyložit“ (*Auslegung*). V prvním případě lze kulturu popsat zvenčí. V případě druhém je třeba (vnitřního) porozumění. Otázkou pak mimo jiné zůstává, nakolik je antropologické porozumění kultuře zároveň i hermeneutikou?

Hermeneutika a její kulturní a metodologický význam

Wolfgang Reinhard věnuje v předložených studiích značnou pozornost hermeneutice. Věnuje jí pozornost zejména v kapitolách *Die hermeneutische Lebensformen des Abendlandes* (s. 192–254) a *Kritik der hermeneutischen Vernunft* (s. 355–367). Již názvy těchto kapitol napovídají, že se autor hermeneutikou zabývá jak ve značně širokém slova smyslu jako každodenně uplatňovanou „životní formou“, tak v užším slova smyslu jako specifickou metodou (nejen) humanitních a historických

4 Oprávněné kritiky tohoto stavu srovnej: Dušan LUŽNÝ, *Antropologie náboženství*, in: Martina Cichá a kol., *Integrovaná antropologie*, Praha – Kroměříž 2014, s. 97–107.

věd. Významová šíře a mnohohrstevnatost, s níž Reinhard o hermeneutice uvažuje, je na jedné straně badatelsky (tj. pro analýzu i pro kulturně-dějinnou syntézu) značně přínosná, zároveň však v některých bodech zůstává diskutabilní (jak bude následně ukázáno níže).

Z řečtiny vyšlý výraz *hermeneutika*, podobně z latiny pocházející *interpretace*, označuje tradičně celou řadu postupů od těch, jimiž má být vyloženo (*Auslegung*) boží poselství, popřípadě jimiž mu má být porozuměno (*Verstehen*), a to až po ty, které mají být užity při objasňování textů, (kulturních) obsahů (*Sachverhalte*) a při jejich překladu do cizích jazyků (s. 193). Nespoutaná vůle k rozumění se ale od počátku neomezuje na text, nýbrž zahrnuje postupně celý svět a celého člověka (s. 251). Západní rozumění bylo od počátku *reflexivní*, zdůrazňuje Reinhard závěrem prvé z obou výše uvedených kapitol. V (západní) hermeneutice myšlení zároveň začínalo postupně rozumět samo sobě. Tak se na Západě vžila nutnost interpretační proces kontrolovat a optimalizovat (s. 251). Tuto charakteristiku lze zajisté vyslovit o hermeneutice jako o badatelské metodě. Je však otázkou, nakolik ji lze vztáhnout také na „hermeneutiku jako na životní formu“ Západu?

Reinhard říká s odkazem na Hanse-Georga Soeffnera, že „každodenní rozumění“ (*alltägliches Verstehen*), „hermeneutika všedního dne“ (*Alltagshermeneutik*) probíhá v každodenních interpretačních aktech a vztazích na bázi implicitního vědění. Neprobíhá v rovině samostatného ustanovování významů, nýbrž v rovině *jednání* (s. 195–196). V tom se Reinhard shoduje s mnoha jinými teoretiky kultury i společnosti. Max Weber považuje okolnost, že vnější znaky (*äußere Zeichen*) slouží jako „symboly“, za jeden ze základních konstitutivních předpokladů všech „sociálních vztahů“. Skutečnost, že jednající „vnějšímu chování“ (*äußeres Verhalten*) druhých neustále implicitně připisuje nějaký jimi míněný „mysl“ a oni druzí to opětují, činí sociální vztahy jak vůbec onticky možnými, tak badatelsky srozumitelnými.⁵

Weber tedy popisuje, svrchu uvedenou terminologií řečeno, implicitní každodenní hermeneutiku jednání, kterou má za *obecně lidskou* vlastnost. Kdyby-

5 Max WEBER, *Schriften zur Wissenschaftslehre*, hg. von Michael Sukale, Stuttgart 1991, s. 142–143. Weber předpokládá tuto způsobilost jak u Evropanů, tak u příslušníků „divokých kmenů“ v „nejčernější Africe“. Možná by mu šlo vytknout, že ontologizuje to, co zavedl jako předpoklad v badatelské metodě, tedy že ono připisování „smyslu“ má jak za nutný badatelský interpretativní krok, tak i za implicitní akterní úkon. Avšak tutéž výtku by šlo, kdybychom chtěli, vyslovit i vůči Reinhardovi. Lépe je uznat, že oba prostě vyhodnocují naši bazální zkušenost toho, jak *jsme* v sociálních figuracích a vazbách. Lze se opřít i o Ricoeurovo rozlišování „textury“ jednání od „textu“ o jednání, srov.: Paul RICOEUR, *Čas a vyprávění I. Zápletky a historické vyprávění*, Praha 2000, s. 94–98.

chom chtěli jít ještě dále, mohli bychom s odkazem na níže podrobněji citovaného Antona Markoše dokonce říci, že sémiozi, tedy způsobilost interpretovat znaky, lze připsat veškerému životu vůbec.⁶ Omezme se však jen na lidskou společnost. Avšak mohli bychom klást Reinhardovi otázku, jak tuto obecně lidskou každodenní implicitní hermeneutiku odlišit od „různých kulturních polí, v nichž skutečně probíhá rozumění všech stupňů a druhů, alias hermeneutická životní praxe“ (s. 196)? A stejně tak se ho můžeme ptát, co je kritériem, podle nějž můžeme usuzovat, že taková „životní praxe“ je specifickou Západů? Na první otázku by Reinhard možná odpověděl, že *verbalizace*. Můžeme tak usuzovat na základě toho, že se v knize mimo jiné ptá, zda se neohlašuje „konec nebo zásadní transformace hermeneutické životní formy“ v dnešním světě uživatelů počítačových piktogramů, které vytváří „bezjazyčná nebo jazykově zchudlá společnost“ (s. 249). Toto kritérium verbalizace bychom snad mohli za Reinharda zčásti domýšlet, neboť s oporou např. Cassirera, Ricoeura či Markoše lze říci, že „nejazykový“ nemusí ihned znamenat „neznakový“. Nejazykovost ještě neznamená neinterpretativitu. Na druhou uvedenou otázku by Reinhard – můžeme-li za něj zčásti domýšlet – patrně odpověděl, že kritériem je svrchu již zmiňovaná *reflexivita* (západní) hermeneutiky (*das Verstehen des Verstehens* – s. 223). Soustavná sebereflexe je však především věcí teologické, filosofické či historicko-vědné hermeneutiky jako badatelské metody. Jen obtížně ji lze spojovat se samotou „životní formou“ či „životní praxí“ Západu. Ostatně i Reinhard se v knize ptá, zda a jak může být textová kultura elity transformována do životní praxe masy (s. 227).

V diachronní perspektivě sleduje Reinhard dějiny (teorie) hermeneutiky od starověkých tradic až po novější kritiky Gadamera (např. Hans Krämer). Odkazuje tu kupříkladu na její židovské a řecké kořeny (s. 197–198, 250–254). Uvádí reformační podněty k rozvoji hermeneutiky a zvažuje význam její vazby na německou protestantskou kulturu, sahající až po teologickou hermeneutiku Karla Bartha a Rudolfa Bultmanna (s. 230). S ohledem na další výklad má smysl zmínit také Reinhardovo upozornění na skutečnost, že hermeneutika se (podle něj díky Leibnizovi) rozšířila v obecnou nauku o znacích, v sémiotiku (s. 213). To v jistém smyslu umožnilo nedávný návrat vědeckého myšlení k hermeneutice, který autor spojuje s „lingvistickým obratem“ (s. 219) a s „obratem kulturním“ (s. 220).

V této souvislosti Reinhard kupříkladu odkazuje na Geertzovo pojetí kultury jako sítě symbolů a upozorňuje na jeho blízkost Cassirerově teorii symbo-

6 Srov. např. Anton MARKOŠ, *Abiosféra a biosféra*, in: Lenka Ovčáčková (ed.) a kol., *O původu kultury. Biologické, antropologické a historické koncepty kulturní evoluce*, Praha 2017, s. 321–348.

lických forem (s. 223). Již z tohoto stručného náčrtu Reinhardova výkladu dějin hermeneutiky coby metody, popřípadě také dějin teoretické reflexe hermeneutické metody, je vidět, že i v tomto případě pojímá hermeneutiku velmi široce. Přibližuje se tak kupříkladu Chrisu Lorenzovi, který uvažuje o „hermeneutickém pojetí historického vysvětlení“ (*die hermeneutische Auffassung der historischen Erklärung*) jako o jednom ze dvou (popřípadě tří) hlavních proudů. Lorenz do něj řadí všechny ty směry, které v prvním plánu svého badatelského zájmu usilují o „(po) rozumění“ (*understand; Verstehen*) smyslu (resp. významu) nějakého textu nebo sociálního jednání.⁷ Široké pojetí hermeneutiky je produktivní, pokud ji sledujeme v rámci dějin myšlení. Pokud se však na ni dotazujeme v rámci noetiky (historických, kulturních či sociálních) věd, pak může být její široké pojetí na škodu analytické ostrosti. Toho si je vědom i Wolfgang Reinhard při posuzování jednotlivých kulturně-dějinných a metodologických otázek. V těchto případech přechází k užšímu pojetí hermeneutiky.

I když tedy Reinhard uvažuje o vzniku a vývoji hermeneutické metody v rámci celé kulturní antické a židovsko-křesťanské tradice Západu, přece se nemůže vyhnout tomu, aby v rámci tohoto vývoje nevyzdvihl její specificky kultivovanou německou podobu. Jemné propracovávání hermeneutického postupu autor totiž spojuje právě s protestantským prostředím. Odkazuje na Luthera, upozorňuje, že mnozí z těch, kteří v německém dějepisectví rozvíjeli hermeneutické interpretativní postupy, vyšli z prostředí evangelických far či studovali evangelickou teologii (s. 247). Precizace hermeneutiky tak v 19. století úzce souvisela s rolí tzv. „neohumanismu“ v německém vzdělávacím systému. Tím se hermeneutika prolíná s jevy, které jsou dějepisectvím tradičně označovány a studovány jako tzv. *Kulturprotestantismus* a *Bildungsbürgertum* (s. 247).⁸

Z tohoto duchovního prostředí vzešli významní představitelé německé liberální teologie, počínaje Schleiermacherem a konče Troeltschem, jakož i mnozí z významných představitelů německého kulturně-vědního historismu 19.

7 Chris LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit. Eine Einführung in der Geschichtstheorie*. Mit einem Vorwort von Jörn Rüsen, Köln – Weimar – Wien 1997, s. 65–93. Vedle „hermeneutického pojetí“ uvažuje Lorenz „pojetí pozitivistické“, kam by řadil všechny ty směry dějepisectví, které v prvním plánu usilují o explanaci (*explain*). Jako třetí možný základní proud popřípadě zvažuje „komparativní způsob historického vysvětlení“.

8 Diskusi o *Bildungsbürgertum* podrobně rozebírá: Jiří PEŠEK, *Setkávání s Klio. Studie z dějin dějepisectví*, Praha 2014, s. 204–238. K pojmu *Kulturprotestantismus* srov. např. Gangolf HÜBINGER, *Kirchen und Staat im Deutschen Kaiserreich*, in: Hartmut Lehmann – Jean-Martin Ouedraogo (eds.), *Max Webers Religionssoziologie in interkultureller Perspektive*, Göttingen 2003, s. 17–28.

století. Avšak zároveň z tohoto kulturního a myšlenkového prostředí vzešlo také to, co Reinhard nazývá „německou ideou pravdy“ (*deutsche Idee der Wahrheit*), tj. „dogmatizace hermeneutického poznání při současném podhodnocování empiricko-experimentálních postupů“, které musely strpět německé přírodní vědy (s. 247).⁹ Tato dogmatizace hermeneutiky může být však právě dobrým příkladem jisté ambivalence, jež je obsažena v interpretační kultuře. Tam, kde není dostatečně přítomná kritická kontrola hermeneutického porozumění, se můžeme setkat s činěním si „nároku na lepší vědění“ (*Anspruch auf besseres Wissen*), totiž s míněním, že my, interpretující badatelé, víme lépe než námi studovaní lidé (minulých dob a jiných kultur), co si vlastně mysleli, co chtěli, jaké hodnoty vlastně vyznávali (s. 252 a 364–367). Možné negativní důsledky takové dogmatizace vidí Reinhard jak na půdě historické vědy samotné – říká, jak dráždivý je nárok na to, abychom rozuměli autorům textů lépe, než si rozuměli oni sami (s. 355–357) – tak ale také v rovině, v níž zvažuje obecnou hermeneutickou životní praxi. Soudí, že ona dogmatizace dala v jistém smyslu vzniknout „lidu lepšího rozumění“ (*ein Volk von Besserwissen*) (s. 252).

Výše uvedené autorovy myšlenky nás však vedou k otázce: Je hermeneutika „životní formou“ (resp. reflektovanou badatelskou metodou) Západu, nebo *novověkého Německa*? Badokonce bychom se mohli dokonce ptát, zda má jít o životní formu novověkého Německa nebo moderního německého *Kulturprotestantismu*?

S tím však souvisejí následující noeticko-teoretické otázky. Wolfgang Reinhard, podobně jako výše citovaný Chris Lorenz, sice zahrnuje do hermeneu-

9 K povaze protestantské hermeneutiky v jejích počátcích srov. v české literatuře nejnověji: Martin BOJDA, *Schleiermacherova teorie zprostředkování*, Praha 2015. *Bildungsbürgertum* je považován např. Jürgenem Kockou za produkt pruské protestantské společnosti, „kde náboženství bylo od osvícenství za pomoci neohumanismu v jistém smyslu suplováno zbožštěným 'vzděláním' v onom jedinečném (řekněme mytizujícím) slova smyslu“ (J. PEŠEK, *Setkávání s Klio*, s. 224 a 233). Státní byrokracie byla tak až do poloviny 19. století tvořena z velké části lidmi oddanými osvícensko-liberálními principům. Změna nastala od poslední čtvrtiny 19. století, kdy se ve státním aparátu stále více prosazují nositelé profesního vzdělání. Původní neohumanismus je na ústupu, a to právě v době, kdy nastupuje integrální nacionalismus. V duchu těchto zjištění uvažuje i Wolfgang Reinhard, když spojuje neohumanismus s *Kulturprotestantismem* a s *Bildungsbürgertumem*. Oproti tomu však lze uvést skutečnosti (zdánlivě) odlišné. Max Weber na počátku své *Protestantské etiky a duchu kapitalismu* (1905), kde vychází ze školních statistik, ukazuje na příkladu Bádenska (k roku 1895), že ke klasickému vzdělání tíhli více katolíci, zatímco protestanti tíhli více ke vzdělání reálnému. Přitom však protestanti tehdy v Bádensku obecně tíhli ke středoškolskému vzdělání více než katolíci. Srov. Max WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, ed. Miloš Havelka, Praha 1998, s. 187–189. Otázkou, směřovanou na Reinharda, by pak mohlo být, zda bychom mohli uvažovat o obdobné konfesijní a socio-profesní vázanosti „hermeneutické životní formy“ s tím, že by některé sociální skupiny k ní mohly tíhnout více než jiné?

tiky i postupy, které vycházejí z „lingvistického“ či „kulturního obratu“, tj. postupy, které se někdy přihlašují k radikálnímu jazykovému, diskursivnímu, narativnímu či kulturním konstruktivismu, avšak tam, kde z noetického hlediska uvažuje o hermeneutické metodě, takovému konstruktivismu oponuje. Počítá s tím, že interpretativní rozumění má nějaký svůj „předmět“ (*Gegenstand*). Tento předmět si jistě nelze představit jako nesporně daný, věcný objekt bádání. Může mít velmi *těkovou povahu*. Přece však v Reinhardově pojetí *je* a zakládá „vztaženost k předmětu“ (*Gegenstandsbezogenheit*) našeho rozumění. Právě v tomto bodě považují Reinhardovy úvahy za velmi produktivní a podnětné (např. výklad o problému vztahu interpretací k realitě s odkazem na Hanse Krämera, s. 252).

Reinhard akceptuje, že interpretace textu (partitury, artefaktu) je (synchronně i diachronně) nekonečná sémioze (Charles S. Peirce) s neohrazeným smyslem či významem (Hans-Georg Gadamer). *Intentio auctoris* je při ní nedůležitá. Naproti tomu *intentio operis* a *intentio lectoris* při ní působí svým vzájemným pohybem v nekonečné dialektické spirále vzájemného interpretativního obohacování a zúrodnování (s. 225). To ale ještě neznamená, říká Reinhard, „že by interpretace neměla žádný předmět (*Gegenstand*) nebo že by každá interpretace musela být úspěšná a stejně hodnotná (*gleichrangig*)“. Neexistuje totiž sice žádné kritérium pro právě tu jednu správnou interpretaci, ale máme kritéria pro falešné, mylné (*misslungene*) interpretace (s. 225). Především však, pokračuje Reinhard, nám určitý text nedovolí, abychom z něj vyčetli něco, co odporuje smyslu jeho slov (*Wortsinn*). „Texty kontrolují interpretaci a ne naopak“ (s. 225), říká v opozici proti tomu, co míní Jacques Derrida. Reinhard soudí, s odkazem na Reinharta Kosellecka, že prameny mají „právo veta“, a to i v oblasti dějin umění. Smysl slov (*Wortsinn*) interpretovaného textu se totiž nenachází vně hermeneutické spirály. Reinhard proto říká, mj. s odkazem na soud Umberta Eca, že zmíněná kritéria (typu „veta pramenů“) se dají použít při „dekonstrukci falešných interpretací, nikoli však k založení definitivně platných“ interpretací „správných“.

S právě uvedeným uvažováním hermeneutické metody v užším slova smyslu souvisí i Reinhardův názor na vztahy mezi přírodními vědami na jedné a historickými, kulturními a sociálními vědami na straně druhé. Reinhard nepovažuje za vhodné a patrně ani za možné striktně, jednoznačně oddělovat „vysvětlení“ (*Erklärung*) od „rozumění“ (*Verstehen*), nomotetické, přírodní vědy od věd od věd duchovních, idiografických (s. 197, zčásti též s. 221, 360–263). „Přírodní vědy jako geologie a části biologie mají hermeneutickou infrastrukturu. [...] Biologie vypráví dějiny, a fyzika je plná metafor. Experimentální vědy jsou sice v první řadě struk-

turovány kauzálně, resp. formálně-logicky, tzv. v konečném důsledku matematicky, a dávají tím přírodě šanci vymanit se z hermeneutického kruhu textu a interpretace. Avšak viděno z hlediska dějinného výzkumu, byl jejich východiskem impuls chtít porozumět určitému jevu. Také v jejich aktuálním výzkumném procesu jsou momenty rozumnění nevyhnutelné, neboť je třeba rozhodnout, jaké otázky mají být položeny a jaké postupy se mají z těch či oněch důvodů uplatnit“ (s. 228).

Reinhard se i ve druhé z výše uvedených kapitol vrací k tomu, že „medicína, přírodní, sociální a kulturní vědy v poslední instanci sledují ten samý hermeneutický model“ (s. 362). Reinhard soudí, že Popperovy tři základní kroky: hypotéza – empirické přezkoušení – verifikace nebo falzifikace, „přesně odpovídají“ Gadamerovu hermeneutickému kruhu: předporozumění (*Vorwissen*) – interpretativní rozbor (*Auslegung*) – přesnější vědění nebo ne-vědění (*genaueres Wissen oder Nicht-Wissen* – s. 362, též s. 336). Reinhard pak upozorňuje na obdobu povinnosti empirického přezkoušení s vystavováním interpretačních nápadů „právu veta“ pramenů (s. 363, též s. 225).¹⁰

Široké pojetí hermeneutiky však někdy může být matoucí. Je vhodné je upřesnit. Vyjděme z toho, co vlastně můžeme považovat za definiční znaky hermeneutiky? Nejobecněji a zároveň nejtradičněji je možné říci, že (a) herme-

10 Lze učinit několik poznámek: Na upřílišněnou ostrost rozdělení věd na nomotetické a idiografické bylo upozorňováno vlastně již od doby, kdy je bádenští novokantovci nabídli. Činí tak např. Emanuel RÁDL, *O smysl našich dějin. Předpoklady k diskusi o této otázce*, Praha 1925, s. 12–22. Ostatně i novější, v dějepisectví dnes poměrně vlivné, úvahy počítají s analogií např. mezi medicínou a historickými vědami, srov. např. Carlo GINZBURG, *Spurensicherung. Die Wissenschaft auf der Suche nach sich selbst*, Berlin 2002, s. 7–57. Již počátkem 20. let Cassirer pojednával v rámci teorie symbolického formování (Ernst CASSIRER, *Filosofie symbolických forem I. Jazyk*, Praha 1996, s. 16–17) povahu empirického ověřování ve fyzice v zásadě analogicky s tím, jak Koselleck později uvažoval o „vetu pramenů“ (Reinhardt KOSELLECK, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 2000, s. 204–207). Obecně určitě platí, že velmi záleží na v té či oné perspektivě zvoleném prioritním hledisku, z něž posuzujeme rozdíly či shody přírodních, kulturních a sociálních věd. Čím více budeme klást důraz na svěbytnost „vnitřní skutečnosti“ (jak činil Dilthey), či na specifickou kulturní „hodnotovou ukotvenost“ dějepisného porozumění (jak to činili bádenští novokantovci), tím více se nám bude jevit oprávněným, aby chom zakládali „historickou metodu“ jako zcela specifický vědní badatelský postup (srov. Josef MERAN, *Historische Methode oder Methoden in der Historie? Eine Frage im Lichte der Methodologiegeschichte*, in: Christian Meier – Jörn Rüsen (eds.), *Historische Methode*, München 1988, s. 114–129). Čím více budeme naopak zdůrazňovat interpretativní, narativní a metaforické prvky jinak převážně teoretických a empirických přírodních věd a čím více budeme brát v dějepisectví na zřetel jeho zájem také o neintencionální vrstvy sociokulturní skutečnosti, tím více se budeme klonit k „metodologickému monismu“.

neutika je metoda *rozumění*. Je to *interpretace* nějakého jevu, nějaké entity v jejím (ryze či značně) svébytném *kontextu*. Tímto kontextem může být kupříkladu jak situační nálezo-ová konfigurace, tak specifické zřetězení událostí či určitý sémiotický systém (jazyk, systém symbolů). V tomto smyslu je hermeneutika protikladem explanace (vysvětlení z obecných pravidel). „Kontextem“ se tu nemyslí nějaký objektivní, reálný, všeobsažný kontext, nýbrž vždy jen kontext nějak selektovaný či konstruovaný. V tomto širokém pojetí hermeneutiky by se s Reinhardem shodli kupříkladu Derrida i Geertz. Avšak položíme-li důraz na (*b*) hermeneutický kruh jako na rozhodující definiční znak, bude se již Reinhardovo pojetí jevit jako příliš široké. V tomto pojetí, reprezentovaném především Gadamerem, je rozumění chápáno jako neustálé propojování „mého“ s „jiným“ a zároveň jako neustálé poměřování s „věcí“ (*mensuratio ad rem*), již má být porozuměno a která do interpretačního procesu vstupuje svou způsobilostí klást odpor našim výkladům. Viděno v této perspektivě, nebudou do hermeneutiky příslušet jednak (*b.a*) ty směry, které kladou geertzovský důraz na *emičnost popisu*, jednak (*b.b*) ty, které jsou radikálně konstruktivistické.

V tomto smyslu by do hermeneutiky kupříkladu [*ad (b.a):*] nespádala snaha historické antropologie a *New Cultural History* interpretovat po Geertzově vzo-ru *kultury* jako *texty*. Ta, jak ukazuje Lorenz, předpokládá, že tak jako nelze text – v rámci tohoto pojetí interpretace – vyložit „z nějakého reálného kontextu“, nelze ani kulturu (jako systém symbolů) vykládat „z něčeho, co leží mimo ni“, nýbrž jen z ní samotné (*von innen heraus*). Míni se tím, že kultura má být vysvětlena „emicky“, tedy z perspektivy aktérů. Avšak právě to, viděno Gadamerovou optikou, nelze. Interpretace bude vždy jednotou mého (Geertz by řekl „etického“) s jiným (tj. „cizím“, v Geertzově slova smyslu „emickým“). Ostatně právě proto někteří představitelé historické antropologie explicitně odlišují její metody od tradiční hermeneutiky.¹¹

Wolfgang Reinhard v těchto souvislostech upozorňuje, že „cizost předmětu“ interpretace nebo jeho „umělé odcizení“ (*künstliche Verfremdung*) „etnologizací pohledu“ je protikladem k „eurocentrickému předpokladu principiální obeznámenosti [resp. obeznámitelnosti] s předmětem“ (*Voraussetzung einer grundsätz-*

11 Hans-Georg GADAMER, *Problém dějinného vědomí*, Praha 1994, s. 40–52; Ch. LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit*, s. 179; Rebekka HABERMAS – Nils MINKMAR (eds.), *Das Schwein des Häuptlings. Sechs Aufsätze zur Historischen Anthropologie*, Berlin 1992, s. 7–19. Podrobněji argumentují in: Jan HORSKÝ, „Cizí“ a „dějinné“. *Hranice kultur versus kontinuita dějin*, Český časopis historický (dále ČČH) 112, 2014, s. 745–753.

lichen Vertrautheit mit dem Gegenstand) interpretace (s. 218–219). Nevyvozuje z toho však jednoznačný závěr stran vhodného pojetí hermeneutiky.

Jinou otázkou pak je [*ad (b.b):*], zda jsou všechny směry, které jsou považovány, nebo se samy prohlašují za *interpretativní*, vždy také *hermeneutické*? Příkladem budiž Ankersmitova narativistická kritika dějepiscectví. Říká-li totiž, že „narativní interpretace“ není odkrytím nějaké struktury, která existovala v minulosti, nýbrž je *aplikací* určité metaforické reprezentace na minulost (minulou realitu), tak je to patrně v jistém smyslu rezignace na Gadamerem proklamovaný princip *mensuratio ad rem*.¹² Zůstává tak otázkou, zda je možné lingvistický a kulturní obrat opravdu považovat za projev návratu k hermeneutice, jak soudí Reinhard?

Ona *res*, či onen „předmět“ interpretace však nikterak není jednoznačnou kategorií. „Předmětem“ mohou být entity velmi rozmanité povahy. Hermeneutiku (v protikladu k exaktním či empirickým vědám) by pak šlo vymezit (*c*) tím, že je interpretativním pronikáním do nějaké „vnitřní skutečnosti“ (Diltheyova „*innere Tatsache*“). V tomto kontextu je lhostejné, zda jí míníme určitý znakový systém, který se ve svých významech v určitém čase a na určitém místě rozkrýval, vyjevoval v „ducha“ či v rámci vědomí určitého aktéra či skupiny aktérů, nebo jí míníme Diltheyem uvažované volní akty a pocity. Čím více budeme klást důraz na tento rys hermeneutiky, tím opatrnější musíme být při spatřování analogií mezi přírodovědným „empirickým přezkoušením“ a historickovědním vystavením interpretačních nápadů „vetu pramenů“, o němž, jak uvedeno, uvažuje Reinhard. Zároveň se nám však i ukáže možnost promýšlet hermeneutiku ve vztahu ke kategorii „existence“, což není bez významu pro úvahy o hermeneutice jako o „životní formě Západu“.¹³

12 Srov. např. Frank R. ANKERSMIT, *Six Theses of Narrativist Philosophy of History*, in: *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor*. Berkeley 1994, s. 33–43. K problematice současného tzv. non-reprezentacionalismu srov. Eugen ZELENÁK, *Two Versions of a Constructivist View of Historical Work*, *History and Theory* 54, 2015, s. 209–225.

13 Ke spojení hermeneutiky s existencí srov. Paul RICOEUR, *Život, pravda, symbol*, Praha 1993, s. 168–219. Ricoeur zde (s. 210n.) odkazuje na klasickou studii Gottloba Fregeho *Über Sinn und Bedeutung*. Tohoto odkazu bychom mohli využít k odvození dalšího způsobu, jímž lze vymezit hermeneutiku. „Smysl“ (*Sinn*; anglický termín je buď *sence* nebo *meaning*) je to, co vzniká v rámci určitého uzavřeného sémantického či sémiotického systému (jazyka, kultury pojímané jako systém symbolů). „Smysl“ slova je dán jazykovými strukturami, v nichž se nachází. „Význam“ (*Bedeutung*, anglické texty překládají jako: *reference*) je vztahem k nějakému „předmětu“, který je vně určitého sémiotického systému, jehož prvkem je slovo (popř. jiný symbol), jímž se „vypovídá“ o tomto předmětu. Pomocí jazyka, byť je podle Ricoeura uzavřeným (strukturovaným) systémem, jenž neustále generuje „smysly“ svých jednotlivých „prvků“, jsme způsobilí vypovídat „něco o něčem“, tj. ustanovovat „významy“ a sdělovat je. Otázkou je, zda by bylo možné za jeden

Antropologie jako most mezi biologií a dějepisectvím

Pozornost vůči analogiím postupů přírodních věd a dějepisectví se výrazně projevuje v Reinhardově výkladu *O opicích a lidech, antropologie mezi biologií a dějinami* (*Von Affen und Menschen, Anthropologie zwischen Biologie und Geschichte*, s. 333–354), v němž je antropologická pozornost vůči lidskému chování považována za prostředek k přemostění rozdílů mezi uvedenými disciplínami (s. 339). Reinhard uvádí důvody (případy zneužití biologie a fyzické antropologie ve 20. století), které vedou k nedůvěře vůči biologii a biologické antropologii u mnoha humanitních vědců. Sám se však vymaňuje z „extrémních forem politické korektnosti“ s její „paušální podezíravostí vůči biologii“ (s. 333). Spojnici mezi biologií a dějinami pak vidí do velké míry především v – řekněme – behaviorálně-etologickém smyslu (což může být projevem vlivu německé humánně-etologické tradice).¹⁴ Wolfgang Reinhard se z této perspektivy vyslovuje k několika okruhům otázek. Předně je pro něj otázkou, k níž se v uvedené kapitole opakovaně vrací, zda – pokud platí že „člověk přinejmenším částečně odpojil vývoj svého druhu od evoluce“ (s. 339 a 353) – to znamená zároveň, že tím byla „biologická pravidla zbavena síly“? (*Werden damit die [...] biologischen Regeln außer Kraft gesetzt?* – s. 353). Reinhard uvádí tři případy, v nichž by se mohlo zdát, že tomu tak je. Za prvé byl přírodní výběr zbaven své síly díky naší medicíně (s. 353), za druhé „jsme poprvé oddělili sexualitu od jejího hlavního evolučního účelu, od reprodukce“ (s. 353) a za třetí nastalo „poprvé v dějinách rozsáhlé osvobození žen, které si mohou volit zcela nové role“ (s. 354). Reinhard však tyto změny, které by podle něj bylo možno uvažovat jako projevy „odpoutání od evoluce“ či „osvobození se“ od ní a od působení „biologických pravidel“, nehodnotí bezvýhradně kladně. Není pro něj ani tak otázkou, „zda by vymření lidstva“, ke kterému by mohla kupříkladu vést redukce plodnosti, „nebylo pro přírodu a pro prostředí lepším řešením, nýbrž spíše, zda již dávné druhy nevymřely v důsledku změněného reprodukčního chování a co bylo v daných případech toho důvodem“ (s. 354). Významnou otázkou, která se týká jak antropologů, tak biologů i historiků a při jejímž řešení se tito mohou setkávat

z definičních znaků hermeneutiky považovat to, že při interpretaci rozkrýváme (či alespoň chceme rozkrývat) nejen „smysly“, nýbrž také „významy“? Podrobněji argumentuji in: Jan HORSKÝ, *Teorie a narace. K noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje*, Praha 2015, s. 25–26, 70–72, 82, 187 a 208.

- 14 Srov. Stanislav KOMÁREK, *Teorie kultury rakouských humánních etologů: Otto Koenig a Irenäus Eibl-Eibesfeldt*, in: L. Ovčáčková (ed.) a kol., *O původu kultury*, s. 144–156. Wolfgang Reinhard z Eibi-Eibesfeldta vychází (s. 333–337).

a navzájem se badatelsky obohacovat, je, nakolik jsou uvedené dějinné změny v chování lidí nezvratné. Není „osvobození od evoluce nic jiného než iluze, neboť ve skutečnosti biologická pravidla dále působí, i když ještě nevíme jak“ (s. 354)?

Nejsem si zcela jist, zda Reinhardem zvolený způsob kladení otázky je dostatečně produktivní pro získání pokud možno přesných odpovědí. Nechejme stranou, že obrat „osvobození od evoluce“ (*Befreiung von der Evolution*) je vzletnou metaforou. Reinhard má jistě na mysli vymanění se z biologické závislosti (šlo by totiž také kupříkladu zvažovat „osvobození“ od kulturní evoluce). Za určitý problém bych spíše považoval, že Reinhard jakoby příliš ostře staví proti sobě „biologické“ a „kulturní“ či „dějinné“. Jsou totiž různé způsoby, jak navzájem výkladově konfigurovat biologickou evoluci a evoluci (dějiny, vývoj, růst) kultury. Můžeme s Wolfgangem Reinhardem jistě uvažovat o tom, jak se mohly lidské dějiny od biologické evoluce částečně odpojit (*abkoppeln* – s. 339), což je víceméně ve shodě kupříkladu s Cassirerovou tezí, že člověk se (jako *animal symbolicus*) způsobilostí symbolické reprezentace vydělil z živočišné říše. Je však zároveň dobré – zčásti ve smyslu doplnění Reinhardova výkladu – povšimnout si též toho, že se v různých směrech antropologie stále výrazněji objevuje otázka, nakolik se mohla a může kulturní evoluce zpětně promítat do biologické evoluce (člověka).

Nejde jen o Geertzovo mínění, že kultura nemůže být až evolučním následkem plné neurofyzilogické vyvinutosti lidského mozku, nýbrž že lidský mozek si musel kulturu vytvořit, aby mohl jako lidský fungovat. Jde zároveň i o teorii, předpokládající koevoluci genů a kultury, teorii podvojně dědičnosti (souběhu dědičnosti na úrovni genů a na úrovni kultury; popř. trojvrstevné evoluce, v níž by přistupovala ještě dědičnost na úrovni prostředí, tj. evoluce environmentálních nik), teorii autodomestikace člověka či teorii o původu kultury jako specifického adaptivního mechanismu, jenž může nabývat i maladaptivních podob.¹⁵

15 Srov. Clifford GEERTZ, *Interpretace kultur. Vybrané eseje*, Praha 2000, s. 69–100, zejména s. 82–87; Peter J. RICHERSON – Robert BOYD, *V genech není všechno, aneb, jak kultura změnila evoluci člověka*, Praha 2012; Marco STELLA – Jan HAVLÍČEK, *Je lidská evoluce uzavřenou záležitostí? Vztah biologické a kulturní evoluce z hlediska evoluční antropologie*, in: Lenka Hanovská – Jan Horský – Linda Hroníková a kol., *Evolvendi anthropologicae. Vývoj v antropologických perspektivách*, Praha 2012, s. 29–53; Petr TUREČEK – Jan HAVLÍČEK, *Kultura jako předmět a produkt evoluce*, in: L. Ovčáčková (ed.) a kol., *O původu kultury*, s. 183–229, zejména s. 190–197. Podrobněji argumentují in: Jan HORSKÝ, *Omezování plodnosti jako příklad maladaptivního chování?*, *Historická demografie* 39, 2015, s. 51–73; TÝŽ, *Homo historicus coby plastický, nebo elastický autodomestikant? Několik poznámek na okraj analogií mezi biologickou a kulturní evolucí*, *Lidé města / Urban People* 18, 2016, č. 3., s. 297–324.

Pro nejednoho biologa či evolučního antropologa je dnes spíše otázkou, jak člověk díky své kultuře (a její dějinné proměně, evoluci) může ovlivňovat svůj biologický vývoj. Zda může autodomestikační selekci ovlivňovat svoji evoluci po genetické stránce, zda se může kultura nějak projevit na proměnách frekvence alel jednotlivých genů, zda se může sociální či kulturní vývoj („kulturní vzorce“, zvažované i Reinhardem, s. 7–10) nějak „vpisovat“ do epigenetické paměti, nakolik může být lidská kultura faktorem proměny prostředí a touto cestou i faktorem změny jeho selekčních tlaků na vývoj člověka jako biologického druhu. Otázkou je i to, nakolik a kdy se kultura, vzniklá podle některých teorií jako adaptivní mechanismus, může proměňovat v maladaptivně působící faktor?¹⁶ V kontextu takto kladených otázek se výše uvedená Reinhardova teze jeví jako – takříkajíc – příliš „jednosměrná“. Tím však rozhodně neříkám, že je Reinhardův způsob kladení otázek bezcenný.

Reinhard v uvedené kapitole dále sleduje, co člověk sdílí s mnohými zvířaty (zejména s primáty). Klíčovým rysem je podle něj nárok na území (s. 339–334) a s touto teritorialitou pak spojený odpor k jiným skupinám svého druhu (s. 340–345). S teritorialitou a xenofobií je dále spojené užívání fyzické síly, tj. fakt, že člověk sdílí s jinými tvory lov a predaci (s. 344–345). S touto mocí je pak spojený nepotismus (s. 345–347). Porovnávání lidského chování s chováním primátů dovedly autora i k závěrům, které mohou být při prvním letmém čtení až dráždivé.

Zmiňme z nich např.: „Xenofobie má tedy určitou legitimní funkci. Podporuje příslušnost individuí a skupin [k sobě navzájem – J. H.] distancí od druhých. Identita tedy tkví na alteritě“ (s. 343). Tento analytický závěr, který je nutno číst v kontextu Weberova mínění, že vědy o kultuře a sociologie mohou člověku říci jen *was er kann* a *was er will*, nikoli však *was er soll*.¹⁷ Nemá tedy sloužit k relativizování útočných xenofobních projevů, nýbrž k naší lepší orientaci. Reinhard ostatně zároveň říká, že „mnihost lidských kultur ve skutečnosti nemá nic do činění s rasami, nýbrž je produktem dějin a prostředí“ (s. 342). Reinhardův závěr textu o společných kulturních rysech Evropy je pak třeba číst v návaznosti na tuto formulaci. Píše v něm o společné evropské obsesi jinakostí (*Alteritätobsession*), jež se znovu obrací vůči „muslimům jako společnému dědičnému nepříteli Evropy“.

16 Kromě prací citovaných v předchozí poznámce lze uvedené vyvozovat také z: Jaroslav FLEGR, *Evoluční táni aneb O původu rodů*, Praha 2015, s. 22–35 a 340–359. K otázce epigenetické paměti a toho, jaké se do ní mohou (dočasně) vpisovat některé socio-kulturní vzorce chování srov. Jana ŠVORCOVÁ – Karel KLEISNER, *Jak s námi žije minulost: Epigenetika jako pojítka mezi kulturou a biologickou evolucí*, in: L. Ovčáčková (ed.) a kol., *O původu kultury*, s. 349–371.

17 M. WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, s. 9–10.

Ptá se, zda Evropa (jako *společenství*) může být založena na vymezování se vůči skutečným či domnělým nepřátelům? (s. 272).¹⁸

V pojednání *O opicích a lidech*, Reinhard dále vykládá, jak „politické mikro-struktury“ (v jejichž utváření lze pozorovat analogie s chováním jiných druhů) umožňují růst „velkých historických struktur“, coby projevů „politického >biotopu< Evropy“, které lze přiměřeným způsobem evolučně popsat. Tato jejich evoluce „sleduje biologická pravidla, ačkoli nemá nic do činění se zvyšováním individuální biologické *fitness*“ (s. 347). Příkladem takové evoluce je podle Reinharda církevní reformace 16. století, vycházející od Martina Luthera (s. 347). Reinhard pak ve stručném nástinu sleduje jednotlivé náboženské směry a náboženství (*Religionen*) jako analogie (biologických) druhů. Ptá se, nakolik se určité náboženství, díky své schopnosti přizpůsobit se „podmínkám prostředí“ (*Umweltbedingungen*), mohlo v širším měřítku prosadit jako nový „druh“ (s. 347–351). Vznik takového „náboženského druhu“ pak lze interpretovat jako „evoluční výsledek způsobem známým také z biologie“ (s. 50). Některé reformní směry neuspěly, neboť „nepřežily“, byly ignorovány (např. kataři a Thomas Müntzer), jiné uspěly jen v omezeném okruhu (valdenští, pacifističtí novokřtěnci) a jen několik „artes“ se stalo široce úspěšnými druhy náboženství (luterství – s. 347; švýcarská reformace – s. 350; konfesionalizovaná podoba katolicismu – s. 350–351). V tomto smyslu lze pak pontifikát Jana Pavla II. chápat jako „úspěšnou adaptaci“ katolicismu na postmodernu (s. 351). Tato Reinhardova analogie mezi vývojem náboženských směrů a biologickou evolucí druhů zasluhuje, domnívám se, širší komentář přinejmenším z dvojího hlediska.

Za prvé se zde nabízí otázka, zda jde jen o *výkladovou analogii* (pouze v noetické či narativní rovině), nebo o analogii – řekněme – *ontickou* (obdobu vývoje biologických druhů a druhů náboženství by byly zvažovány v ontologickém smyslu). V prvním smyslu o „metafoře mezi kulturní a biologickou evolucí“

18 Za povšimnutí v této souvislosti snad jen stojí, že Miroslav Hroch jako jeden z konstitutivních rysů střední Evropy uvádí „stereotypní obraz východního nepřítele, v němž přežívá strach z >Turků<, obvykle transformovaný v nechuť vůči >Východu< vůbec a Ruska zvláště, nejnověji aktualizovaný antiislamismem“. Srov. Miroslav HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2016, s. 67. V určité diskusi s Hrochem lze snad jen dodat, že strach z „Ruska“ není obecným rysem české ani středoevropské politické reprezentace, jak ukazují kupříkladu české dějiny let 1945–1948 nebo současné české, slovenské, maďarské, ale zčásti i rakouské vnitropolitické (nejednou demagogicky vedené) debaty, spory a vymezování pozic. U části politických stran a směrů, které mají u voličů středoevropského prostoru poměrně nemalý úspěch, je islamofobie kompenzována rusofilstvím či přímo podlézavým postojem k Putinovu Rusku. Podrobnější rozbor důvodů tohoto heterogenního vnímání „Východu“ však ponechme historikům soudobých dějin či politologům.

mluví např. Petr Tureček a Jan Havlíček.¹⁹ „Metaforou“ je zde míněn „kognitivní proces“, jehož jádrem je (námi prvotně i jen intuitivně vnímaná) analogie či „strukturální podobnost“, zjištěná na základě „mapování napříč doménami“ (cross-domain mapping).²⁰ V tomto smyslu by metaforu, jako pro poznání a porozumění produktivní prostředek, chápal i Wolfgang Reinhard, když sám o ní mluví jako o prostředku, jenž poskytuje „možnost jak udělat nečitelné čitelným a nevysvětlitelné vysvětlitelným“ (s. 338, 226). V tomto smyslu by pak užití schématu biologické evoluce při popisu náboženských dějin 16. století bylo jen interpretačním uplatněním „evoluce“ jako *výkladového modelu*. Pokud bychom si udrželi důsledně nominalistické stanovisko, pak bychom aplikovatelnost tohoto modelu nemuseli považovat (ihned a bez dalšího) za doklad toho, že v samotné sociokulturní skutečnosti, tj. „onticky“, jsou reálně obsaženy funkční mechanismy biologické evoluce (např. přírodní selekce, resp. její sociální obdoba). Ostatně sám Reinhard na jednom místě výkladu říká, že chce příslušné náboženské děje „popsat“ (s. 347) jako (biologickou) evoluci.

O analogii mezi biologickou evolucí druhů a vývojem kultur se však dnes uvažuje zčásti také ve druhém, ontologickém smyslu. Děje se tak mimo jiné v oné části biologické literatury, jejíž autoři se hlásí k biosémiotice (či vychází z teorie tzv. „hermeneutiky živého“), popř. zčásti k teorii zamrzlé evoluce.²¹ V rámci biosémiotiky definuje kupříkladu Anton Markoš „život“ jako „tělesný, zrozený, sémiotický systém s dějinami“.²² Životu se tak obecně připisuje schopnost sémioze. Biologie či biosémiotika se tím může v teorii stýkat s kulturními a humanitními vědami tam, kde tyto vycházejí ze sémiotického pojetí kultury. K němu se – odkazem na Geertzovo pojetí kultury jako „sítě člověkem vytvořených symbolů“ – hlásí i Reinhard (s. 334). Analogie evoluce druhů a vývoje kultur ovšem není z biosémiotické perspektivy viděna jako důvod k naturalizaci humanitních a sociálních věd, nýbrž spíš naopak (či zároveň) jako podnět k jisté sémiotizaci věd

19 P. TUREČEK – J. HAVLÍČEK, *Kultura jako předmět a produkt evoluce*, s. 195.

20 Vít POKORNÝ, *Myslet z psychedelických zkušeností. Transdisciplinární interpretace*, Červený Kostelec 2016, s. 115–116.

21 K problematice biosémiotiky srov. např. Marcello BARBIERI, *Organické kódy. Úvod do sémantické biologie*, Praha 2006, zejména s. 176–202; Anton MARKOŠ, *Biosémiotika jako svár moderny s postmodernou*, in: TÝŽ (ed.), *Jazyková metafora živého*, Červený Kostelec 2010, s. 213–228; TÝŽ, *Evoluční tápání. Podoby planetárního životopisu*, Červený Kostelec 2016, zejména s. 213–223 a 261–349. V rámci teorie zamrzlé evoluce tyto analogie uvažuje J. FLEGR, *Evoluční tání*, s. 349–359. Podrobněji argumentují v: J. HORSKÝ, *Příspěvek historickovědního bádání k diskusi o analogii (evoluce) druhů a kultur*, in: L. Ovčáčková (ed.) a kol., *O původu kultury*, s. 372–399.

22 A. MARKOŠ, *Znaky a významy v evoluci*, Praha 2015, s. 38.

o životě. Analogii druhů a kultur v tomto ontologickém smyslu nadto podporují některá zjištění, týkající se období vývoje druhů a vývoje jazyků.²³

Nelze jednoznačně rozhodnout, zda Wolfgang Reinhard vykládá jednotlivá „náboženství“ 16. století jako evolučně se ustavivší „druhy“ (aby byly dějinně úspěšné, musí se přizpůsobit „podmínkám prostředí“) jen v metaforickém, nebo i v ontologickém smyslu analogie mezi biologickým druhem a druhem náboženství. Tak či onak, jeho výklad může být přínosným příspěvkem do diskusí mezi historickými vědami, antropologií a biosémiotikou. I proto však vyžaduje určitá upřesnění (v náčrtu viz níže).

Za druhé: Reinhardův výklad dějinného úspěchu Lutherovy reformace, biologizující analogií, jako zdařilé „evoluční adaptace“ (*evolutionäre Anpassungsleistung*) na „podmínky prostředí“ (s. 349), popř. i obdobně argumentující výklad osudu jiných reformačních směrů, lze diskutovat ještě z jiného – pracovně řekneme – obsahového hlediska. Luther uspěl, soudí Reinhard, „neboť jeho teologie byla >nejlepší<“, potud, že „nejlépe odpovídala náboženským a politickým podmínkám a požadavkům jeho doby a prostředí“ (s. 347–348). Reinhard zdůrazňuje zejména skutečnost, že Lutherova autorská píle a způsobilost vládnout slovem se významně sešla s dobovým rozvojem knihtisku (s. 348), jeho teologie odpovídala na pozdně středověké akcentování problému jistoty spásy a na tradiční antiklerikalismus (s. 348), jeho „teologie obce“ vyhovovala kolektivistické ideologii (*Genossenschaftsideologie*) tehdejších měst, což umožnilo vytvoření jakéhosi „křesťanství obce“ (*Gemeindechristentum*), které nebylo bez významu jak pro úspěch luterství na venkově, tak pro švýcarskou reformaci (s. 349–350). Tolik jen stručné shrnutí Reinhardovy argumentace.

Otázkou však zůstává, jak takový výklad evolučního úspěchu luterství (popř. co do rozšíření v geografickém i v sociálním prostoru menší úspěch např. novokřtěnců) verifikovat či falsifikovat? Není Reinhardův výklad zacyklen sám v sobě? Neprokazuje tu autor, že Lutherova reformace odpovídala podmínkám prostředí, tím, že uspěla, a zároveň fakt, že uspěla, se má za doklad toho, že vyhovovala podmínkám prostředí?

23 Pavel DUDA, *Kulturní fylogenetika – lidské kultury jako biologické druhy*, in: L. Ověčáková (ed.) a kol., *O původu kultury*, s. 230–279. Stran sémiotizace a narativizace živého a stran toho, čím mohou být takové postupy inspirativní pro historiky, argumentují podrobněji v: Jan HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2009, s. 224–236; TÝŽ, *Teorie a narace*, s. 170–183.

Při posuzování těchto otázek je předně nutno upozornit, že evolučně biologizující výklad nemá nic společného s představou o determinaci prostředím. V této věci by patrně nebylo obtížné nalézt shodu mezi biologií (či biosémiotikou)²⁴ na jedné a historií či teoretikou dějin na straně druhé. Někdejší Troeltschova představa soustavy „kulturních hodnot“ (*Kulturwerte* – mezi něž patří i teologické systémy) kupříkladu předpokládá, že tyto hodnoty vyrůstají z aktersky nevědomého „ducha doby“. Explicitními, vědomě zastávanými myšlenkovými, etickými či estetickými soustavami se stávají tím, že jsou významnými osobnostmi (Lutherova typu) artikulovány a pevněji strukturovány.²⁵ V jednom časovém horizontu je patrně možno vůči určité podobě kolektivního „ducha doby“ artikulovat více systémů kulturních hodnot. V tomto smyslu jsou dějiny vždy potencionálně otevřeny více možnostem. Když však je již jeden základní systém kulturních hodnot vytvořen, je obtížné vůči němu vytvořit jiné systémy konkurenční. Obdobně by v Reinhardově pojetí patrně mohlo být více základních náboženských „druhů“ adaptovatelných na „podmínky prostředí“. Ve chvíli, kdy uspělo luterství, byl však již úspěch (ve smyslu značného rozšíření) jiných „druhů“ velmi obtížný. To ovšem neznamená, že luterství bylo nutnou adaptační odpovědí na „podmínky prostředí“.

Dále pak, budeme-li pokračovat v evolučně biologické metafoře (tj. v posuzování jednotlivých „náboženství“ jako evolučně se ustavujících „druhů“), je možné Reinhardův výklad poměřit s otázkou, s jakými jinými „druhy“ musela být v *kompetici* Lutherova reformace (a popřípadě další náboženské směry raného novověku)? Mohli bychom kupříkladu jako „druhy“ pojednat také politické systémy a hospodářské instituce? Byl by soupeřícím „druhem“ kupříkladu humanismus? V tom nám může mj. napomoci Hrochův komparativní výklad důvodů, proč reformace někde uspěla a jinde nikoli (jak bude níže ještě podrobněji uvedeno). K tomu lze ještě z evolučně-antropologických teorií vývoje kultury převzít výklad preferování určitých „kulturních variant“, vidí-li lidé, že jejich dosavadní nositelé

24 Srov. kupř. Anton MARKOŠ, *Co je nového v biologii. Vynálezaví obratlovci*, Praha 2015, s. 26. Pro historiky není bez zajímavosti, že Markoš, když zdůrazňuje obdoby mezi biologickou evolucí a lidskými dějinami, upozorňuje, že řešení badatelského problému evoluce života je *historickovědně interpretativní*, a to mj. tím, že počítá s *náhodou*. Markoš říká, že „Darwin přišel s naprosto novým vysvětlením, [...] s vysvětlením historickým, se vším, co k historii patří: nepředvídatelnost, neschopnost rozpoznat, kam se bude vývoj ubírat a kdy; neopakovatelnost; schopnost rozpoznat průběhy a trendy (tj. interpretovat) pouze *ex post*“.

25 Ernst TROELTSCH, *Der Historismus und seine Überwindung*, Berlin 1924, s. 21–41.

jsou z nějakého hlediska (a nemusí jím nutně být jen biologická *fitness*) úspěšní. Důležité je, že lidé často přejímají celé „kulturní komplexy“ (v našem případě např. luterství, kalvinismus, nebo novokřtěnství), jejichž součástí je příslušná „kulturní varianta“ (např. specifická nauka o „povolání“ či nauka o „znovuzrození z Ducha svatého“).²⁶ Viděno v této souvislosti, lze říci, že evoluční úspěch luterství tak, jak o něm uvažuje Reinhard, nemusel nutně znamenat, že luterství bylo *všemi* svými základními rysy příhodnou adaptací na „podmínky prostředí“. Mohlo se šířit, tj. být dalšími a dalšími voleno, *jako celek* (jako „kulturní komplex“), být lákalo třeba *jen některými* svými prvky („jen některými obsahovanými „kulturními variantami“). I proto je těžké dostát snaze nalézt nějakou jednoznačnou příčinu úspěchu (resp. neúspěchu) reformace v tom kterém prostředí. Miroslav Hroch zvažuje „tři výkladové hypotézy“, které označuje jako „komunikační, mocenskou a substituční“. Ani jedna z nich se však v celoevropském měřítku nedá prohlásit za zcela platnou či za zcela zavrženíhodnou.²⁷

Luther se kupříkladu zdařile adaptoval na podmínky knihtisku. Vyskytovala se však hnutí, která byla rovněž literárně velmi aktivní, aniž by však dosáhla většího sociálního ohlasu (příkladem z 16. století mohou být Habrovanští, příkladem ze století 18. pak swéerts-šporkovský literární okruh). To by v zásadě souznělo s Hrochovým závěrem, že „komunikační hypotéza nemá obecnou platnost.“²⁸

26 P. TUREČEK – J. HAVLÍČEK, *Kultura jako předmět a produkt evoluce*, s. 192. Autoři s odkazem na výše citované Richersona a Boyda říkají, že „některé ze selektivních biasů (např. bias prestiže: *prestige bias*) mohou v konkrétních případech vést k rozvoji maladaptivních znaků“ (tj. znaků, kulturních variant působících proti biologické *fitness*). „Souvislost mezi imitovanými aktivitami a biologickou zdatností může být poměrně komplexní. Často je obtížné odhadnout, které z těchto aktivit vedou k úspěchu imitovaného jedince. Počítačové simulace ukazují, že výhodnější je imitovat daného jedince *en blok*.“ Jako příklad, jen hypoteticky načrtnutý (ale opřený o: Ferdinand HREJSA, *Česká konfesse, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912, s. 310–315, 394–395 a 567–568; Amedeo MOLNÁR, *Na rozhraní věků. Cesty evropské reformace*, Praha 1985), může sloužit, že Jednota bratrská se začala po roce 1580 obecněji klonit ke kalvinismu (např. včetně učení o symbolické přítomnosti Kristova těla a krve ve večeři Páně) zejména vedena sympatiemi ke kalvinistickému požadavku kázně a řádu ve sboru. Poté, co se reálně setkala s kalvinismem Fridricha Falckého (bohoslužba 25. prosince 1619 u sv. Vítu na Hradě, včetně obrazoborecké očisty a lámání chleba při večeři Páně), začala se od kalvinismu jako takového odklánět.

27 M. HROCH, *Hledání souvislostí*, s. 144–158, zejména s. 150–157.

28 O významu knihtisku při šíření reformace srov. Richard VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*, díl III. *Náboženství, magie, osvícenství*, Praha 2006, s. 26–27. Samotná možnost tisku letáků a knih však neznamenala jistotu širšího sociálního ohlasu. Existují příklady teologicky vyhraněných směrů a hnutí (Otakar DOLOŽILÍK, *Jednota bratří Habrovanských*, ČČH 29, 1923, s. 1–70 a 301–357) či literární činnosti spojené se specifický-

Představa „křesťanství obce“ (*Gemeindechristentum*), o níž mluví Reinhard, by mohla do určité míry vyhovovat Hrochově „substituční hypotéze“. Kupříkladu v německé selské válce, v Tyrolsku či v Čechách zaznívající požadavek, aby si obce mohly volit své faráře,²⁹ může být chápán jako příklad vyhovující Hrochově „substituční hypotéze“, předpokládající, že řada skupinových i individuálních zájmů nebyla explicitně vyjadřována, ale byla vtělena do obecnějších, v našem případě náboženských požadavků.³⁰ V tomto případě by se v rámci církevní reformy artikulovaly samosprávné zájmy poddanských obcí. Avšak ani „substituční hypotéza“ neplatí v obecném měřítku.

Jinou otázkou je, nakolik je možno považovat „prostředí“, které zvažuje evoluční biologie, popřípadě environmentální „niku“, za v zásadě shodné s „prostředím“, kterým je určité socio-kulturní pole? „Podmínky prostředí“ jsou mnohovrstevnaté. Lutherova reforma uspěla v rovině makropolitické struktura socio-kulturního prostředí, avšak pokud jde například o její průnik do každodenního života jedinců, nebyl – jak ukazuje Frank Fätkenheuer – její dopad tak jednoznačný, jak by si byli přáli tehdejší konfesionalizátoři.³¹ Otázkou pak je, zda by z biologického hlediska bylo možno říci, že nějaký „druh“ v rámci evoluce vznikl, neboť obstál s ohledem na makrostrukturální podmínky prostředí, byť v mikrostrukturálních poměrech příliš úspěšný nebyl? Nabídnout lze také takové vysvětlení, které ukáže na „teorii konstrukce nik“, jež předpokládá, že lidé mají přinejmenším tři systémy dědičnosti, totiž genetický, ekologický a kulturní. Z hlediska této teorie člověk „nemění pouze své prostředí v ekologickém slova smyslu (např. v důsledku kácení lesů či stavby přehrad), ale zároveň vytváří i kulturu, která je neoddělitelnou součástí jeho životního prostředí“.³² Viděno v této perspektivě, se lze ptát, máme-li se přidržovat evolučně-biologizující metaforiky, a tázat se, nakolik je luterství nový „druh“, který se nejlépe přizpůsobil „podmínkám prostředí“, a nakolik klene novou niku a to třeba i podle jiných vzorců na úrovni jednotlivých zemí, než podle kterých ji klene na úrovni domácností, obcí či farností?

mi podobami zbožnosti (Veronika ČAPSKÁ, *Mezi texty a textiliemi. (Swéerts-)Šporkové, textové praxe a kulturní výměna na přelomu baroka a osvícenství*, Praha 2016, s. 85–173), které nejsou spojeny s jakýmkoli širším ohlasem.

29 Peter BLICKLE, *Die Reformation im Reich*, Stuttgart 1992, s. 136–148; Josef MACEK, *Tyrolská selská válka a Michael Geismair*, Praha 1961, s. 327; Eduard MAUR, *K programu lidových hnutí v Čechách a na Moravě roku 1525*, ČsČH 24, 1976, s. 205–243.

30 M. HROCH, *Hledání souvislostí*, s. 153.

31 Frank FÄTKENHEUER, *Lebenswelt und Religion. Mikro-historische Untersuchungen an Beispielen aus Franken um 1600*, Göttingen 2004.

32 P. TUREČEK – J. HAVLÍČEK, *Kultura jako předmět a produkt evoluce*, s. 191.

Konečně připomeňme, že *některé* ideje, schémata myšlení či myšlenkové figury, které byly původně vázány na evolučně méně úspěšné „druhy“, „náboženství“, se po čase velmi rozšíří a dějinně nabudou značný vliv i v rámci „druhů“, které jsou původně mnohem úspěšnější, více rozšířené a které tyto ideje na prvopočátku neakcentovaly, ba dokonce potlačovaly. Dokonce právě spor o tyto ideje mohl být kdysi důvodem k oddělení příslušných náboženských proudů, tj. důvodem k jakési evoluční bifurkaci, k evolučnímu rozvětvení. Příkladem může být radikálně *spiritualistické* stanovisko novokřtenců, které je oddělilo mj. od Zwingliho sboru ve Švýcarsku a horním Německu. Přitom Zwingliho reformace se již před tím odlišila svým *symbolickým* pojetím svátostí od – v Reinhardově koncepci evolučně úspěšnějšího – „druhu“ Lutherovy reformace. Původní myšlenka sborů znovuzrozených (komun, haushabenů) se stala časem slučitelná s vrůstáním novokřtenců do politických obcí některých evropských zemí (významným příkladem z 16. století je Morava).³³ Tak se zrodila *myšlenka svobodné volby příslušnosti ke sboru (Freikirchentum)*, kterou, spolu se *spiritualisticko-mystickým* laděním, považoval Ernst Troeltsch za významnou pro způsoblost kalvinistické a baptistické protestantské tradice srůstat s moderní občanskou demokratickou společností.³⁴ Tak se původně menšinový novokřtěnský *spiritualismus* podílel na vzniku tradice, kterou i sám Reinhard považuje za významný kulturní rys Evropy, totiž smyslu pro (spirituální) transcendenci, jež může vyústit až v různé podoby sekularity (s. 260–264).

Takové „přeskočení“ určitého prvku (ideje, schématu) z jedné vývojové linie do linií dalších,³⁵ popřípadě náhlé proměnění řady vůči sobě již paralelních

33 Richard VAN DÜLMEN, *Reformation als Revolution Soziale Bewegung und religiöser Radikalismus in der deutsche Reformation*, Frankfurt am Main 1987, s. 158–207; Jaroslav PÁNEK, *Moravští novokřtenci (Společenské a politické postavení předběllohorských heretiků, sociálních reformátorů a pacifistů)*, ČČH 92, 1994, s. 242–250.

34 Ernst TROELTSCH, *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*, Tübingen 1912, dotisk 1994, s. 733, 737, 773–789, 794–797, 848–862 a 910–916. Radikální „odkouzlení“ svátostí (důraz na niterný křest působením Ducha sv., symbolické pojetí večere Páně) novokřtenců je jedním z kořenů spiritualisticko-mystické zbožnosti, ve které Troeltsch roku 1911 spatřoval náboženství moderního člověka, neboť ten se podle něj jen těžko mohl srovnat s „církvnictvím“ (Ernst TROELTSCH, *Z dějin evropského ducha*, vybral a přeložil Jaroslav Werstadt, Praha 1934, s. 53–63). Tato spiritualizovaná zbožnost pak zakládá privatizaci víry, jež vyhovuje sekulárnosti moderní západní společnosti (Miloš HAVELKA, *Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v Evropě v 19. a 20. století*, in: Týž a kol., *Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*, Červený Kostelec 2012, s. 9–42).

35 Původní „kulturní obsahy“ při tom musely být přeznačeny: Ani vůle rodičů, ani vůle vrchnosti nerozhoduje o příslušnosti člena k novokřtěnské obci, nýbrž jen individuální rozhodnutí a osob-

vývojových linií, tak jak to se vznikem reformace zvažuje Peter Burke s odkazem na teorii inkongruence (kulturní antropologií popisované schéma široké socio-kulturní proměny v důsledku toho, že tradiční symbolika je podrobena „odkouzlující“ či odmagičtující kritice),³⁶ by vyhovovalo Lamarckovu, nikoli Darwinovu modelu evoluce. Bylo by právě jedním ze základních důvodů, proč antropologie pod Boasovým vlivem opustila evoluční schéma a přijala myšlenku kulturního difusionismu.³⁷ V Reinhardově výkladu lze pozornost vůči rozdílu mezi biologickou evolucí a kulturním difusionismem do jisté míry postrádat.

Jak je vidět, výkladových i ontických analogií mezi biologickou evolucí a kulturním vývojem je možné různými cestami nalézat relativně dostatek. Jejich slabinou v nejednom případě však je, že namnoze zůstávají jen na úrovni hypotetických interpretačních nápadů, které lze v jejich výkladové celistvosti jen těžko jednoznačně ověřit. To však neznamená, že by z nich nešlo vyvozovat dílčí

ní vyznavačské přihlášení se k následování Krista. Toto novokřtěnské pojetí křesťanské obce úzce souviselo se symbolickým pojetím svátosti. „Vodní křest“ (*Wassertaufe*) dospělých, související také s jejich osobním „znovuzrozením“, byl pak jen symbolem vnitřního křtu („křtu z Ducha sv.“, *Geisttaufe* – srov.: R. VAN DÜLMEN, *Reformation als Revolution*, s. 182 a 184). Aby se tyto „kulturní varianty“ (symbolické pojetí svátosti, osobní rozhodnutí příslušet k obci) staly faktory, konstituujícími modernitu (jak je pojednává: E. TROELTSCH, *Die Soziallehren*, s. 797–845), musely být reinterpretovány, tj. začleněny do jiného „kulturního komplexu“ či „kulturních vzorců“, než ve kterých byly prvotně formulovány kolem roku 1525. Bylo k tomu patrně zapotřebí přejít od důrazu na striktní „biblicismus“ k „spiritualismu“ při interpretování Písma, opustit Hutovu koncepci, která vedle „vodního křtu“ a „křtu z Ducha sv.“ uvažovala ještě o eschatologicky laděném „křtu krve“ (*Bluttaufe*) coby následování Krista v utrpení (R. VAN DÜLMEN, *Reformation als Revolution*, s. 184) a vykročit za hranice haushabenů. Tam, kde k této reinterpretaci nedošlo, zůstaly novokřtěnské komunity, pro některé evoluční antropology badatelsky zajímavými, relativně uzavřenými ostrovy tradičních hodnotových orientací v moderní společnosti (P. J. RICHESON – R. BOYD, *V genech není všechno*, s. 261–275).

36 Peter BURKE, *Historiker, Anthropologen und Symbole*, in: Rebekka Habermas – Nils Minkmar (eds.), *Das Schwein des Häuptlings. Sechs Aufsätze zur Historischen Anthropolgie*, Berlin 1992, s. 21–41, zejména s. 30.

37 Uznává se, že biologická evoluce probíhá podle darwinovského modelu, kdy se evoluční změny šíří dědičně vertikálně (z rodičů na děti). Oproti tomu kulturní evoluce probíhá podle lamarckovského modelu tak, že změny se mohou šířit nejen vertikálně, ale sociálním učením i horizontálně (mezi příslušníky téže generace) a v kulturní evoluci se počítá i s reverzně vertikálním šířením změny (z dětí na rodiče). Srov. např. P. TUREČEK – J. HAVLÍČEK, *Kultura jako předmět a produkt evoluce*, s. 186. Současná evoluční biologie při tom Lamarckův model změn ve vývoji života zcela nevylučuje, srov. A. MARKOŠ, *Znaky a významy v evoluci*, s. 15–18. K poměru mezi evolucionismem a difusionismem srov. např. P. DUDA, *Kulturní fylogenetika*, s. 245–254. K odlišnosti vývojových linií v biologii a v historii kultury srov. A. MARKOŠ, *Evoluční tápání*, s. 261–264; J. HORSKÝ, *Příspěvek historickovědního bádání k diskusi o analogii (evoluce) druhů a kultur*, s. 379–384.

testovatelné teorie či alespoň zčásti verifikovatelné narativy. Reinhardův výklad je v tomto směru přinejmenším inspirativní, byť, jak svrchu ukázáno, současná evolučně antropologická a biologická literatura dovoluje strukturovat pole bádání podrobněji a vrstevnatěji a nabývat tak schopnosti jemnější analýzy.

Kulturní rysy Evropy; potřeba soustavnější a podrobnější komparace

V pojednání *Kulturelle Gemeinsamkeiten Europas* (s. 256–272) nabídl Wolfgang Reinhard náčrt základních kulturně-dějinných tendencí historického utváření Evropy. Spatřuje je v „objevení“ transcendence, individua, politiky a státu a v důsledcích těchto „objevů“. Reinhardův výklad se odvíjí v duchu klasických kulturně-dějinných syntéz troeltschovského či cassirerovského typu. Kromě obvykle zvažovaných skutečností, jako je vznik duality světské a duchovní moci, vznik duality moci zeměpanské a stavovské či vzájemné propojenosti procesů individualizace a disciplinace, nabízí zde autor i úvahy, které se v podobných textech nevyskytují tak často. Zmínku zasluhuje Reinhardův výklad „moderního státu“ jako evropského „vynálezu“ (s. 269). Tento stát vývojově směřuje k „jednotě a jednotnosti“ tím, že usiluje o teritoriální homogennost, o ustavení jednoty „státního národa“ (popř. „lidu“ – *Staatsvolk*) jako nivelizované masy individuí, že nastoluje jednotu státní moci a nárokuje si na ni monopol jak navenek, tak do svého nitra (s. 271).

Reinhard rozvíjí teze o tom, jak se tento moderní stát mohl přes akcentaci principů jako je *Kompetenzenkompetenz* (oprávněnost k vlastní oprávněnosti) zvrhnout v moderní totalitární režimy (s. 272). Jiným příkladem podnětných úvah může být Reinhardův výklad o tom, jak původně nábožensky založená myšlenka (boží) transcendence mohla přejít v ideu radikální sekularizace (s. 260n.). Určitým problémem těchto Reinhardových úvah však je, že není zcela jasné, kde jsou hranice Evropy, zda je Evropa celkem intelektuálním a kulturním, nebo spíše celkem geografickým (s. 255n.) a tudíž ve svých hranicích i útvarem proměnlivým? Právě tak není jasné, jaký je vztah mezi pojmem „Evropy“ a v jiných kapitolách užívanou kategorií „Západu“ (*Abendland*)? To však souvisí s obecnějším rysem Reinhardových úvah.

Wolfgang Reinhard mnohá z výše uvedených tvrzení učinil na základě v jistém smyslu podprahového, implicitního a zčásti intuitivního uplatňování komparativních metod. Je to nápadné kupříkladu jako při jeho výčtu kulturních rysů, o nichž soudí, že jsou společné celé Evropě, tak při jeho úvahách o kulturně-

dějinném významu hermeneutiky pro Západ. V obou případech je zřejmé, že vyslovené závěry nebylo možno učinit jinak, než se zřetelem k povaze a dějinám mimoevropských kultur. Tato komparace však, to budiž vytčeno jako určitá kritika Reinhardových studií, zůstala v jeho textech pro čtenáře zamlčena. Případné možné objekty srovnávání si musíme sami domyslet nebo je jen vytušit. Jestliže kupříkladu vyjdeme z toho, že způsobilost interpretovat je obecným rysem lidských kultur, pak je zapotřebí říci, čím se *západní* hermeneutika v principu liší od „každodenní hermeneutiky“ mimoevropských kultur? Právě tak by bylo zapotřebí, ukáže-li se, že soustavné propracování hermeneutiky je věcí německé kultury, ne-li dokonce jen německé evangelické kultury, upřesnit kritéria, podle nich lze tuto *německou* hermeneutiku odlišit od zbytku veškeré západní hermeneutiky. A tak by bylo možné pokračovat.

V pojednání o společných kulturních rysech Evropy cituje Reinhard jednu z velkých komparativně založených teorií, totiž úvahy Karla Jasperse o „axiálním věku“. Podle ní došlo paralelně v Číně v rámci konfucionalismu, v Indii v rámci buddhismu, u Židů v rámci prorockých textů a u Řeků v jejich klasickém dramatu a filosofii „několik století před křesťanstvím“ k „objevení“ principu „mravní odpovědnosti každého jednotlivého člověka“, k „objevení“ kategorie „svědomí“, nebo přinejmenším k jejich „účinnému zvěstování“ (s. 268). Tyto principy pak podle Reinharda byly v dějinách Evropy posíleny reformací a došly transformace, rozšíření a rozhodného vyjádření jak v Lockeově principu *Liberty and Property*, tak v moderním evropském smyslu pro rovnoprávnost mužů a žen (s. 268n.). Tzv. „axiální transformace“, k níž podle teorie axiálního věku – přidržíme-li se jí na tomto místě – mělo v oné době dojít, zahrnuje základní restrukturalizaci lidského sebesituování se vůči kosmu (kritika kosmogonických a kosmologických mýtů), vůči společnosti (kritika mytologie ve smyslu její historizace) i vůči vlastnímu nitru (jak je právě uvedeno výše).³⁸

Tento zrod kritického způsobu dotazování s sebou nutně nese i určitou míru reflexivity vlastní pozice, z níž jsou kladeny otázky. Řekne-li se pak, že hermeneutika se jako „životní forma Západu“ vyznačuje mj. *reflexivitou*, bylo by zapotřebí explicitně vyjasnit kritéria, jež umožňují tuto západní (včetně židovské, která je pro Reinharda integrální složkou té západní) hermeneutickou reflexivitu odlišit např. od reflexivity Indie či Číny. Bylo by na místě užívat soustavnější,

38 Srov. Johann P. ARNASON, *Historicko-sociologické eseje*, Praha 2010, s. 152–193; TÝŽ, *Max Weber jako klasik civilizační analýzy: komparativní pohledy na souhrn kultury a moci*, Sociológia 44, 2012, s. 548–563.

explicitní kritéria a jasně vymezené objekty srovnání. Už jen proto, že kupříkladu Ernst Cassirer, kterého by bylo možné považovat za jednoho z klasiků filosofické antropologie, hledající funkcionální jednotu lidstva, a na kterého ve výkladu vývoje západní hermeneutiky také odkazuje Reinhart, poukazuje spíše na jednotné prvky židovského, helénského, indického, čínského, ale také kupříkladu egyptského či perského kulturního vývoje (vývoje symbolických forem).³⁹ Tak či onak, Reinhardovy výklady mohou být inspirací k rozšíření v současné době převažujícího stylu historicko-antropologických bádání o *zobecňující a komparativní perspektivě*. V nynějším „českém stylu“ historické antropologie a *New Cultural History*, tak jak je patrný v bádání některých kolegyň a kolegů, totiž, po mém soudu, začala být příliš přeceňována role mikrohistorických či případových studií, aniž by se uznávala potřeba situovat jejich výsledky do širších kulturně-dějinných celků a využívat je k verifikaci či falzifikaci teorií kulturního vývoje.

39 Ernst CASSIRER, *Filosofie symbolických forem II. Mytické myšlení*, Praha 1996, s. 95–297.

RECENZE

Ondřej BERÁNEK – Pavlína CERMANOVÁ – Jakub HRUBÝ (eds.)

Jedno slunce na nebi, jeden vládce na zemi. Legitimita moci ve světě 14. století

Praha, Academia 2017, 823 s., 28 vladářských rodokmenů, 22 map,

249 černobílých i barevných ilustrací, ISBN 978-80-200-2738-2.

Nestává se často, aby kolektiv českých vědců předložil odborné i široké veřejnosti takto monumentální publikaci, sledující jeden cíl – totiž charakterizovat převládající modely legitimizace ústřední vládní moci – v rámci jednoho časového úseku (14. století) v globálních rozměrech. V tomto případě se to však zdařilo a zvláště je třeba ocenit fakt, že k naplnění tohoto cíle se spojila třicítka odborníků z nejrůznějších oblastí: historiků Evropy, ale i znalců disciplín orientalistických i amerikanistických. Lze jen doufat, že tento výzkumný a ediční počin bude znamenat důležitý precedens pro budoucí historická bádání.

Jednotlivé příspěvky se vyznačují stálou strukturou: Po přehledu pramenů následují vlastní historické narativy zakončené závěrečnými shrnujícími pasážemi. Texty doplňují bibliografie a rovněž, což je třeba též hodnotit velmi vysoko, vladářské rodokmeny a mapy zobrazující geografické prostředí pojednávaných témat. „Tvrdý“ obsah map (neměnné rysy geografického prostředí, především horopis a vodopis) poněkud ustupuje před jejich interpretační složkou, tomu se však v publikacích podobného rázu asi nelze vyhnout. Vydavatelé a autoři monografie zvolili rozhodně sdělnou podobu pojednávané látky.

Celkem vzato nepřekvapí obecný výsledek, že vládcové dané epochy se pro legitimizaci své moci uchýlovali vždy k té nejvyšší dostupné společenské instanci, již obvykle představovala nejdůležitější božstva danou společností ctěná. Někdy nás překvapí, jak diametrálně odlišné režimy legitimizují poukazy k téže nadpřirozené autoritě: v křesťanství třeba středověká Říše římská proti italským městským komunám. V některých případech se dokonce objevují snahy o legitimizaci hned několika dostupnými věroučnými systémy (tak konfucianismus, taoismus a buddhismus v Číně dynastie Ming). Tu a tam vyúsťují legitimizační snahy nových panovníků v oživení doktrín dob minulých, jak je tomu u vládců jihoindického Vidžajanagaru, kteří se uchýlili ke staršímu hinduistickému učení mudrce Šankary. Jindy vede snaha o legitimitu společenského řádu dokonce k přesunu moci z rukou laických do institucí sakrálních, jako se to přihodilo v Tibetu. Jen zdánlivě se tu jedná o stálé opakování téhož motivu: v jednotě spoléhání na nadpřirozeno se tu zjevuje nesmírná různost přístupů a uchopování daného tématu stěžejního významu pro legitimitu světských vládců a jejich všeobecné společenské uznání poté, co lidstvo učinilo hořký poznaček, že království boží na zemi vybudovat nelze.

V knize nechybí nic podstatného. Recenzenta jen poněkud překvapilo mlčení, týkající se spisu *Defensor pacis* Marsilia z Padovy. Ten je připomenut pouze stručnou zmínkou

na s. 154. Počátkem 14. století promluvil tento autor velmi důrazně do problematiky vztahů mezi mocí duchovní a mocí světskou.

Připomeňme alespoň jednu z otázek touto publikací otevřených. Legitimita evropských vládců poukazováním na vztah panovníků ke sféře božství nachází předchůdce v dobách minulých: někteří vládcové anglosaské Anglie se tak prokazovali jako potomci staroskandinávského Odina. Dokládá to list s vyobrazením genealogií anglosaských králů, přivázaný kolem roku 1166 ke kronice Šimona z Durhamu. Ten zachycuje rodovou linii od Adama k Odinovi (Adam nahoře a dole Odin obklopený poprsími svých šesti synů), a přes jeho šest synů k anglosaským králům, což potvrzují i jiné rukopisy.¹ V přehledu pramenů ke skandinávským dějinám (s. 128) mohly být připomenuty i runové kameny, zachycující někdy skutečnosti odjinud neznámé, jako je nešťastná výprava velitele Ingvara někdy ve 40. letech 11. století, doložená několika desítkami památníků vztýčených na paměť „padlých v Gardaríki“.²

U díla tohoto dosahu a rozměrů se nutně objevují drobné šumy a *lapsi calami*, třebaže se jich zde nachází skutečně přamálo. Na s. 29 čteme, že „Tradice západokřesťanského císařství trvala od doby Karla Velikého, respektive Oty II. (967–983) z otonské dynastie, jenž se nechal korunovat roku 962“. [Císařskou korunu neobdržel Ota II., nýbrž Ota I. (vládl 936–973). Ota II. pak panoval v letech 973–983 (nikoli 967–983).] Smrt posledního abbásového chalífy v Bagdádu roku 1258 nenastala stětím (zde s. 224); Mongolům se přičilo prolévat královskou krev, a nešťastný vládce byl buď umořen hladem ve své pokladnici, uškrcen či zašit do pytle a rozdupán splašeným dobyt看em. „Kmenový svaz Turků je znám pod různými jmény“ (s. 474, pozn. 22): orchonští Turci jsou pouze východní větví dotyčného lidu, arci významnější; západní větev se nazývala oghuzští Turci.

Protestoval bych proti formulaci „V původní mongolské kočovné společnosti a pravděpodobně i za dynastie Yüan se písemné záznamy vůbec nepoužívaly“ (s. 502). Pod formulaci „několik epigrafických památek“ spadá jistě (zde s. 502) žulová stéla z valu hradiště Chirchirinskoe, oblast Priargunski, Transbaikalien, snad z let 1224–1225 (Sankt-Petěrburg, Ermitáž BM–728), s nápisem: „Když Čingischán podrobil lid Sartagul, zřídil tábor. Tu se shromáždila knížata říše Mongolů u Buqa Sočigai, a při soutěži v lukostřelbě dostřelil Yisüngge [Čingischánův synovec] lukem na 335 alda“ (= 530 m).³ Sorva však totéž platí i o tzv. *paizách*, kovových průvodních listech umožňujícím cestujícím s oficiálními úkoly využití komunikační sítě mongolského impéria a jejích služeb.⁴ Musíme předpokládat

1 Srov. M. KAUFFMAN, *Simeon of Durham – Chronicle from the coming of the Saxons /bound within other historical treatises/*, in: George Zarnecki (ed.), *English Romanesque Art 1066-1200*, London 1984, č. 20, s. 95.

2 Srov. např. E. A. MELNIKOV, *Skandinavskije runičeskije nadpisi. Novyje nachodki i interpretacii*, Moskva 2001, o neblahé výpravě kapitána Ingvara blíže na s. 48–62.

3 Srovnej: *Dschingis Khan und seine Erben. Das Weltreich der Mongolen*, Katalog, Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, München 2005, s. 27.

4 Tamtéž, s. 27–28, dvě *paizy*: z depotu ze vsi Njuki na spodním toku řeky Selenge v západní Transbaikalien, Ermitáž, Sankt-Petěrburg BM-1121; náhodný nález z roku 1845 z Minusinsk, Gouvernment Jenisej, Ermitáž, Sankt-Petěrburg BM-1134, text: „Z moci věčných nebes. Budiž posváćeno jméno chánovo! Kdo mu neprokáže čest, bude vinen a zemře!“

nejen jejich poměrně široký oběh ve správní síti říše, ale též relativně dalekosáhlou gramotnost příslušných úředníků a administrativního personálu.

Jistě jen drobné přehlédnutí představuje údaj o narození proroka islámu Muhammada v 7. století [*recte* kolem roku 570] v poznámce 73 na s. 572.

Tyto drobné připomínky však nikterak nesnižují vysokou hodnotu recenzovaného díla. Monografie představuje znamenitý počín v oboru historických studií, tím cennější, že přináší moderní vědecké poznatky a interpretace zvláště českojazyčnému čtenářstvu. Jejím tvůrcům náleží proto upřímný a hluboký dík.

Petr Charvát

Karl HÄRTER

Strafrechts- und Kriminalitätsgeschichte der Frühen Neuzeit

(= methodica – Einführungen in die Rechtshistorische Forschung.

Herausgegeben vom Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte, Band 5)

Berlin – Boston, De Gruyter Oldenbourg 2018, 204 s., ISBN 978-3-11-037979-3.

Recenzovaná publikace je již pátým svazkem řady metodických úvodů, které od roku 2016 vydává Institut Maxe Plancka pro evropské právní dějiny ve Frankfurtu nad Mohanem (MPIER). Kniha tematicky a časovým záběrem zčásti navazuje i na metodicky a přehledově zaměřené publikace k dějinám kriminality vydané v posledních dvou desetiletích.¹

Karl Härter, vědecký pracovník MPIER a profesor dějin novověku na Technické univerzitě v Darmstadtu, již v předmluvě přesně vymezuje rámec své publikace, když píše, že výzkum dějin kriminality, trestního práva a trestního soudnictví se v posledních desetiletích etabloval jako důležité odvětví historického bádání zásluhou jednak tradičních dějin trestního práva, jednak nově zformovaného historického bádání o kriminalitě (*Historische Kriminalitätsforschung*).

Publikace sestává ze tří hlavních textových částí a osmi kapitol. V první části (1. a 2. kap.) podává Härter přehled výsledků dosavadního bádání, rozděleného na bádání o dějinách trestního práva a historické bádání o kriminalitě.

Härter v první kapitole ukazuje, že nejvýznamnějšími sférami zájmu historiků raně novověkého trestního práva bylo v posledních desetiletích zkoumání práva procesního (zvláště inkvizičního procesu), trestněprávní vědy a fungování trestní justice. Za přelomové v německém bádání o dějinách trestního práva a soudnictví oprávněně označuje publikace, jež vzešly na přelomu tisíciletí z rozsáhlého výzkumného projektu „Entstehung des öffentlichen Strafrechts“. Neméně důležitý je pro právněhistorické bádání výzkum raně

1 Zvl. Gerd SCHWERHOFF, *Aktenkundig und gerichtsnotorisch. Einführung in die Historische Kriminalitätsforschung* (= Historische Einführungen, Band 3), Tübingen 1999 (srov. též mou recenzi ve sborníku *Minulosti západočeského kraje* 40, 2005, s. 407–411); TÝŽ, *Historische Kriminalitätsforschung*, Frankfurt am Main – New York 2011 (srov. též mou recenzi *Pražském sborníku historickém* 42, 2013, s. 437–441).

novověkého policejního zákonodárství v Evropě, který od poloviny 90. let běží na MPIER pod vedením Michaela Stolleise a K. Härtera.

Poté se autor pokusil přehledně utřídit výsledky dosavadního historického bádání o kriminalitě. Postupně tak probírá základní přehledové práce a nejvýznamnější studie k dějinám čarodějnických procesů, lupičských band a poprav. Zvláště si všímá prací k dějinám městské trestní justice, které jsou v Německu (relativně) méně četné. Daleko početnější jsou případové studie k dějinám justice v jednotlivých říšských teritoriích a také studie zabývající se trestněprávní agendou nižších soudů. Autor se dotýká i dalších významných oblastí zájmu dosavadního historického bádání o kriminalitě, jakými jsou tresty a jejich účel, prezentace zločinu a zločinců v dobových médiích či formy násilí. Härter zároveň ukazuje na ty oblasti bádání, v nichž se dějiny trestního práva a historické bádání o kriminalitě v posledních letech výrazně sblížily, jako je třeba problematika relevance trestněprávních norem, reakce dobové trestněprávní vědy na aktuální kriminalitu či institucionální rámec postihu kriminality.

Ve druhé kapitole autor vymezuje či definuje některé pojmy podstatné pro dějiny kriminality, trestního práva a trestního soudnictví v raném novověku. Oblast svého zájmu přitom omezuje na Římskoněmeckou říši (*das Heilige Römische Reich deutscher Nation*). Poukazuje přitom též na její charakteristická specifika (zvl. rozdrobenost práva a jurisdikce a zároveň snaha o překonání tohoto stavu recepcí římského práva, resp. vytvořením „obecného práva“ /*ius commune*). Ukazuje, že v Římskoněmecké říši se ona rozdrobenost projevovala nejen v teritoriální rovině, ale též různými odvětvími soudnictví s odlišným personálním záběrem a s rozličnými kompetencemi.

O raném novověku se na základě výzkumu trestního práva a trestněprávní vědy v Německu tradičně píše jako o „epoše obecného práva“. Tato epocha začíná na sklonku 15. století rozšířenou recepcí římského práva a končí osvětskými kodifikacemi z přelomu 18. a 19. století. Významné mezníky této epochy představuje vydání *Hrdelního řádu císaře Karla V.* (*Carolina*, 1532) a dílo saského právníka Benedicta Carpzova *Practica nova* (1635). V dané souvislosti Härter upozorňuje také na specifický význam obou „přechodných období“, tedy jak fáze od pozdního středověku do 16. století, tak i tzv. „sedlové doby“ (*Sattelzeit*, 1750–1850). Ukazuje, že některé typy kriminality, které se staly charakteristickými pro 16. století (lupičství, záškodnické zhářství, čarodějnictví), měly své kořeny již v pozdním středověku. Některé jiné typy trestné činnosti (prostituce, smilstvo, cizoložství, blasfemie) posunula do popředí až německá reformace.

Kriminalitu Härter definuje jako „souhrn způsobů jednání, resp. porušení norem (pravidel chování), které jsou společností definovány jako (trestně)právně zvláště škodlivé a trestné“, tj. zločiny (*crimina*), resp. trestné činy (s. 33–34). Trestněprávní normy jsou konstruovány různým způsobem a z tohoto hlediska představuje sama kriminalita dobově podmíněný společenský konstrukt. Autor v této souvislosti ukazuje, jak se měnilo pojetí zločinu a kriminality v evropském (trestně)právním a politickém myšlení a jak s tímto dobově proměnlivým pojetím nakládala justiční a policejní praxe.

Jedním ze stěžejních konceptů, který Härter přebírá a rozvíjí, je tzv. multinormativita. Uvedený pojem zformuloval německý právní historik, profesor evropských ústavních

a právních dějin na univerzitě ve Vídni Miloš Vec, jenž multinormativitu definoval jako diskurs rozličných aktérů s různými zájmy, který umožňoval flexibilní vypořádávání se s kriminalitou a řešení konfliktů, z ní plynoucích. Dalším poměrně novým konceptem je v Härterově práci *infrajustice*. Pod tímto pojmem chápe autor v duchu nejnovějšího bádání rozsáhlou sféru mimosoudního urovnávání konfliktů a sporů, „společenskou praxi řešení konfliktů“ (s. 51–52). *Infrajustice* tvořila podle uvedeného konceptu přechodnou zónu mezi státní (veřejnou) justicí a neformální seberegulací.

Druhá část práce (3. až 6. kapitola) je věnována pramenům a metodám bádání. Ve třetí kapitole se Härter pokusil o základní klasifikaci pramenů ke studiu dějin kriminality, trestního práva a soudnictví v raném novověku. Čtvrtou kapitolu autor věnoval trestněprávním normám (obsaženým zejména v hrdelních řádech a policejních předpisech) a trestněprávní vědě, tedy pramenům tradičně pojatých dějin trestního práva. Podává tu základní přehled hlavních skutečností, jichž je třeba si prioritně všimnout při analýze raně novověkých normativních pramenů trestního práva. Možnosti tohoto analytického přístupu Härter vzápětí ilustruje rozborem *Caroliny*. Co se týče raně novověkého policejního a pořádkového zákonodárství, poukazuje na mnohosvazkové *Repertorium der Polizeyordnungen der Frühen Neuzeit*, které vydává společně s M. Stolleisem na MPIER. Toto repertorium svým záběrem již přesáhlo hranice Říšskoněmecké říše a zachytilo v dosavadních dvanácti svazcích také policejní předpisy z Dánska, Švédska a švýcarských kantonů Bern a Curych. Härter na příkladech demonstruje některé možnosti využití repertoria a poukazuje na konkrétní fakta, která lze detailně zkoumat právě na základě policejních předpisů.

Stejným způsobem charakterizuje autor také informační hodnotu a možnosti vyčtení dalšího typu pramenů: dobové trestněprávní literatury. Zde pro epochu raného novověku vyzdvihuje zejména význam populárních právních příruček, trestněprávních komentářů určených pro soudní praxi, dogmatických děl, právnických dizertací a sbírek právních výroků a nařízení (konsilií) vydaných vyššími soudními instancemi a právníckými fakultami. V závěru čtvrté kapitoly autor předkládá výčet hlavních témat a oblastí současného bádání o dějinách trestního práva v Říšskoněmecké říši (s. 92).

V rozsáhlé páté kapitole se Härter zabývá skupinou pramenů, vzešlých z raně novověké soudní a trestněprávní praxe. V daném případě se z velké části jedná o netištěný materiál v podobě různých typů knih a aktového materiálu vzešlého z činnosti soudů i dalších institucí. Härterův přehled zde ukazuje, že zpřístupňování tohoto typu raně novověkých pramenů stojí v jazykově německém bádání (v relativním i absolutním srovnání s českým bádáním o dějinách kriminality a trestního soudnictví) v podstatě na samém začátku. Pro tento typ pramenů jsou nadto i v Německu typické velké ztráty zejména aktového materiálu. V současné době jsou tak z pramenů, reflektujících trestněprávní praxi, zpřístupňovány buď písemnosti centrálních justičních institucí, či písemnosti k některým typům kriminality (zvl. čarodějnictví). Moderních edicí soudních knih trestněprávního obsahu ze sklonku středověku a z raného novověku je k dispozici z celé německé jazykové oblasti až omračující minimum (s. 105). Zvláště v tomto srovnání vynikne editorské úsilí českých a moravských archivářů a historiků při zpřístupňování pramenů k dějinám kriminálního soudnictví v českých zemích v posledním bezmála půlstoletí. Ještě výraznější

deficit existuje v jazykově německém bádání ve zpřístupňování aktového materiálu z činnosti kriminálních soudů: Zpřístupnění vyšetřovacího spisu z mohučského procesu s lupičskou bandou Johannese Bücklera zvaného Schinderhannes z počátku 19. století či edice rozsáhlého soudního spisu z procesu s Janem Jiřím Graselem u Kriminálního soudu ve Vídni (1815–1818)² představují v tomto ohledu naprosto ojedinělé výjimky.

V souvislosti s výzkumem výslechových protokolů upozorňuje Härter na důležitou, přesto však mnohými historiky přehlíženou skutečnost, že totiž primárním cílem výslechu za použití tortury bylo vynucení přiznání vyslychané osoby jako plného důkazu, a teprve sekundárním pak získání informací o případných spolupachatelích či dalších spáchaných trestných činech. Autor poukazuje i na některá další specifika výslechových protokolů, jež jsou podstatná pro interpretaci tohoto typu (nepochybně významného a polyvalentního) pramene.

Značně rozšířený typ pramene ke studiu raně novověké trestněprávní praxe představují v německé jazykové oblasti právní výroky a naučení a jejich tištěné sbírky. Härter poukazuje na to, že tištěné sbírky byly prozatím badateli využity převážně ke studiu praxe ve sféře soukromého práva. Poněkud příznivější je situace s využitím písemností vzešlých trestněprávní nálezové a konzultační praxe německých právnických fakult.

V souvislosti s prameny ke studiu infrajustice (zvl. supliky a žádosti o milost) upozorňuje autor na některá úskalí jejich interpretace, která vyplývají z jejich specifické funkce či z velkého počtu zúčastněných osob a hodnostářů. Härter nicméně chápe supliky a žádosti o milost jako produkt „komplexního interakčního a komunikačního procesu“, a odmítá tedy jejich pojetí jako pouhého vyprávění fiktivních příběhů (*Fiction in Archives*), s nímž vystoupila na základě francouzského materiálu proslulá americká historička Natalie Zemon Davis (s. 125n.). Härter nicméně připouští, že supliky a milosti mohou být interpretovány z hlediska zjištěné difference mezi ustanoveními trestněprávních norem a trestní praxí různě: jednou jako vzdání se příslušné sankce, jako využití justice, jako infrajustice či jako projev sociální kontroly a společenského ukázněvání, jindy jako výraz postátnění, profesionalizace či sekularizace justice.

Zvláštní oddíl Härter oprávněně věnoval písemným pramenům, které vzešly ze správní (administrativní) činnosti justičních institucí. Mezi takovéto prameny patří např. účty, účetní knihy, kancelářské či registraturní pomůcky. Tyto prameny přinášejí mj. cenné informace o nákladech spojených s výkonem různých typů trestů a o platech a příjmech justičních zřízeneců, tj. v neposlední řadě též katů.

V šesté kapitole si autor všímá odrazu kriminality v raně novověkých tištěných médiích, přičemž opět ukazuje hlavní možnosti využití tohoto typu pramenů. Raně novověká tištěná média zabývající se zločinem a trestem dělí na pragmaticko-praktická a populární.

Třetí část publikace přináší dvě kapitoly, věnované problémům a perspektivám bádání o dějinách kriminality, trestního práva a trestního soudnictví (7. a 8. kap.). V sedmé kapitole Härter konkrétně vymezuje a poté podrobně probírá aktuální problémy

2 Winfried PLATZGUMMER – Christian ZOLLES (eds.), *J. G. Grasel vor Gericht. Die Verhörsprotokolle des Wiener Kriminalgerichts und des Kriegsgerichts in Wien* (= Schriftenreihe des Waldviertler Heimatsbundes, Band 53), Horn – Waidhofen an der Thaya ²2013 (viz též mou recenzi v Pražském sborníku historickém 43, 2015, s. 407–410).

a předměty kontroverzí, které lze zaznamenat nejen mezi badateli na poli dějin trestního práva na straně jedné a historického bádání o kriminalitě na straně druhé. Jedná se za prvé o problém vztahu trestněprávních norem a od nich odlišné justiční praxe. Druhý problém představuje teze o úbytku násilných a přibývání majetkových deliktů během raného novověku. Třetí významnou oblastí kontroverzí jsou otázky spojené s fungováním trestního soudnictví. Čtvrtý vymezený problém představuje otázka proměn a kontinuity trestního práva a kriminality v průběhu raně novověké epochy.

Härter se velmi detailně zabývá především kardinální otázkou vztahu trestního práva a trestněprávní praxe. Odmítá obě extrémní pozice, tj. jak pozici starších dějin trestního práva, které do značné míry stavěly na rovně, resp. ztotožňovaly právní normy a praxi, tak i názor některých zástupců historického bádání o kriminalitě, kteří přikládají trestnímu právu spíše jen symbolickou funkci. Zároveň s tím upozorňuje, že základní konsens, k němuž dospělo novější bádání, že totiž existují rozdíly a odchylky mezi právními normami a praxí, bude třeba prohloubit dalším rozpracováním některých již naznačených konceptů.

V osmé kapitole probírá Härter perspektivy budoucího bádání. Ty spatřuje zejména ve výzkumu hospodářské trestné činnosti a postihu náboženské heterodoxie a ve studiu kulturní diversity ve vztahu ke kriminalitě. Za podstatný pokládá do budoucna také výzkum politické kriminality (v širším slova smyslu) a rovněž problematiku přeshraniční kriminality.

Poslední, čtvrtý oddíl recenzovaného díla tvoří rozsáhlý výběrový přehled tištěných pramenů, pramenných edicí a literatury (s. 175–201). Publikaci uzavírá jmenný rejstřík.

Význam recenzované publikace lze docenit jen stěží: Härterovo dílo jako celek představuje přelomový publikační počín na poli výzkumu dějin trestního práva, soudnictví a kriminality, a to zdaleka nikoli jen v raném novověku. Härterova práce (přes svůj limitovaný rozsah) poprvé přináší skutečně propracované, dostatečně abstrahované, věcně i argumentačně kompaktní spojení právněhistorického bádání o dějinách trestního práva a historického bádání o kriminalitě v jeden souvislý celek. Není náhodou, že autorem takového práce je vystudovaný historik s právnickým vzděláním a zároveň badatel, který sice spojil většinu svého vědeckého života s největším evropským právněhistorickým institutem, ale zároveň je univerzitním profesorem historie. Domnívám, že jen málokterý současný evropský badatel je tak výrazným ztělesněním interdisciplinarit mezi historickou a právní vědou jako právě autor recenzované publikace. Navíc interdisciplinarit, v níž nelze postřehnout sebemenší kvalitativní rozdíl v uchopení obou společenskovědních sfér, na jejichž pomezí se autor pohybuje.

Nelze zpochybnit, že velký krok ke zmíněnému spojení učinil již počátkem tohoto desetiletí G. Schwerhoff, a že Härter tedy měl na čem stavět. Na druhé straně je nesporné, že toto, mnou osobně po desetiletí toužebně očekávané spojení obou směrů bádání plně uskutečnil teprve nyní Karl Härter.

Petr Kreuz

Elke SCHLENKRICH

***Gevatter Tod. Pestzeiten im 17. und 18. Jahrhundert
im sächsisch-schlesisch-böhmischen Vergleich***

(= Quellen und Forschungen zur sächsischen Geschichte, Bd. 36)

Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2013, 491 s., ISBN 978-3-515-10620-7.

Mor patří od doby svého prvního tažení Evropou k tematickým stálícím v pracích laiků, lékařů i historiků. V raném novověku se stal dokonce nejčastějším námětem odborných lékařských pojednání. Morová problematika tohoto období se však stále ještě neteší u historiků takové pozornosti, jakou věnují středověkým epidemiím. Mezeru se pokusila vyplnit Elke Schlenkrich svou prací o „kmotřičce smrti“, již navázala na studie, věnované sociálně historické problematice raněnovověkého moru v Sasku.¹ Na základě srovnání sasko-slezsko-českého archivního materiálu osvětlila široké spektrum témat. Vedle otázek demografických, hospodářských či sociálních dopadů nemoci se zaměřila na méně obvyklé problémy. V centru její pozornosti stály tři velké morové epidemie, které řádily na evropském kontinentu na počátku 17. století, v jeho 80. letech a na počátku století následujícího. Informaci o průběhu těchto pohrom autorka využila ke srovnání postupů příprav, obrany i boje s černou smrtí a doplnila je zprávami o řadě méně významných, endemicky probíhajících morových nákaz.

Kniha je rozdělena do jedenácti oddílů, členěných dále na samostatné kapitoly, každá z nich je opatřena vlastním úvodem a shrnutím. V úvodu autorka nastínila teritoriální rozsah svého bádání, dosavadní stav výzkumu, teoretická a metodologická východiska (s. 11–38). Dvě závěrečné pasáže přinášejí celkové shrnutí a edici vybraných pramenů (s. 382–422). Autorka v jednotlivých kapitolách věnovala pozornost statistickému zpracování míry úmrtnosti v postižených regionech, jejím sezónním výkyvům, rozdílu v úmrtnosti podle pohlaví či sociálního postavení. Tyto základní, nezbytné údaje doprovodila deseti přehlednými tabulkami, jedenácti grafy a doplnila detailnějším, méně tradičním způsobem: V jedné z podkapitol například seznámila čtenáře s životními osudy několika dráždanských a lengfeldských rodin v době moru, s časovou posloupností a průběhem onemocnění jejich členů i služebnictva (s. 54–58). Další podkapitoly byly věnovány morové úmrtnosti v rámci topografického rozvržení tří saských měst nebo následným snahám o vyrovnání ztrát na obyvatelstvu po skončení epidemie (s. 63–69).

Ve třetím oddílu knihy se autorka zabývala ekonomickými a sociálními dopady morových epidemií (s. 71–116). Zde se čtenář seznámí s chodem hospodářství a obchodu v dobách moru, jeho dopady na pivovarnictví, obchod s dobytkem, nebo restrikcemi prodeje kůží, plátna, peří nebo vlny, které byly považovány za morové přenašeče. Obchod s vínem se stal samostatným tématem kapitoly s odůvodněním, že v horním Sasku šlo o velmi důležitou, dobře dokumentovanou obchodní položku. Zvláštní kapitola byla věnována vlivu epidemií na konání trhů a regionálních „jarmarků“ se zvláštním přihlédnutím k trhům

1 Autorka je pracovnící historické komise saské akademie věd v Lipsku. Mezi její nejvýznamnější publikace patří *Von Leuten auf dem Sterbestroh. Sozialgeschichte obersächsischer Lazarette in der frühen Neuzeit*, Beucha 2002.

v saských městech, obzvláště Lipsku. Za pozornost stojí kapitola věnovaná obchodním restrikcím, zaměřeným na židovskou populaci.

Čtvrtý oddíl, označený souhrnně jako „opatření pro odvrácení a potírání moru“, zastřešuje řadu podkapitol, jejichž středobodem jsou zemské a městské morové řády, porovnání jejich pojetí v různých městech, oblastech i čase, prosazování hygienických pokynů a ustanovení ze strany městských rad i státu a přirozeně přestupky proti nim (s. 117–174). To je doplněno materiálem, který se týká pasových kontrol, karantén, zajištění hranic zemských i městských, zřizování speciálních „morových“ úřadů, zásahů v oblasti hygieny města i soukromých domů, restrikce židů či žebráků a chudiny.

Nejkratším oddílem je pátý, věnovaný zvláštním morovým zaměstnancům, jejich sociálnímu původu, životním podmínkám, jejich opovrhované práci a popisu vnějších tlaků, které je přinutily tuto práci přijmout (s. 175–211). Tento oddíl by byl smysluplnější jako součást následujícího šestého (s. 214–269), věnovaného průběhu všedního dne personálu v morových lazaretech, mezi něž kromě lékařů patřili především níže postavení (a hůře placení) barbíři či chirurgové, lékárníci, dodavatelé nebo pradelny. Zcela nepostradatelnou skupinou byli samozřejmě duchovní, jejichž činnosti a postojům je věnován osmý oddíl knihy (s. 325–352). Přínosné jsou podkapitoly, zabývající se statisticky početností a hmotným zajištěním lazaretů, jejich materiálním vybavením, zásobováním nebo počty ošetřovatelů v jednotlivých městech. Autorka zpracovala i doklady o hůře postihnutelných stránkách všedního dne: nahlížení na lazarety ze strany nemocných i zdravých občanů, vnímání pacientů i personálu jejich současníky i sebou samými.

Sedmý oddíl je zaměřen na průběh všedního dne v morem stížených městech (s. 270–324). Autorka své poznatky rozdělila do kapitol věnovaných organizaci města v době krize, úmyslnému porušování pravidel, otázkám zásobování obyvatelstva potravinami a dřevem, problémům s vojenskými kordony, s pohřby, rozdělováním pomoci od okolních nezasazených měst apod. Neopomněla ani otázky individuálního prožívání takového „všedního dne“, pocitům strachu a zármutku při onemocnění či ztrátě blízkých osob. Obdobná témata jsou meritem i v posledním oddílu, avšak týkají se morem zasaženého venkova. Publikace je završena úctyhodným seznamem archivních pramenů (s. 423–444), imponujícím seznamem sekundární literatury především německé provenience a jmenným rejstříkem, který je rozdělen na historické osobnosti před rokem 1800 a pozdější badatele. Vše zakončuje rejstřík zeměpisných názvů a seznam pramenů a literatury k saským dějinám.

Je nábíledni, že práce takového rozsahu a záběru nemůže nemít slabá místa.² Kromě metodologické nekonceptnosti lze knize vytknout jistou přebujelost poznámkového aparátu, který zabírá nezdědka až tři čtvrtiny strany. Pod čarou se tak zbytečně ocitlo velké množství skutečně originálních informací a „mikropříběhů“, které představují základ „Alltagsgeschichte“ a jeden z největších přínosů pro poznání životní reality tehdejšího člověka. Hlavní text často pouze shrnuje, nebo jen nepatrně rozvíjí historické skutečnosti, které jsou dobře známé v souvislosti s epidemiemi moru i dalších nemocí:

2 Na některé nedostatky již upozornil v internetové recenzi Fritz Dross: <http://www.sehepunkte.de/2016/04/28733.html> (9. 6. 2018). Zde zájemce nalezne i přehled německých prací s tématem moru.

strach obyvatelstva, aktivitu úřadů chrlících množství nařízení, přestupky proti zákazům a příkazům, potíže s nalezáním zaměstnanců do morových lazaretů apod.

Pokud na tuto práci pohlédneme „českýma očima“, stane se jejím předním nedostatkem disproporce v množství srovnávaného materiálu. Je pochopitelné, že autorka využila svých předchozích prací a opřela se o materiál ze saských archivů. Pokud však čtenář bude předpokládat, že srovnání sasko-slezsko-české situace bude obsahovat alespoň padesát procent údajů z posledních dvou jmenovaných oblastí, zklame se. V seznamu pramenů je pár stran signatur archiválií, které autorka prostudovala v Praze, ve Státním a Univerzitním archivu ve Vratislavi a archivech dalších slezských měst. Naprostá většina pramenů pochází však z archivů v Drážďanech a Lipsku, které jsou doplněny informacemi z několika saských měst, např. Míšně, Freibergu, Saské Kamenice. Zprávy o situaci v českých zemích a Slezsku tvoří jen zanedbatelný doplněk. Např. samostatná kapitola, popisující morem způsobené potíže pro obchod vínem se věnuje pouze Sasku, tato problematika ve Slezsku a našich zemích byla vyřízena třemi větami.

Autorka si byla vědoma této nesrovnalosti a opakovaně ji v textu vysvětlovala. Odvolávala se při tom hlavně na odlišný stupeň zpracovanosti archivního materiálu slezských i českých archivů, na nižší počet speciálních studií, zabývajících se morovými epidemiemi i na absenci komplexnějšího zpracování dané tematiky. Bohužel je jí nutno dát v těchto bodech za pravdu. Zájem o dějiny raně novověkých epidemií (nejen) moru sice stoupá, jak dokazují například práce Karla Černého nebo Filipa Hrbka,³ morová tematika však přesto patří mezi desiderata. Autorka z dílčích studií českých historiků využila pouze několik; ze starších se opírala o práci Elišky Čáňové, z novějších o studie Lenky Matušíkové.⁴ Kupodivu zcela jí unikl příspěvek Ludmily Fialové o moru v Praze, který byl publikován společně se studií L. Matušíkové.⁵ Proč autorka po zjištění nedostatků a hiátů v naší i slezské produkci nepřizpůsobila metodologicky přístup k celému pojetí, případně proč nezvolila výstižnější název své práce, se můžeme jen dohadovat.

Přes výše zmíněné nedostatky a několik drobných nepřesností⁶ je možno práci Elke Schlenkirch pochválit. Badatelům připomněla spisek lékaře lazaretu v Košířích P. R. Redlicha⁷ a především upozornila na nevyužité prameny z drážďanského archivu: depeše licenciáta

3 Karel ČERNÝ, *Mor 1480–1740. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014; Filip HRBEK, *Mudrování při žejdlíčkách – morové traktáty lékařů, prelátů a humanistů v před-bělohorské době*, rigorózní práce FF UJEP, 2014.

4 Eliška ČÁŇOVÁ, *Mor v Čechách v roce 1680*, Sborník archivních prací XXXI, 1981, č. 2, s. 269–339; Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Návrh infekčního řádu pro Čechy při ohrožení morem v roce 1680*, Sborník prací k sedmdesátým narozeninám Dr. Karla Beránka, Praha 1996, s. 84–93, TÁŽ, *Mor v Čechách roku 1680*, Documenta Pragensia XVI, Praha 1998, s. 235–240.

5 Ludmila FIALOVÁ, *Epidemie zaznamenané v matrikách u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském v první polovině 17. století*, Documenta Pragensia XVI, Praha 1998, s. 227–234.

6 Myšleno je například příliš důvěřivé citování tzv. „pacientů nula“ (blíže k tématu Karel ČERNÝ, *The Concept of „Patient 0“ in Early Modern Medical Writings about Plague*, in: Karel Černý – Sonja Horn (eds.), *Plague between Prague and Vienna*, Praha 2018, s. 73–109), nebo nepřesné informace o léčbě, založené na humorální teorii.

7 Paul Rochus REDLICH, *Spiegel der Prägerischen Elends...*, Prag 1681.

medicíny Laurentia Theila, který byl roku 1679 vyslán saským panovníkem do Prahy jako agent s úkolem nasbírat informace o počínající epidemii moru a získat místní protimorové receptury (s. 134). Jedna z Theilových zpráv je uveřejněna v závěru knihy (s. 401–402); Theil kromě detailních zpráv o nakažených a mrtvých zmiňuje i situaci v pražských lazaretech. Tyto depeše zřejmě nebyly autorkou vytěženy beze zbytku, takže se nabízí cenný zdroj podkladů pro další studie.

Jak již bylo naznačeno, čtyřicetistránková příloha s edicí vybraných pramenů je vzorem preciznosti a představuje zásadní přínos publikace. Zveřejněné zprávy a soukromé dopisy umožňují přiblížit situaci a duševní stav pisatelů v době velkého utrpení a zároveň nabízejí vítanou možnost porovnat originální materiál s výsledky obdobného výzkumu z dalších regionů nebo období. *Gevatter Tod* je jedinečným zdrojem informací i inspirace pro badatele, kteří se budou zabývat tímto tématem, ať už z pohledu sociologie, medicíny nebo dějin všedního dne raného novověku. Pokud čtenář propojí dílo Elke Schlenkrich, opřené o archivní výzkum a německy psanou sekundární literaturu, s nedávno publikovanou prací Karla Černého, kde jsou na základě lékařských spisů stejného období zpracovány teorie přenosu a léčby moru (s početnou anglicky psanou sekundární literaturou), získá výborný přehled o soudobém stavu bádání o moru a takřka komplexní obraz života i boje s touto děsivou nemocí v 17. a 18. století.

Bohdana Divišová

Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Alena BOČKOVÁ – Magdaléna JACKOVÁ – Martin BAŽIL – Eva PAUEROVÁ – Jan ZDICHYNEC – Zdeněk ŽALUD (eds.)

Sv. Jan Nepomucký na jezuitských školních scénách

(= *Theatrum neolatinum. Latinské divadlo v českých zemích*; sv. I.)

Praha, Academia 2015, 645 s., ISBN 978-80-200-2515-9.

Publikace je prvním svazkem nové ediční řady „*Theatrum neolatinum. Latinské divadlo v českých zemích*“, kterou vydává kolektiv historiků, klasických filologů a teatrologů. Mezi jmény editorů, autorů úvodních studií, komentářů a překladů nacházíme badatele a zejména badatelky, kteří se tématu jezuitských her a obecně řádového školství i dějinám Tovaryšstva věnují dlouhodobě. Kniha je psána fundovaně, s velkou znalostí tematiky a materiálu, jehož je opravdu velké množství, jak autoři uvádějí v editoriale: Tento „naprosto výjimečný pramenný korpus“ (s. 7) je tvořen dramatickými díly převážně běžné školské produkce bez větších uměleckých ambicí.

Čtenář musí tuto premisu přijmout, neboť očekávání velkého uměleckého zážitku při četbě dramatu zůstane pravděpodobně nenaplněno (do jaké míry je to ovlivněno i zvolenou formou prozaického překladu, by bylo tématem spíše pro časopis filologický). Nej kvalitnější díla domácí jezuitské dramatické tvorby (v souvislosti s nepomucenským kultem jde zejména o dramata Karla Kolčavy a Bernarda Panagla), která editoři označují termínem „vzorové hry“ (s. 36nn.), byla v edici záměrně ponechána stranou, neboť byla již ve své době vydána tiskem. Otázkou však zůstává, zda nenapíít editorské a překladatelské síly i tímto směrem, vždyť nakonec edice starých tisků jsou též pořizovány a synopse her, jež byly také vydány tiskem, byly do publikace zařazeny.

První svazek edice, která si pod vedením Kateřiny Bobkové-Valentové, Aleny Bočkové a Magdalény Jackové klade za cíl přinášet vybrané, dosud nevydané texty jezuitských školních her, ale také další raně novověké latinské dramatické texty školské domácí provenience, se zaměřuje na hry a synopse, vztahující se k osobnosti sv. Jana Nepomuckého. Ten je dle autorů nejhojněji zastoupeným světcem na jezuitském jevišti (s. 9). Zde by se možná bývalo hodilo uvést pro srovnání několik statistických údajů – když je sv. Jan prvním, kdo je druhým, třetím...? Pro některé evropské regiony takovéto statistiky, resp. seznamy existují a jsou velmi užitečné už jen z hlediska zkoumání světeckého kultu.

Obsáhlá publikace je logicky a přehledně členěna. Nejprve je čtenář uveden do tematiky několika studiemi, které se týkají jezuitského školství a školského divadla, osobnosti Jana Nepomuckého a světcova kultu, včetně pojednání o kanonizaci světce a s ní spojených oslavách. Zde se autoři snaží o stručnost, která byla vzhledem k rozsahu editovaných textů na místě. Mohli jen důkladněji vysvětlit periodizaci školského divadla na území české provincie (s. 14–16). Podle čeho je dělí na čtyři až pět etap? Proč je jednu etapu možno rozdělit na dvě a vytvořit tak etapu pátou? Opírá se toto členění o starší klasifikaci, nebo je dílem autorů?

Za zjednodušující považují též tvrzení, že hlavním účelem školských her bylo „předvést, jakých studijních pokroků žáci dosáhli“ (s. 9). Pokrok ve vzdělání (a zde šlo hlavně o dovednosti jazykové a rétorické) lze přece demonstrovat i jinými, podstatně jednoduššími způsoby než právě divadlem. Cílem jezuitského školského divadla byl nejen divák (jistě možný hodnotitel pokroku ve vzdělání, ale hlavně adresát hodnotového systému, který divadlo zprostředkovávalo), ale též sám herec. Ten se měl ztotožnit s postavou, kterou reprezentoval a prožívat pocity, které prožívá ve hře ona. Tato herecká pedagogická metoda sloužila ke komplexnímu poznání skutečnosti. Toto poznání (např. pravd víry či morálních zásad) pak ve studentech utkvělo hlouběji a trvaleji než při pouhém racionálním zpracování textu.¹ Nakonec celý název jedné, v předkládané publikaci zařazené, hry *Divus Joannes Nepomucensis* má již v názvu uveden svůj nejhlubší smysl a základní cíl, totiž „mládeži k horlivému napodobení“ (s. 203).

Jádrum publikace je druhý oddíl, členěný na tři části. První obsahuje podrobnou ediční poznámku shrnující zásady, jimiž se editoři řídili při vydávání rukopisů her a tištěných synopsí, a dále poznámku k českému překladu. Co se edičních zásad týče, jsou stanoveny velmi detailně, neboť budou použity pro celou ediční řadu, jak to prozrazuje již její druhý svazek,² který se na první v tomto směru odvolává. Věřím také, že budou vítanou pomůckou dalším editorům, neboť jednotná pravidla pro vydávání novověkých latinských textů vydaná některou odbornou autoritou (např. Akademií věd ČR) zatím nemáme.

Kapitoly II. 2 (s. 72 až 463) přinášejí latinské texty her a jejich překlad do češtiny jako zrcadlový text. Hry vznikly v souvislosti se silícím kultem sv. Jana Nepomuckého, některé již před svatořečením, jiné v době svatořečení a na oslavu této události. Další byly uvedeny o něco později při jiné příležitosti (např. otevření gymnaziální auly v Uherském

1 Srov. Zdeněk HOŘÍNEK, *Duchovní dimenze divadla aneb Vertikální přesahy*, Praha 2004, s. 32.

2 Magdalena JACKOVÁ (ed.), *Nejmilejší Pallas. Hry určené gramatikálním třídám jezuitských gymnázií*, Praha 2016.

Hradišti po rekonstrukci roku 1732) a jsou jakýmsi dozvukem nepomucenských oslav a enormního oživení Janova kultu. Jde o šest her pěti jezuitských autorů,³ jejichž stručné životopisné medailony přináší oddíl III. Snad až na Joanna Rirenschopffa, rektora několika kolejí, novicmistra a univerzitního učitele, nejde o jména, která by byla známa čtenářům, kteří se detailně nevěnují dějinám Tovaryšstva. Hry vznikly převážně ve 20. a 30. letech 18. století pro potřeby jezuitských kolejí na Novém Městě pražském a v Uherském Hradišti.

Do publikace jsou zařazeny též edice a překlady čtrnácti synopsí jezuitských her s nepomucenskou tematikou, vydaných tiskem. Tři jsou editovány přímo před kusem, k němuž se vztahují, jedenáct samostatně v kap. II. 3. Těchto jedenáct textů se vztahuje ke hrám vzniklým v první polovině 18. století v Praze, Klatovech, Litoměřicích a Opoli. Latinský text her je opatřen textově-kritickými poznámkami, český překlad je provázen věcnými vysvětlivkami. Každý z textů je uveden předmluvou, zahrnující informace o vzniku a dochování hry, jejím obsahu, úrovni jazyka a stylu.

Orientaci v rozsáhlém souboru textů usnadňují rejstříky, seznamy a slovníček antických jmen. Ten dle autorů přináší spíše jména neznámá. Otázkou zůstává jejich výběr (např. Aeneas i Odysseus patří asi k těm nejznámějším, a přesto je zde nalezneme). Funkčnost tohoto seznamu je tedy problematická. Zde bych se klonil spíše k principu buď vše, nebo nic, protože v některých případech bude muset čtenář tak jako tak sáhnout po nějaké příručce mytologie.

Dalším přehledem je seznam citací užitých v editovaných textech. Jde o citace z antických, patristických a středověkých autorů a pochopitelně o citáty biblické. Všechny biblické citáty jsou v českém jazyce jednotně uváděny dle Ekumenického překladu bible. Z českých překladů použitých antických, patristických a středověkých děl uvádějí překladatelé her pouze užití překladu Horatiových básní⁴ (s. 628n.), což bez uvedení důvodů vypadá jako nedůslednost. Proč byly ostatní české překlady pominuty?

Seznam literatury je přehledem toho zásadního a nejnovějšího, co bylo sepsáno o jezuitském dramatu a školství (pomineme-li několik titulů o Janu Nepomuckém a Tovaryšstvu obecně). Velmi dobře poslouží jako aktuální přehled bibliografie k jezuitskému divadlu.

Přestože je téma zpracováno velmi pečlivě a publikace vykazuje vysokou odbornou úroveň, obsahuje text některé nepřesnosti či formulace, které vyvolávají otázky či potřebu upřesnění. Autoři na s. 16 píší o asi dvou tisících synopsí, dochovaných pro českou provincii ze sledovaného období. Lze vůbec v tuto chvíli stanovit celkový počet dochovaných synopsí? Autoři jistě mají evidenci o jejich drtivé většině, ale jde o veškeré synopse? Nemůže se část synopsí, spjatá s divadelní produkcí asi třiceti gymnázií, vedených jezuitou ve 20. a 30. letech (s. 10) nacházet i mimo prozkoumané fondy (mimo vlastní jezuitské fondy, dokonce i mimo archivy)? Např. pro Hradec Králové je několik synopsí uchováno ve Východočeském muzeu, nikoli v archivu, a podobně tomu může být i jinde. Opatrnější bych byl též ve formulacích typu: „jediný dochovaný rukopis“. Leckdy dochází k nečekaným nálezům na místech, kde by to badatel nepředpokládal. V případech jezuitských písemností, které byly

3 Autorem dvou z nich je Antonius Machek (*Angelus ad aras; Vindex dulciae*).

4 Quintus Flaccus HORATIUS, *Vavřín a réva*, Praha 1972.

často při rušení řádu rozchváčeny,⁵ se můžeme dočkat mnohého překvapení. Např. u hry *Vox clamantis* nemají autoři zřejmě k dispozici autograf, jak sami konstatují (s. 143), a nedá se zcela vyloučit, že někde existuje a jen zůstává neobjeven. Proto se též domnívám, že lze zatím těžko vytvářet konečné statistiky o nejčastějším světeckém motivu ve hrách, jak o tom byla řeč výše.

V části pojednávající o oslavách kanonizace sv. Jana Nepomuckého se píše o nepřeborném množství často nedochovaných příležitostných tisků, přičemž v poznámce pod čarou je odkazováno na konvoluty textů dochovaných (s. 29). Odkud tedy vyvozují autoři hypotézu o velkém množství nedochovaných textů? Další domněnka, vyjádřená v textu, ale nepodpořená argumentem, zní, že ve hře *Vindex duliae* vystřídal autora v přepisu hry podprůměrný žák, kterému tato činnost byla uložena za trest (s. 66). Je otázkou, zda by někdo takovýto úkol svěřil právě špatnému studentovi.

Autoři uvádějí, že o jevištní podobě představení nemáme mnoho konkrétních informací; scénické poznámky v textech her nejsou časté. Z podchycených textů spíše vyvozují použití některých rekvizit (s. 20). Komplexnosti zpracování by přispěl pokus zjistit údaje o inscenování hry z jiných pramenů než z vlastního textu: zmínky o výpravě, kvalitě provedení, hudbě, vypůjčování šatů a šperků coby kostýmů od měšťanů apod. by se mohly vyskytovat např. v narativních pramenech i mimo jezuitskou provenienci.

V ediční poznámce autoři stanovují pravidla, jimiž se řídí při vydání českých textů a v českém překladu – včetně pravidel o přepisu řeckých slov, zejména vlastních jmen (s. 63.) O užívání forem biblických jmen v češtině zde explicitně zmínka není. Nejhojnějším biblickým jménem v celém textu je vedle jména Ježíše Krista jméno jeho matky. Přimlouval bych se za uvádění tohoto jména v nominativu a vokativu ve formě „Maria“, jak to užívají české biblické překlady (i ekumenický, který si autoři stanovili za normativní), většina teologické literatury a jak je to běžné i v liturgických textech, nikoli „Marie“, jak užívají autoři recenzované publikace (např. na s. 57, 245 pozn. 61).

Některé pasáže jsou v textu duplicitní. Např. v kapitole 1. 3. 2. *Dosud nevydané hry a synopse*, jsme také seznamováni s obsahem her, přičemž obsah každé hry je podrobně vylíčen v úvodu k edici a v překladu každého kusu.

Nepřesné a sporné je označovat apoštola Petra za prvního papeže (s. 487, pozn. 3). Nebiblické a teologicky nepřesné je pak hovořit o Petrovi jako o hlavě církve (a ještě přitom odkazovat na biblický text; s. 491). Za hlavu církve je v Novém zákoně výlučně a v teologické tradici většinou označován Kristus.⁶

5 Např. při rušení koleje v Hradci Králové jsme historikem Františkem Švendou informováni o tom, že zatímco se venku před budovou vybavení koleje (včetně písemností) oficiálně pod cenou prodávalo, vzadu se tajně kradlo (František de Paula ŠVENDA, *Čtvrtý Hliněný Obraz Hystorye Králowstwj Českého, a Paměť Města Králowé Hradce nad Labem*, Rozdíl III, Hradec Králové 1814, s. 125).

6 Srov. např. „[...] ať ve všem dorůstáme v Krista. On je hlava.“ Ef 4,15; „[...] on (tj. Kristus) jest hlavou těla – totiž církve.“ Ko 1,18; dále srov. Ko 2,19; Ef 5,23.

Bylo by pochopitelně možné diskutovat o řadě výrazů, které byly užity při překladu her.⁷ Za věcnou chybu lze považovat překlad spojení „formula ministrandi“ jako „pravidla pro ministrování“ (s. 83). Nejedná se o pravidla, která by se měl mladý hoch naučit, ale jde o formulace (formulky, texty) modliteb a odpovědí pronášených ministranty (zástupně za lid) při bohoslužbách, při udílení svátostí apod. v reakci na modlitby či výzvy kněze. (Tyto texty nalezneme v řadě liturgických příruček, které obsahují v titulu či podtitulu termín „formula ministrandi“).⁸ Proto je ve hře *Anděl u oltáře* též zdůrazněno jako důkaz Janovy mimořádné zbožnosti, že sotva začal mluvit, naučil se tyto texty (nikoli jen pokyny, pro jejichž zvládnutí není ostatně třeba umět mluvit), tedy, že liturgické modlitby a mešní odpovědi patřily mezi světcova první slova. Tolik několik drobných poznámek k překladu, který již opustíme vzhledem k tomu, že tato recenze nevzniká pro časopis filologický.

Jak již bylo zmíněno, je recenzovaná publikace prvním svazkem nové ediční řady „Theatrum neolatinum. Latinské divadlo v českých zemích“. V podstatě současné vydání druhého svazku pod názvem *Nejmilejší Pallas. Hry určené gramatikálním třídám jezuitských gymnázií* je příslibem dalšího bádání a zveřejňování textů, studií a komentářů v oblasti raně novověkého latinského bohemikálního dramatu (nejen jezuitského, které zde bude pochopitelně dominantní), jak o tom autoři hovoří v textu (s. 7–8). Publikace *Sv. Jan Nepomucký na jezuitských školních scénách* je dle slov autorů určena teatrologům, historikům, bohemistům či klasickým filologům, ale i „širšímu publiku“ (s. 8). Dovolují si na závěr vyjádřit naději, že tento ediční a badatelský záměr, za nímž stojí velké nadšení a nasazení a za jeho prvním svazkem obrovský kus pečlivé práce historické i filologické, bude dlouhodobě udržitelný, přinese řadu dosud nevydaných textů a fundovaných studií k nim, ale hlavně že si najde své čtenáře, což bude možná úkol z nejtěžších, a že řady onoho publika budou co nejširší, podobně jak tomu bylo u jezuitského divadla.

Petr Polehla

7 Např. pro „gemisco“, přeložené ve hře *Angelus ad aras* jako „povzdechnout si“, což se mi zdá být příliš slabý výraz, bych spíše považoval za vhodnější užít slova naříkat, bédovat či lkát, jak to známe z textů o lkaní v tomto „slzavém údolí“, čemuž situace dané scény odpovídá (s. 84–85, v. 16). Následující verš hovoří v českém překladu o nehodné hřivně, což dle mého soudu neodpovídá významu latinského textu „talenta haud digna“. Nehledě na to, že hřivna (dar) může být jen stěží nehodná, spíše je nehodný ten, kdo ji dostává, a hřivna je tedy nezasloužená, vyznívá celý verš v překladu nelogicky až nesmyslně: „Však hřivnu nehodnou / dává prosebníkovi, / kdo Bohu mocnému předkládá / bezbožnou mysl“. Význam originálu je dle mého spíše ten, že Bůh dává (nezaslouženě) někomu nehodnému dary (hřivny), zatímco (spojka *dum* není v překladu vůbec zohledněná) onen obdarovaný dává Bohu jen nepozornou mysl. Takto antiteticky ostatně vyznívají i okolní verše.

8 Nakonec samotné slovo „formulář“ znamená v liturgii soubor textů pro danou příležitost.

Christopher HOGWOOD

Georg Friedrich Händel

Praha, Vyšehrad 2015, 376 s., obrazová příloha, ISBN 978-80-7429-474-7.

Český překlad biografie Georga Friedricha Händela, jedné z nejvýraznějších osobností barokní hudby, je již čtvrtým svazkem volné řady nakladatelství Vyšehrad, která je věnována osobnostem slavných hudebních skladatelů. Její autor Christopher Hogwood, který zemřel před několika lety, byl jako výtečný hudebník a muzikolog pro toto dílo člověkem jak povoláním, tak i dostatečně informovaným. Kniha vznikla v roce 1984, roku 2007 ovšem vyšlo revidované vydání, jež bylo doplněno o aktuální doslov. Právě tato verze sloužila jako předloha pro překlad, jehož autorkou je Vlasta Hesounová.

Strukturou dílo chronologicky sleduje Händelův život. Úvodní kapitola „Halle a Hamburg 1685–1706“ je věnována jeho dětství a mládí. Z důvodu chybějících pramenů Hogwood text prokládá častými citacemi z knihy Johna Mainwaringa *Memoirs of the Life of the Late George Frederic Händel* (1760), s níž se ovšem zároveň snaží také kriticky vyrovnat. Čtenář se zde podrobně seznamuje s prostředím, kde hudební skladatel vyrůstal, a to včetně příběhu o vystoupení malého chlapce v kapli vévodského zámku ve Weissenfelsu. Po něm si zdejší vévoda a milovník hudby Johann Adolf I. ze Sachsen-Weissenfelsu přál, aby otec nechal chlapce vzdělávat v hudbě. Učitele Händel nalezl v osobě Friedricha Wilhelma Zachowa, varhaníka v městském kostele Panny Marie v Halle an der Saale (s. 24–25). Podle otcova přání se však musel zapsat také ke studiu práv na universitě, jichž ovšem zanedlouho zanechal. Ve stejné době se stal rovněž varhaníkem v rodném Halle, což bylo jeho jediné řádné zaměstnání, které ve svém životě přijal. Dále Hogwood pojednává o Händelově působení v Hamburku, kam se vydal kvůli slavné operní scéně. Spolu s tím se čtenář seznamuje s typickými prvky hudby zdejšího operního ředitele Reinharda Keisera, které (podobně jako dříve tvorba Zachowa) významně ovlivnily Händelovu kompoziční techniku.

V kapitole „Italské roky 1706–1710“ autor upozorňuje na skutečnost, že Händel se tu jako rodilý luterán pohyboval v ryze katolickém prostředí, ale navzdory různým tlakům, jimž byl vystaven, si evangelickou víru uchoval až do konce života (s. 40). Významný prostor je věnován Händelovu pobytu u dvora prince Francesca Marii Ruspoliho, pro něhož zkomponoval rovněž oratorium *La Resurrezione* (*Vzkříšení*), nejslavnější dílo z italského období. Na straně 44 není v překladu jednotná terminologie hudebních nástrojů, a tak zatímco na jednom místě je uvedena „1 basová viola“, o něco níže se již jedná o sólovou violu da gamba – pro čtenáře mimo obor nemusí být zřejmé, že se jedná o jeden a týž nástroj, neboť v té době se v hudebním provozu používal již pouze jediný typ violy da gamba, francouzsky zvaný *basse de viole*. V Itálii si Händel získal věhlas jako operní skladatel a vzbudil zájem některých evropských dvorů. Nakonec se rozhodl přijmout nabídku hannoverského kurfiřta Jiřího (s. 53), v jehož službách však i přes skutečně velkorysé podmínky příliš nepobyl. Jeho zájem totiž vzbudila jediná evropská metropole, kde dosud neexistovala scéna italské opery.

Anglická metropole Londýn (či přesněji Britské ostrovy) se stala Händelovým působištěm na celý zbytek jeho života. Hogwood i nadále podrobně sleduje životní zvraty skladatelovy kariéry, jak jsem ukázal na příkladu prvních dvou kapitol, a text rovněž nadále

„koření“ úryvky z různých dobových pramenů. Trvalým a velmi cenným přínosem knihy je vyvrácení celé řady dodnes tradovaných mýtů kolem Händelovy osobnosti a jeho děl, které jsou nezřídka dosud živé. Přínosné jsou rovněž podrobnosti o jeho podnikatelských aktivitách, které sahaly od samotné kompozice děl, přes produkci divadelních a hudebních představení, až po vytvoření vlastní půjčovny a opisovačské knihovny.

Blíže se však musím zastavit u šesté kapitoly „Händel a další generace“, jež je věnována osudům díla po skladatelově smrti. Rozsáhlý text nabízí kupříkladu možnost nahlédnout do tradice velkých händelovských festivalů, které se významnou měrou podílely na pokračování Händelovy slávy, v některých případech hraničící až s kultem osobnosti. Informace jsou zasazovány do kontextu tehdejšího hudebního života a provozu. Díky tomu můžeme sledovat proměnu provozovacího aparátu, který při některých příležitostech nabýval skutečně gigantických rozměrů. To nutně muselo mít vliv na změnu výsledné podoby skladeb, jak také Hogwood správně podotýká. Dále se podrobně zastavuje též u problematiky Händelových hudebních výpůjček, jejichž kritika se ve velké intenzitě objevila v roce 1906 (s. 282).

Na stranách 295–296 pak analyzuje nesprávnou provozovací praxi, která zcela dominovala až do počátku druhé poloviny 20. století, a upozorňuje na milníky, jež znamenaly obrat a návrat k respektu vůči původní provozovací praxi barokní hudby. Pozoruhodné jsou zejména snahy o „arizaci“ Händelových kompozic v nacistickém Německu (s. 290–291). V souvislosti s provozovací praxí je třeba podotknout, že sám Hogwood se jako hudebník a dirigent významně podílel na napravování obrazu Händelových děl, neboť se specializoval na tzv. historicky poučenou interpretaci staré hudby. Bohužel pro českého čtenáře zde nejsou ani formou editor-ských poznámek uvedeny žádné informace o recepci Händelovy hudby u nás. Ty sice nejsou nijak přehnaně bohaté, přesto bych zde v nějaké formě třeba i jen malého dodatku očekával alespoň jméno hudbymilovného hraběte Jindřicha Viléma Haugwitzte (1770–1842), jenž byl velkým ctitelem Händelovy hudby a ve své knihovně na zámku v Náměšti nad Oslavou shromáždil kolekci 57 skladeb tohoto skladatele. Doslov knihy je především snahou o aktualizaci poslední kapitoly o novější informace a o shrnutí významných událostí kolem Händelovy tvorby v letech 1985 až 2007. Dílo uzavírá chronologický přehled událostí, výběrová bibliografie a rejstříky.

Z dosavadních titulů této ediční řady nakladatelství Vyšehrad se Hogwoodova kniha vymyká tím, že jde primárně o popularizačně zaměřenou publikaci. Text je zpracován čtivou a pro čtenáře přístupnou formou, ovšem také bez odkazových poznámek na konkrétní prameny. To je škoda zejména v případě četných citací z dobových dokumentů, jimiž autor text obohacuje a které tedy uživatel může v originálech hledat nezřídka velmi nesnadno. Výtečným doplňkem textu jsou oproti tomu početné obrazové přílohy, které dobře pomáhají ilustrovat popisované děje.

U českého překladu Händelovy monografie je třeba ocenit, že úroveň redakčního zpracování je po zkušenostech s předcházejícím titulem *Antonio Vivaldi*¹ od Michaela Talbota jednoznačně vyšší.² Kniha obsahuje znatelně menší množství chyb a přibližuje se

1 Michael TALBOT, *Antonio Vivaldi*, Praha 2014.

2 K hodnocení českého překladu knihy Michaela Talbota *Antonio Vivaldi* viz např. recenze Tomislava Volka v časopise *Opus musicum* 46, 2014, č. 3, s. 93–98; nebo také recenze Lukáše M. Výtlačila v časopise *Hudební věda* 52, 2015, č. 3–4, s. 399–401.

ke kvalitě, již se vyznačovaly první dva svazky řady profilů hudebních skladatelů. I tak však lze narazit na určité nedostatky v číslování poznámek (viz např. překlep v číslování odkazu na poznámku pod čarou na s. 56), v rejstříku (např. jméno „William Smitha – Howarda Smithera“ je odkazováno na s. 342, ale ve skutečnosti se nalézá již o stranu dříve), či chybný odkaz na stranu 80, který bude zřejmě neohlídaným reliktem z původní anglické předlohy. Větší záhadu představují textové vsuvky, jež jsou vkládány do hlavního textu, do kterého však až na výjimečné případy tematicky nezapadají.

Ani český překlad publikace, který je dílem Vlasty Hesounové, není zcela prost různých chyb. Vedle drobností, jako je kupříkladu užití počestěného překladu slova „kontinuo“ (např. s. 109 či 121), se jedná o významově nepřilíh srozumitelné formulace jako třeba na s. 59, kde stojí, že forma árie da capo „poskytovala potřebný rámec zpěvákovým schopnostem extempore zdobení“. Podobně stylisticky neohlídanou vazbou je věta „Mezi nejlepší hudební čísla oratoria je nikoli triumfální úvod prvního dějství...“ (s. 219). Při pozorných jazykových korekturách by se jistě takovýmto typům nedokonalostí dalo vyhnout. Z odborného hlediska jsou závažnější faktografické nedostatky překladu, jichž však naštěstí není mnoho. Již výše jsem zmínil nejednotný překlad violy da gamba. Typově podobným případem je vysvětlivka: „...a příležitostně flétny [*traversi* – čili příčné, nebo zobcové?].“ Označení *flauto traverso* znamená vždy výslovně příčnou flétnu, zatímco pro flétnu zobcovou se v té době užívalo prostě *flauto*, případně *flauto dolce* nebo *flauto diritto*. Na straně 307 dole zase nacházíme v kontextu významově téměř nesrozumitelný termín „Händelova dramata (a to jak opery, tak oratoria) se prosadila na CD i u *vervni* francouzské školy...“, jehož zamýšlený obsah mi zůstává utajen. Na téže straně jen o pár řádků níž je cembalistka a umělecká vedoucí souboru Le Concert d'Astrée designována jako muž. Některé velmi specifické termíny zůstávají zcela bez překladu, který není navržen ani v případné překladatelské poznámce (např. *temps perd* na s. 225). Tyto příklady poukazují na podobný problém jako v případě vivaldiovské monografie, kterým je absence důkladnější muzikologické revize překládaného textu. Odbornou muzikologickou revizi překladu Hogwoodovy monografie prováděl hudební pedagog a muzikolog Radek Menoušek,³ který byl nakladatelstvím požádán zřejmě z důvodu členství v České Händelově společnosti.

Navzdory uvedeným výhradám publikace jistě dobře splní svůj hlavní účel, kterým je kvalitní popularizace života a díla Georga Friedricha Händela, neboť samotný Hogwoodův text má své naprosto neoddiskutovatelné kvality. Při vědomí blížícího se vydání českého překladu životopisu hudebního skladatele Jana Dismase Zelenky od australské muzikoložky Janice B. Stockigt v témže nakladatelství však doufám, že této knize (dokončované v době redakčních příprav této recenze) je věnována pečlivější a odbornější pozornost, jako tomu bylo v případě prvních dvou monografií o Johannu Sebastianu Bachovi a Antonínu Dvořákoví.

Lukáš M. Vytlačil

3 Vedle samotné knihy tuto informaci na čestném místě uvádí také Menouškův profil na webovém portálu Muzikus.cz, viz <http://www.muzikus.cz/muzikontakt/menousek-radek-phdr-mgr-dis/> (19. 3. 2018). Z odborných prací Radka Menouška jsou jinak známy pouze práce ryze popularizačního charakteru.

Barthold Heinrich Brockes-Werke

Ed. Jürgen Rathje.

Göttingen, Wallstein Verlag 2012-2016, svazky

I (2012, 780 s., ISBN 978-3-8353-0982-1),

II/1 a II/2 (2013, 1050 s., ISBN 978-3-8353-1192-3),

III (2014, 792 s., ISBN 978-3-8353-1512-9) a

IV (2016, 950 s., ISBN 978-3-8353-1779-6).

K mimořádným, dlouho chybějícím a záslužným výkonům na poli zpřístupňování odkazů velkých osobností kulturních dějin osmnáctého století v německém prostředí patří nová a vůbec první souborná edice (*Werke*) díla hamburského básníka, učence a politicky angažovaného činitele Bartholda Heinricha Brockese (1680-1747), kterou v roce 2012 zahájilo göttingenské nakladatelství Wallstein. Do roku 2016 v ní vyšlo pět objemných, reprezentativně vypravených svazků a na podzim 2018 následuje předposlední svazek (sedmý a osmý díl) hlavního Brockesova opusu, jež edice nově v úplnosti přináší, tj. monumentálního díla *Irdisches Vergnügen in Gott* („Pozemské potěšení v Bohu“), jež původně vyšlo v devíti svazcích (o celkem více než 5 600 stranách) v letech 1721-1748. Toto dílo, jehož výjimečným rozsahem (největším, jakého německé básnické dílo v osmnáctém století dosáhlo) stejně jako invenčním výrazem se Brockes nesmazatelně zapsal do dějin německé literatury a stal jedním z předních básníků německého osvícenství, bylo už v polovině 18. století (a s postupem vývoje skrze „bouři a vzdor“ stále více) spíše známo než důkladně a účastně čteno. Nesporně to byl právě mimořádný rozsah (a náboženský formát), co dílu a Brockesovi samotnému zajistilo místo spíše v přehledu dějin literatury než živém čtenářském zájmu a myšlení. Ve druhé polovině dvacátého století vyšly dva výběry z „Pozemského potěšení v Bohu“ v nakladatelství Reclam, z nichž teprve ten druhý (1999, který vydal Hans-Georg Kemper, zatímco první připravil roku 1963 Adalbert Elschenbroich) představoval opravdu reprezentativně pořízený a vyložený, komentovaný výběr.¹

Roku 1970 vyšla v bernském nakladatelství Herbert Lang první novodobá – desetisvazková – reedice, faksimile původního hamburského vydání „Pozemského potěšení v Bohu“, totiž v případě prvních čtyř svazků různých podob původního vydání: S drobnými obměnami zejména první svazky cyklu vyšly v Hamburгу opakovaně, v letech 1739-1746 pak vyšla nová edice dosavadních sedmi dílů v Tübingen. Osmý svazek „Pozemského potěšení“ vyšel krátce před Brockesovou smrtí v roce 1746 (zemřel v lednu 1747), devátý až posmrtně

1 Dále stojí za zmínku výběry Georg GUNTERMANN (ed.), *Die Welt im Licht. Aus den Werken des Ratsherren B. H. Brockes*, Hamburg 1982, a Eckart KLESSMANN (ed.), *Barthold Heinrich Brockes (1680-1747): Gedichte*, Hamburg 1994. Kleßmann také publikoval monografii o Brockesovi v rámci edice „Hamburger Köpfe“ nakladatelství Ellert & Richter: Eckart KLESSMANN, *Barthold Heinrich Brockes*, Hamburg 2003. V roce 1965 také vyšla reedice výběru z Brockesova „Pozemského potěšení v Bohu“, jež roku 1738 „se svolením autora“ publikoval jiný významný hamburský básník Friedrich von Hagedorn: *Auszug der vornehmsten Gedichte aus dem Irdischen Vergnügen in Gott*, Stuttgart 1965.

(1748). Roku 1800 vydal Johann Joachim Eschenburg pětisvazkovou edici Brockesových „Děl“ (*Werke*), v 19. století pak následovalo ještě Johannem Martinem Lappenbergerem zpracované vydání Brockesovy v rukopisech dochované autobiografie (*Selbstbiographie des Senators Barthold Heinrich Brockes*) v „Časopise Spolku pro hamburské dějiny“ (*Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte*) roku 1847 (s. 167-229).

Brockes ovšem nebyl „jen“ autorem „Pozemského potěšení“, nýbrž též dalších básnických i prozaických děl a několika důležitých překladů. V neposlední řadě byl také veřejně činným mužem (nakonec hamburským senátorem) progresivního myslitelského a občanského profilu, jenž se významně angažoval ve společensky a kulturně emancipativních projektech hamburské inteligence své doby (sám spoluutvářen mj. vlivem slavných klasických filologů a všestranných učenců J. A. Fabricia a jeho zetě H. S. Reimara), jako byla *Teutsch-übende Gesellschaft zur Pflege der deutschen Sprache und Literatur* (existovala v letech 1715-1717). Na ni od roku 1724 navázala *Patriotische Gesellschaft*, resp. jí v letech 1724-1726 vydávaný moralistický týdeník *Der Patriot*.

Je vynikající zásluhou vydavatele edice Jürgena Rathjeho, že kromě „Pozemského potěšení“ zpřístupnil i Brockesova další díla: totiž zatím v prvním svazku, po něm následují svazky obsahující „Pozemské potěšení“, a tak lze jen doufat, že v budoucnu znovu vyjdou i zbývající Brockesovy překlady. K těm patří zejména překlad „Eseje o člověku“ Alexandera Popea (1688-1744, *An Essay on Man*) a „Ročních dob“ Jamese Thomsona (1700-1748, *The Seasons*), ale také části Miltonova „Ztraceného ráje“ (*Miltons Verlorenes Paradies*) či *Voltaire's Lob-Gedicht auf Ihro Majestät Friedrich den Dritten, König in Preußen*.²

Součástí třetího dílu „Pozemského potěšení“, již přináší i nová Rathjeho edice, byl Brockesův překlad „Zásad světové moudrosti“ z pera Charlese Genesta (*Principes de Philosophie, ou preuves naturelles de l'existence de Dieu et de l'immortalité de l'ame*, Paříž, 1716), díla, v němž se jeho autor pokusil básnickou (a tak podle jeho mínění přístupnější) formou představit Descartovy „Principy filosofie“ (*Principia Philosophiae*, Amsterdam 1644). Brockes také přeložil do němčiny rozsáhlou, posmrtně vydanou báseň Giovanniho Battisty Marina (1569-1625) o Herodesově zabíjení dětí *Le Strage degli innocenti* (*Der Bethlehemitische Kinder-Mord*, 1715).

Rathjeho edice přináší reprezentativně komentované souborné vydání, obohacené též řadou reprodukcí, vyznačujících se podobnou pečlivostí a kvalitou jako celý soubor. Jde o faksimile jednak titulních stran původních tisků, jednak četných ilustrací k bajkám. Představuje základ pro možnost (a *potřebu*) nového vyrovnání se s dílem a působením Brockese nikoliv jako jednotlivé osobnosti, nýbrž spíše jako představitele progresivní duchovní tendence, která razila cestu osvícenství. Dělo se tak specifickou cestu severoněmeckého (zejména hamburského) osvícenství, jež proti lutherské ortodoxii přineslo nový přístup k člověku a jeho poznávacímu i praktickému vztahování se ke světu (přírodě). Byl to přístup založený na pozitivitě přírody jako Stvoření, Božího díla, jež se vyznačuje účelovostí jednotlivých formací a procesů, *řádem*, a *krásou*, k jejichž vnímání (systematicky teoretickému i básnickému pojmání) a činné reprezentaci je člověk uschopněn a povolán. (Druhé se stává fun-

2 Chyba v originálním tisku, jde samozřejmě o Friedricha II.

damentem jeho dějinné aktivity, zbavené u Brockese dogmatických predispozic světskou či duchovní mocí.) Jádrem Brockesova díla je přitom estetický rozměr přírody (Stvoření) a vztahování k němu, rozměr krásy a jí působeného (včetně *myslového*) *potěšení*, jehož komplementární ozvěnou je básnění člověka. Umělecká tvorba je tak bytostně ukotvena jako re-representativní, potencionaná prožitkem, a zároveň zavázaná k reprezentaci v něm zakoušené, tj. člověka přesahující (a tak též *pouze tvořivě* uchopovatelné) harmonie. Právě opěvováním Božího díla, opěvováním obráceným ke světu, ne mimo něj či pouze do nitra (jako o *Stvořiteli* a ve vlastnostech, jež mu náležejí v tomto smyslu, také máme o Bohu jediné *pojem* podle brockesovského – a reimarovského – racionalismu), se podle Brockese nejvlastněji projevuje zbožnost. Jako základní rys racionality, tedy „rozumu“ Božího (stvořitelského) působení, jímž se poměřuje i počínání člověka, přitom nově vystupuje *milost, láska*.

Optimistický, chvalo zpěvný charakter Brockesovy poezie zakládá její poněkud harmonizující povahu, na druhou stranu je spojen s *inovativností* jeho přístupů v oblasti náboženství stejně jako poezie: Brockes zprostředkovává protestantskou duchovnost osvětský, racionálně sebevědomému konceptu individuality a přírody včetně citových nároků prvé a vědeckých nároků vůči druhé. Spojuje náboženskou a přírodní lyriku, otevírá zbožnosti cestu k citovému a tvůrčímu projevu individuality ohlašující se éry „Empfindsamkeit“, a zároveň vsazuje prožívajícího a básnického jedince (*jehož* stanovisko je *východiskem* přitom *apologetického* díla) do rámce hodnotových a reálných ontologických syntéz. Brockes ve svých „fyzikálních a morálních básních“, jak zní podtitul jeho básnického cyklu, představuje odvrát od ortodoxie „pouhé víry“, natož „pouhé Písma“, k univerzalizmu, v němž „poučnou“, Boha (arci nikoli identickým, bezprostředním, nýbrž hluboce strukturovaným, zprostředkovatelským způsobem) zjevuje „kniha“ vši přírody a s jejím „rozumem“ (řádem) „komunikuje“ zase „přirozený“ rozum člověka. Milost nestojí v kontrastu, nýbrž v souladu s přírodou/přirozeností, totiž s jejím metafyzickým celkem, resp. hlubinným určením, jenž ji také disponuje jako inteligibilní a tak i poznatelnou. Rozsáhlá a složitá problematika osvětské „sebekritiky“ křesťanství (protestantismu) na půdě racionalistického, zejména fyzikotheologicky orientovaného myšlení, představuje velice významný (v českém prostředí v patřičně diferencované podobě jen nedostatečně zhodnocený) okruh duchovních dějin nejen první poloviny 18. století, nýbrž vývoje náboženství a myšlení (a v dalším kroku společenské praxe) na cestě k vrcholně osvětské proměně.³

Martin Bojda

3 Autor této recenze k Brockesově příspěvku v konfrontaci s uvedenou novou edicí dokončuje monografii, která naváže na jeho předchozí výklad k problematice utváření osvětské racionality v jejím střetnutí s ortodoxním konceptem zjeveného náboženství (s těžištěm v severoněmeckém okruhu) v knize: Martin BOJDA, *Theodicea přirozenosti: Lessing, Reimarus, Goeze*, Praha 2017; tam srov. i nyní dále k Brockesovi a těmto kontextům.

Vojtěch SZAJKÓ

Železnice, pošta a telegraf rakouské armády v letech 1848-1914

Praha, Epocha 2017, 368 s., ISBN 978-80-7557-085-7.

Téma, které zvolil Vojtěch Szajkó, historikové v některých zemích již zpracovali. V českém prostředí taková práce přinášející nové poznatky a nové pohledy dosud chyběla, a proto je třeba ji přivítat. V předmluvě autor nastiňuje význam 19. století pro změny ve vedení válek v oblasti strategie, taktiky, techniky, komunikačních prostředků, myšlení velitelů a velení a výcviku vojáků. Vymezuje práci teritoriálně (zejména Předlitavsko s důrazem na české země), časově, upřesňuje metodologický přístup – jde hlavně cestou tzv. nových vojenských dějin. Jsou tu uvedeny hlavní archivy, s jejichž fondy autor pracoval, nejdůležitější použité literatury česká i zahraniční a autoři, kteří se dotkli dané tematiky. Zde je prokázán velmi dobrý přehled o zdrojích.

Kniha je členěna v zásadě chronologicky. Autor se snaží vše doprovodit výkladem politických a hospodářských, případně technických a vědeckých souvislostí. V popředí zde logicky stojí vývoj železniční dopravy v habsburské monarchii, v přiměřeném rozsahu je vylíčen vznik všech nejdůležitějších tratí, pozornost je věnována účasti soukromníků a státu na výstavbě železniční sítě s několika změnami přístupu k této otázce ze strany státu. V každé kapitole je přidělen odpovídající prostor také dalším dvěma prvkům, o nichž má kniha vypovídat, totiž poště a telegrafu. Vše je vždy rozebráno z technického hlediska a s ohledem na přínos významných osobností, které se podílely na vývoji. Nejsou pomíjeny ani společné prvky, protože železnice, pošta a telegraf se v dané době rozvíjely skutečně ruku v ruce.

Autor zaznamenává, že o železnici začala velmi brzy projevovat zájem armáda. Uvědomovala si - i když to nebyly vždy názory nejvyššího velení – její strategický význam. Není divu, protože železnice už kolem poloviny 19. století prokazovala jasné výhody v konkurenci s dalšími druhy dopravy (silniční, lodní). Szajkó cituje významné vojenské teoretiky i praktické válečníky – Clausewitze, Jominiho, arcivévodu Karla Habsburského, maršála Radeckého. Odkazuje též na hlasy z Bavorska, Saska a na diskuse ve vojenských periodikách.

Revoluční léta 1848-1849 přinesla řadu podnětů k dalšímu sblížení armády a železnice. Autor zaznamenává změny ve vojenské správě a nárůst vojenských transportů v souvislosti s revolučními událostmi. Je třeba ocenit, že se v textu podařilo úspěšně propojit výklad o civilním a vojenském využití železnice a telegrafu a že obecnější výklad je vhodně dokládán určitými příklady přepravy vojenských jednotek a také dobovými obrázky dopravních cest, technických prostředků i významných osobností, o nichž je řeč. Právě na základě zkušeností z bouřlivých let se stát rozhodl legislativně si pojistit upřednostnění dopravy vojsk po železnici v případě potřeby, a to včetně finančního zvýhodnění. Autor správně zdůrazňuje, že doprava po železnici byla pro vojsko nejen rychlejší, ale také finančně výhodná, protože se ušetřilo za opotřebovanou výstroj, za noclehy a za stravování vojáků na dlouhých pochodech.

Další úsek se zabývá rokem 1850, kdy hrozila válka Rakouska s Pruskem. Ke střetnutí sice tehdy nedošlo, ale získané zkušenosti byly v pozdějších letech brány v úvahu jak při využívání železnice armádou, tak při plánování rozvoje železniční sítě. Následující období

neoabsolutismu bývalo tradičně hodnoceno záporně, až v novější době historikové nacházejí i jeho světlé stránky. Szajkó oceňuje tehdejší promyšlenou hospodářskou politiku, která „umožňovala velkolepou výstavbu nových železničních tratí a dokončení rozestavěných“. Tíživý stav státní pokladny ale erár nutil k odprodeji státních drah, budovaných od roku 1841. Proto se mluví o tzv. druhé éře soukromých drah, která začala v roce 1858.

Do rakouské železniční dopravy vstupoval v 50. letech 19. století i zahraniční kapitál, zejména francouzský. Také v této souvislosti je v textu rozebírána spolupráce vojenských a civilních úřadů: Doprava vojska v době hrozby války či v jejím průběhu svým rozsahem civilní dopravu nutně narušovala a omezovala. V roce 1851 byl vydán nový železniční přepravní řád, který v případě potřeby zaručoval přednost pro armádu. Ta začala v 50. letech využívat železnici i pro služební cesty důstojníků a pro stěhování (ve srovnání s přípřeží to bylo levnější), ve větší míře také pro přepravu rekrutů, pro něž byly vypravovány zvláštní vlaky. K roku 1853 se datují počátky c. k. polní telegrafie, již autor v textu nadále věnuje přiměřenou pozornost, stejně jako vývoji pošty.

Italská kampaň v roce 1859 přinesla Rakousku porážku. Autor upozorňuje na její dopravní souvislosti, srovnává železniční síť v rakouských severoitalských državách s železnicí piemontskou a francouzskou a rychlost přepravy vojenských transportů, jež byla zejména na francouzské straně vyšší. Rakouské potíže vznikaly mj. kvůli soukromým společnostem, jejichž spolupráce s armádou pokulhávala a působila průtahy. Rakouská armádní logistika měla v dané době ještě řadu nedostatků, chyběly například jednotné předpisy. Objevovaly se ale i nové prvky, mimo jiné přeprava raněných vlakem, utvářela se koncepce lazaretního vlaku.

Nejkritičtějším rokem pro rakouskou armádu ve sledovaném období byl nepochybně rok 1866. Je mu proto v knize věnován patřičný prostor. Železnice byla do dění zapojována stále více, mimo jiné za účelem evakuace civilního obyvatelstva, při ústupu docházelo i k destrukcím tratí, aby byl nepřítel zpomalen. Mírová jednání se pak týkala také budoucí výstavby tratí a jejich užívání. Autor upozorňuje na železniční oddíly, vznikající tehdy v rámci pruské armády.

Pozornost je věnována i aspektu, který sice přímo nesouvisí s tématem knihy, ale měl v té době velký význam: bitva u Sadové znamenala zdravotnickou katastrofu podobného rozsahu jako bitva u Solferina a stala se důležitým podnětem k přistoupení Rakouska k Mezinárodní konvenci Červeného kříže v červenci 1866. S tím byly spojeny vážnější úvahy jak více využívat železnici pro dopravu raněných a nemocných vojáků: právě tehdy se v Rakousku začaly výrazněji prosazovat myšlenky o zřizování sanitních vlaků. Větší pozornost je zde věnována i významu vojenské pošty a zejména telegrafu, který se rychlostí přenosu zpráv stával pro vedení války stále důležitějším.

Poslední kapitola knihy zahrnuje vývoj do první světové války. Jsou zde zachyceny změny inspirované zkušenostmi – mnohdy neblahými – z války 1866, najdeme tu charakteristiku institucí, jež v daných souvislostech vznikaly a nesly odpovědnost, dočteme se o nových předpisech a směrnicích, o součinnosti s civilními orgány, průběžně sledován je technický pokrok. Autorovi se podařilo poměrně přehledně znázornit rozšiřování železniční sítě v monarchii a těžkosti, které souvisely s jejich soukromými vlastníky, s hospodářskou

krizi roku 1873 a s postátňováním dosud soukromých železničních společností. Armáda stále více prosazovala svůj vliv: bojovala mj. za příznivější přepravní tarify pro vojenské účely.

Z válečných událostí do tohoto časového úseku spadá okupace Bosny a Hercegoviny v roce 1878. Tato země byla tehdy železnicí téměř nepoznamenaná. Pozdější rakousko-uherská správa znamenala proto přínos v její celkové modernizaci, v tom rámci také ve výstavbě železničních tratí, na níž se ve velké míře podíleli vojáci. Na základě zkušeností získaných při povstání v Bosně a Hercegovině počátkem 80. let 19. století a pod vlivem nových poznatků ze zahraničí vyvstala potřeba zřídit v rakousko-uherské armádě zvláštní telegrafní a železniční jednotky. V roce 1883 byl proto založen železniční a telegrafní pluk. Ten byl krátce před první světovou válkou rozdělen dle odbornosti na dvě samostatné jednotky: pluk železniční a pluk telegrafní. Autor popisuje jejich členění, umístění a úkoly, neopomíjí ani budoucí návaznost na armádu ČSR, která také zřídila železniční pluk. Szajko ovšem mylně uvádí, že se tak stalo až ve 30. letech.

Stručné zmínky najdeme o nově přicházejících technických novinkách, které armáda přijala za své – o telefonu a bezdrátové telegrafii, automobilech a motocyklech pro přepravu pošty. Pozornost je též věnována dalším vlnám zestátňování železnic od poloviny 80. let a poté od roku 1906, resp. budování sítě lokálních drah. Vše je hodnoceno v souvislosti s potřebami a vlivem armády. Ta výrazněji začleňovala využití železnic i do cvičení a měla své zástupce v železničních správních orgánech. Nové tratě se stále více budovaly s ohledem na strategické cíle.

Kniha je zakončena shrnujícím závěrem se zdůrazněním hlavních prvků, které nejvíce ovlivnily využití železnice, telegrafu a pošty pro vojenské účely. Nechybí seznam zkratk, anglické resumé, velmi obsáhlý seznam pramenů a literatury a jmenný rejstřík.

Nedostatky práce jsou sice poměrně četné, ale jedná se spíše o dílčí jednotlivosti. Větší pozornost by si byla zasloužila jazyková úprava. Přepis příjmení ruského generála Paňutina by neměl znít „Panjutin“ (s. 94), jak to autor zřejmě převzal z německé literatury. Občas se vyskytují též nevhodné hovorové pojmy, jako např. „Prušáci“ (s. 208). Autor sice zcela jednoznačně prokázal vynikající přehled o příslušné odborné literatuře (zejména, ale nejen o rakouské a německé) a pramenech, jichž dokázal dobře využít, současně ale místy citoval zdroje vysloveně neodborné (například pozn. 30 odkazuje na přílohu magazínu *Grand Expres* – ČD, jinde se jedná o práce nehistoriků, např. v pozn. 173, Pavlíček - Soušek). Na s. 25 autor prohlašuje, že určité jevy „lze jasně prokázat v archivních pramenech“, aniž by tyto prameny upřesnil. Místy chybí odkazy na zdroje (hlavně u doslovných citací), a také nejsou zcela jednotné (zejména při krácení).

V knize lze bohužel najít i věcné chyby. Například na s. 125 při přepočtu na kilometry vzal autor v úvahu anglickou míli, a ne rakouskou (7,586 km), takže mu výsledná rychlost vlakové přepravy vyšla pomalejší než pěší pochod. Přitom sám na s. 37 uvádí správný údaj. Neškodilo by také přepočítat a sjednotit v textu hmotnostní jednotky: autor používá centnýře, centy a tuny. Chybně jsou datovány některé události v Uhrách rokem 1848 (s. 81). Na s. 210 je uvedeno ve spojení se svatoňovickou drahou městečko Úpice v severovýchodních Čechách, do nějž železniční trať nikdy nevedla. Pojem „Jäger-Battalion“ je přeložen jako „stíhací pluk“ (s. 241), čímž se autorovi podařily dva omyly v jedné větě.

„Jäger“ označuje ve vojenském názvosloví „myslivce“ a „Battalion“ prapor. Takových chyb by se historik vojenských dějin neměl dopouštět. Podobně bije do očí časový překlep na s. 248 – skutečně se Benedek mohl 29. července 1866 nacházet v Dubenci na Trutnovsku?

Klady práce však jednoznačně převažují. Patří mezi ně přehlednost, vynikající znalost literatury a doplnění nových poznatků údaji z archivních pramenů, o nichž má autor skvělý přehled. Celkově je výklad velmi zasvěcený, zachycuje různé pohledy na události a široké souvislosti. U významnějších osobností nechybějí v poznámkách základní životopisné údaje, text je vhodně doplněn dobovými ilustracemi. Autor pouze neopakuje, co už bylo napsáno. Na řadě míst zpochybňuje závěry starších autorů a vyvrací je vlastními zjištěními z archivních pramenů. Pokroky ve využívání železnice, telegrafu a pošty armádou klade vždy do příslušných dobových souvislostí. Přestože je práce věnována rakouským (rakousko-uherským) železnicím, Szajkó dokázal v případech potřeby uvést příklady i z jiných oblastí, např. z krymské války či z americké války Severu proti Jihu, v níž železnice a další moderní prvky hrály velmi významnou úlohu. Místy se může zdát, že autor zachází do přílišných podrobností, například u různých statistických údajů, personálního složení jednotlivých telegrafních oddělení, délky zřízených telegrafních sítí nebo počtů přepravených vojáků, koní a materiálu. Text těmito sděleními ale není přesycen a vhodně dokresluje obecnější pohledy na dané otázky. Vojtěch Szajkó napsal práci obsažnou, přehlednou, velmi dobře odborně podloženou, která potěší každého zájemce o dané téma.

Tomáš Jiránek

Jakub S. BENEŠ

Workers and Nationalism. Czech and German Social Democracy in Habsburg Austria, 1890–1918

Oxford, Oxford University Press 2017, xvi + 268 s., ISBN 978-0-19-878929-1.

Recenzovaná kniha představuje velmi přínosný počín do diskuse o vývoji společnosti v českých zemích před první světovou válkou. Autor do ní přispěl monografií pohybující se na pomezí kulturní historie, sociální antropologie, politické historie i zkoumání dějin idejí. Publikace je pozoruhodná nejen nevšední metodologií, ale i osobou autora: Jakub S. Beneš se pyšní českými předky, sám však pochází z Kalifornie, studoval nejprve ve Vermontu a poté na univerzitách v Kalifornii a Birminghamu. Dva roky učil na univerzitě v Oxfordu, načež se vrátil do Birminghamu, kde přednáší moderní evropskou historii 19. a první poloviny 20. století.

Základní otázku, kterou si autor položil, představuje vztah internacionalistického socialismu a etnického nacionalismu. Odpověď na ni hledal na základě porovnání českého a německého sociálně demokratického hnutí v habsburské monarchii. Kniha přitom nemá být pouhým vypořádáním se s marxistickou teorií nacionalismu, ale mnohem více analýzou toho, jak se evropské sociálně demokratické hnutí stavělo k myšlence nacionalismu a jak ji přetvářelo pro účely vlastního rozvoje. Monografie je založena na kulturněhistorickém přístupu. Ten má pomoci přesvědčivě osvětlit skutečnost, jak se z internacionálních, popř. anacionálních sociálních demokratů stali nacionalisté. Dělnickou třídu, na jejížhož mluvčích

sociální demokracie více méně úspěšně aspirovala, Beneš strukturalisticky pojímá jako výsledek souhry sociálních, ideologických a kulturních prvků. Autor se soustředil zejména na lidovou kulturu v prostředí dělnictva, kterou charakterizoval za pomoci negativního vymezení jako kulturu non-elit. Sociálně demokratické chápání národa v Evropě je podle něj determinováno zakotvením v etnickém pojetí národnosti a založeno na přesvědčení, že národní komunity sdílejí zděděné společné rysy, zejména jazyk a kulturu.

Autor dospívá k závěru, že v případě dělnictva se jednalo o demokratickou formu nacionalismu namířenou proti privilegiím sociálních elit. V kontextu dělnické emancipace si všímá zejména autoformativních, legitimizujících vyprávění, jimiž byla posilována politická zkušenost a angažování se dělnictva. Metodologicky autor přiřadil politické významy jevům dříve vyloučeným z líčení politických dějin a zkoumal vliv dělnických zvyklostí, rituálů, festivit a mnohého dalšího, co ovlivňovalo kolektivní vnímání a prožívání společensko-politických jevů. Beneš se tímto přístupem vědomě zařadil k metodologickému dědictví historiografie kulturního obratu. Jeho monografie je dále výrazně inspirována posledními díly americké nové školy bádání o nacionalismu. Ta chápou nacionalismus jako zřetelné moderní a konstruovanou formu politické mobilizace, jež nemusí korespondovat s primordiální sociální, kulturní a politickou realitou. Vzestup národního uvědomění spojují s procesem modernizace a jejími jednotlivými dílčími procesy (utvářením států, industrializací, byrokratickou racionalizací, vymyšlením tradice, masovou alfabetizací, šířením tištěné kultury, tvorbou moderních komunikačních sítí apod.).

Autor souhlasí s tezí amerického historika Rogerse Brubakera, že nacionalismus zasáhl mnohem užší vrstvu společnosti, než historiografie dříve předpokládala. Beneš proto akceptoval rozlišení mezi reálně existujícími etnickými nacionálními rysy (každodenní etnicita) a nacionalistickou politikou, která je úzce ohraničenou formou politizované etnicity zaměřené na dosažení nezávislosti či autonomie. Beneš v tomto duchu pojednal o snahách nacionalistů o národní disciplinaci prostředí, které bylo ve skutečnosti národně promíšené a bilingvní. Za nosný považoval rovněž pojem „národní lhotejnosti“, uplatněný v pracích Pietera Judsona či Tary Zahra. Beneš k tomuto pojmovému aparátu přistoupil kriticky a dále jej rozvedl v přiměřených místních či časových kontextech. Kromě tohoto světového historiografického zázemí využil autor své výborné znalosti češtiny a přesvědčivě obsáhl výsledky české historiografické produkce, a to i té před rokem 1989, pokud byla přínosná k tématu.

Monografie je po teoretickém úvodu rozčleněna na šest chronologicko-tematických kapitol, které se koncentrují na výrazná témata, symbolizující jednotlivá údobí vývoje rakouského sociálně demokratického hnutí. První dvě kapitoly jsou věnovány počáteční fázi legálního působení předlitavské sociálně demokratické strany v období let 1889–1905. Jsou tematicky soustředěny kolem fenoménu tzv. narativního socialismu a problému vyčlenění dělnictva z měšťanský pojatého národa. Beneš si především všímá toho, jakým způsobem sociální demokracie budovala specifické sociálně politické milieu. Nezabýval se však ani tak cílevědomým budováním organizační struktury hnutí jako spíše jeho ideovým formováním.

Vyšel z teze Wolfganga Maderthanera, že dělnické hnutí v Předlitavsku neusilovalo o racionální revolucionizaci dělnických mas, ale spíše o citové přivázání jednotlivých příslušníků k celému hnutí. Autor píše o estetizaci politiky ideově zakotvené

v nedogmatickém marxismu, která se vyznačovala ritualizovaným kánonem slavností a připomínek. Vyzdvihuje tmelící roli kolektivních rituálů, představovaných sborovým zpěvem, masovými pochody či oslavami Prvního máje. Operuje dokonce i s termínem „emoticky laděná poetická politika“ převzatým od Williama McGratha.¹ To mu umožňuje zařadit nacionální symboliku do zřetelně odlišeného sociálně demokratického diskursu. Beneš zdůraznil, že v sociálně demokratické praxi se doplňovaly racionální přístup k vzdělávání dělnictva s budováním emočních vazeb uvnitř hnutí.

Autor dále vyzdvihl význam socialistické literatury, když dal do kontrastu neporovnatelně vyšší náklady dělnické poezie, povídek, popř. kalendářů, novin či satirických časopisů, v nichž tyto útvary našly své uplatnění, oproti teoretickým dílům klasiků socialistického hnutí. Strukturální analýzou těchto literárních útvarů dospěl autor k poznání, že mnohé syžety čerpaly svůj předobraz v lidovém náboženském přesvědčení obyvatel venkova, jež nebylo cizí značné části dělnictva; zvláště pak těm dělníkům, kteří do průmyslových center přišli teprve nedávno z vesnických obcí. V dělnické literatuře se opakují tematické vzorce ze života chudých, dělníků nebo přímo socialistických aktivistů, jejichž případný pobyt ve vězení či dokonce smrt se staly předmětem adorace na dělnických slavnostech. Obrazy utrpení (nespravedlnost, strádání, obětí), mučednictví, konverze na (socialistickou) víru, boj za lepší budoucnost, vize sociálně spravedlivé společnosti a další měly nepodcenitelný emoční a formativní potenciál.

Pompézní vstup sociální demokracie do veřejné politiky dne 1. května 1890 vytvořil působivou sebezpůsobivou klidné síly, jež měla kontrastovat s měšťanskými obavami. První máj se stal vrcholným dělnickým svátkem, dnem nového evangelia, čemuž odpovídalo např. i používání sousloví apoštolové socialismu. Významnou součástí sociálně demokratické agitace tvořily dělnické povídky zaměřené na přesvědčování nezaujatých a lhostejných dělníků. Beneš rozebírá typická díla populárních autorů, charakterizuje produkci dělnických nakladatelství a edicí, zaměřuje se i na populární vzpomínky zasloužilých vůdců hnutí (Josef Hybeš, Gustav Habrman, Václav Šturm).

Naplnění socialistických festivit rituály až náboženské obřadnosti a spasitelského ducha inicioval sám vůdce rakouské sociální demokracie Viktor Adler, neboť to chápal jako vědomé přizpůsobení rakouskému prostředí. Beneš se v této souvislosti opřel o tvrzení Lukáše Fasory, že socialistické hnutí bylo více postaveno na víře ve správnost Marxova učení než na jeho důkladném pochopení. Teoretická vybavenost socialistických funkcionářů byla v Rakousku nižší než v Německu. Nespravedlivé utrpení dělníků za kapitalismu mělo být vykoupeno prostřednictvím organizovaného dělnického hnutí. Beneš vyzdvihuje významnou emoční roli úspěšných řečníků a jejich následnou popularitu v lokálním či celostraníckém prostředí. Podobně vyzdvihuje organizační význam dělnických domů pro rozvoj dělnických aktivit všelikého druhu (tělocvična, knihovna, hospoda, sídlo spolků).

S tímto fenoménem úzce souvisí i otázka vyloučení dělnictva z měšťanský pojatého národního celku. Tento jev nabyl v českém prostředí na významu po zveřejnění sociálnědemokratického protistátoprávního prohlášení v roce 1897. Vyloučení z českého

1 William McGRATH, *Dionysian Art and Populist Politics in Austria*, New Haven 1974.

národa bylo dělníky pocítováno zvláště palčivě, protože český národ nebyl tak výrazně sociálně strukturován jako německý. Beneš se v tomto smyslu věnuje soupeřícím projevům národní loajality, konfrontacím mezi elitní a lidovou kulturou, popř. projevům třídních konfliktů v modernizované společnosti.

Beneš se neomezuje pouze na české prostředí: sleduje i vylučování dělníků německými nacionalisty z jimi konstruovaného národního společenství. Socialističtí vůdcové (Adler, Pernerstorfer) odsuzovali politickou bezprávnost dělnictva, které vnímali jako podstatnou součást německého národa, vymezeného jako kulturní či státotvorné společenství. S koncem 19. století nacionální protiklady uvnitř rakouské sociálnědemokratické strany zesilovaly. Ve jménu zvýšení operativnosti své činnosti přistoupili sociální demokraté k federalizaci stranických organizačních struktur na národním principu. Vnitřní protiklad dělnického hnutí vidí autor ve skutečnosti, že němčina byla brána vcelku samozřejmě za řeč socialistického hnutí. Čeští dělníci pocítovali vyloučení v dvojím ohledu: v sociálním (proti německému podnikatelstvu) i v nacionálním (vůči českému měšťanstvu). Odmítali měšťanský nacionalismus, ale nebyli lhostejní k zájmům etnického národa, neboť se v každodenním životě setkávali s odlišnostmi jazyka, kvůli kterým se mohli ocnout i v rivalizujícím vztahu vůči svým německým mluvčím soudruhům. Beneš přinesl mnohé doklady kladných a záporných rysů interetnické komunikace, jež v lokálních šarvátkách někdy nabývala násilných forem. Přes to všechno přetrvávala politika založená na dělnickém internacionalismu a na vědomí společných třídních zájmů. Pro některé české dělníky ve Vídni byla německá řeč přitažlivá tím více, že jejím osvojením zdánlivě odhazovali zátěž rurální zaostalosti, spojenou s původním českým prostředím.

V hodnocení dělnického nacionalismu se Beneš shoduje s konceptem změšťanštění, pocházejícím od Lukáše Fasory. Podle něj si dělníci přivlastnili a přestylizovali důležité segmenty měšťanské politické kultury. Fasora i Beneš zdůrazňují význam sociálního a kulturního kontaktu mezi dělnictvem a měšťanstvem v tzv. zónách interference. Beneš analyzuje nejenom urbanistický, ale i sociálně-mentální protiklad mezi dělnickými čtvrtěmi a měšťanským středem města.

Vnitropolitická krize v Předlitavsku roku 1897 dostala sociální demokraty do defenzívy. V českém prostředí přivedla sociální demokraty obrana proti předhůzkám nenárodnosti k větší akcentaci národa. Ta se projevovala ve snaze o odhalení pokrytectví mladočechů či plytkosti národních sociálů. Po roce 1897 rostla zároveň i sociálně demokratická institucionální základna, a to i díky přednáškové činnosti Dělnické akademie a dalším kulturně výchovným aktivitám. Beneš mluví o někdy až přehnaném úsilí o vyrovnání se měšťanské kultuře. Sociální demokraté rozvinuli podobný vějíř společenských aktivit, sahající od tělocvičných akcí přes ohňostroje a dětské hry až k sborovému zpěvu. To vše pomáhalo udržovat výjimečný pocit kolektivní soudržnosti.

Za rozhodující pro změnu společenského paradigmatu pokládá Beneš léta 1905–1907, kdy se rakouská sociální demokracie nejvýrazněji angažovala v kampani za prosazení všeobecného volebního práva. Vrcholem tohoto údobí byly demonstrace v listopadu 1905, které se odehrávaly pod bezprostředním vlivem ruské revoluce. Pro přijetí ruského impulsu byla připravená půda, neboť v letech 1900–1904 vzrostl mezi členy sociální demokracie

zájem o volební právo, považované téměř za všelék pro zlepšení životních poměrů dělnictva. Beneš spatřuje klíčovou událost v převzetí zodpovědnosti sociálních demokratů za vývoj národa. Intenzitou kampaně byly listopadové demonstrace roku 1905 mnohem silnější v českém prostředí než v německém. Beneš srovnává průběh demonstrací ve Vídni, v Praze a Brně a akcentuje přitom projevy radikalizace nálad dělnictva, doložené v dobových záznamech státních úřadů, policie, ve vzpomínkách dělnictva a novinách. Sociální demokraté dokázali fruktifikovat prožitek dělnických mas, symbolicky obsazujících veřejné prostory ve středu města, zužitkovat prokázanou schopnost zorganizovat a nadchnout velké množství dělnictva. Podle jeho názoru nabyli čeští sociální demokraté sebevědomí, které se odrazilo ve výroku „Národ – to jsme my!“, otištěném v sociálnědemokratickém *Právu lidu*. Dočasné převzetí kontroly nad vedením národa mělo nevratný dopad na „národotvornost“ především české sociální demokracie.

Výsledky parlamentních voleb roku 1907 byly dokladem změny pozice sociálních demokratů ve společnosti. To se pro autora stalo podnětem k otevření tématu proměny životního stylu v kapitole nazvané „Socialističtí husité, marxističtí wagneriáni“. Beneš přitom registroval dalekosáhlou politizaci dělnictva. Socialističtí dělníci byli podle představ sociálnědemokratického vedení nejlépe předurčení k tomu naplnit národní program, z čehož vyplynula jejich vazba na národní symboly, Richarda Wagnera v německém a Mistra Jana Husa v českém případě. Tento přístup byl schvalován velkou částí dělnictva, ale nebyl všemi akceptován.

Vídeňští austromarxisté ovšem považovali vývoj k nacionalizaci sociální demokracie za přirozený odklon od naivního kosmopolitismu. S tím souvisely i návrhy na federalizaci monarchie na osobním principu (Renner, Bauer). Bauer mluvil o realizaci národní kultury prostřednictvím socialismu a Adler o oživení nedemokratické civilizace buržoazního liberalismu demokratizací politiky a umění. Klíčová role v konstruování „poetické“ socialistické organizace připadla Engelbertu Pernerstorferovi, jenž stál v čele úsilí přinést širokým masám německé „klasické dědictví“, čehož dokladem byly např. oslavy 100. výročí úmrtí Friedricha Schillera. Sociálně demokratické osvětové instituce se ve stoupající míře snažily zmocnit se vysoké kultury, např. pořádáním symfonických koncertů pro dělníky ve Vídni či avantgardními představeními dělnického divadla Freie Volksbühne.

V českém prostředí lze stopovat obdobné snahy spojené s činností Dělnické akademie, teoreticky podložené např. F. V. Krejčím. Dělnictvo svádělo především s národními sociálními ideovými (ale též fyzickými) souboje o ovládnutí míst české národní paměti, např. lipanského bojiště. Beneš tento jev hodnotí jako projev nacionalizace sociálních demokratů vůči vnitřnímu nacionálnímu konkurentovi. Česká sociální demokracie také změnila svůj přístup v školské oblasti. Sociální demokraté se zapojili ve Vídni do akcí na podporu české školy spolku Komenský bez ohledu na to, že jejich němečtí soudruzi je v tomto úsilí nepodpořili. Zapojení do nacionálního boje a zbavování se národní lhostejnosti odůvodňovali zvýšením významu vzdělání pro dělníky a jejich děti. Roku 1908 organizovali velké pražské demonstrace na podporu českých menšinových škol v severních Čechách, v Brně podpořili akce na zřízení české univerzity na Moravě, bytí přístup dělnické mládeže na vysoké školy byl značně ztížený.

Logickým vyústěním příklonu k nacionalismu se Beneš zabývá v další kapitole, když pojednává o separaci českých sociálních demokratů od vídeňského centra. Národní roztržštění sociální demokracie bylo předurčeno již v počátcích dělnického hnutí v Předlitavsku a tenze mezi centralismem a federalismem mu byly vlastní po celou dobu vývoje. České směřování k federalismu se dostávalo do konfliktu s vírou německého vedení v účinnost centralizované nadnárodní sociálně demokratické organizace. Češi dlouho vnímali malou podporu vídeňského vedení v boji za všeobecné hlasovací právo, a proto nespokojenost Čechů s vídeňskou pasivitou vedla k hrozbám samostatných akcí.

Český separatismus byl posilován projevy německé arogance, tendencí asociovat Čechy a vůbec Slovany s migrujícími nevzdělanými rurálními dělníky, kteří se nahrnuli do Vídně. Paternalistický přístup k Čechům měl svůj předobraz v skepsi klasiků marxismu k malým národům. Němectví v zjednodušeném chápání představovalo osvětlený pokrok, zatímco slovanství nevzdělanou zaostalost. Pocit vídeňského nezájmu k českým potřebám vyústil v separatismus nejprve na půdě odborových organizací, neboť se místní české odborové organizace domnívaly, že pro málo vzdělané dělníky neovládající dobře němčinu jsou autonomní odbory mnohem prospěšnější a mohou dosáhnout větších úspěchů ve vyjednávání s kapitalisty.

V českém prostředí sociální demokraté přes stupňující nacionalizaci nejenom podle názoru autora zůstávali dlouho mimo měšťanské struktury, např. Národní rady české či českého parlamentního klubu na říšské radě. Beneš shledává v průběhu světové války prohloubení příkopu mezi vedením české sociálně demokratické strany a revolucionizujícími se masami: ve srovnání s nimi zůstávalo vedení velmi dlouho pragmatické a opatrné. Válka také prohloubila odcizení mezi německými a českými sociálními demokraty, byť počátkem války se čeští a němečtí sociální demokraté ještě shodovali na potřebě zachování monarchie. Vedení českých sociálních demokratů udržovalo nacionální solidaritu, a proto se 1917 připojilo k měšťanskému Českému svazu, ale zároveň mělo obavy z radikalismu členské základny, která by mohla ohrozit jejich pozice. Během války byl dokonán obrat sociálních demokratů k státotvornosti, třebaže se tento jejich postoj mohl naplno projevit až v nástupnických státech habsburské monarchie.

Recenzovaná publikace představuje kvalitní příspěvek ke zkoumání dějin habsburské monarchie v letech 1890–1914. Autor využil nejnovější impulsy bádání o nacionalismu k precizování analýzy utváření české společnosti před první světovou válkou. Díky uplatnění kulturněhistorického přístupu dokázal ústrojně začlenit bádání o proměnách kolektivních identit dělnictva do popisu vývoje celých národních společenství. Největší přínos Benešovy knihy spočívá v podtržení významu vnitřního přerodu českého sociálně demokratického hnutí směrem k nacionalismu, vrcholícího v rušných letech 1905–1907.

Pavel Cibulka

Tomáš SNIEGOŇ

Zmizelá historie. Holokaust v české a slovenské historické kultuře

(= Historické myšlení)

Z anglického originálu přeložila Zuzana Krotovychová.

Praha, Argo 2017, 277 s. (včetně poznámek, bibliografie, jmenného rejstříku a ilustrací), ISBN 978-80-257-2265-7.

Kniha českého historika a novináře působícího od roku 1991 ve švédském Centru pro evropská studia na Univerzitě v Lundu, přichází k českému čtenáři ve zdařilém překladu Zuzany Krotovychové tři roky po vydání originálu v publikační řadě o smyslu dějin (*Making Sense of History: Studies in Historical Cultures*) amerického nakladatelství Berghahn Books.¹

Pro postkomunistické země je symptomatické, že problematiku paměti holokaustu v takové šíři tematizuje právě odborník, působící mimo domácí akademické prostředí. Připomeňme nejznámější knihu Jana T. Grosse *Sousedé*,² která v roce 2001 otevřela téma polské kolaborace a účasti Poláků na protizidovském násilí, a silně rezonuje dodnes. Polská novela zákona o paměti národa bývá dokonce označována jako „Lex Gross“³ a prominentní historikové holokaustu Barbara Engelking (Polské centrum pro výzkum holokaustu, Varšava) a Jan Grabowski (Univerzita Ottawa) čelí v polském veřejném diskursu neutuchající kritice.⁴ Mnohé antologie, vztahující se ke středoevropskému připomínání holokaustu po konci studené války, tak vycházejí v anglickém jazyce s příspěvky badatelů, často působících v zahraničí.⁵ Ve stínu událostí, spojených s politizací výkladu dějin ve střední a východní Evropě je tedy potěšitelné vidět, že v České Republice nadále vycházejí kritické práce zabývající se našimi nejnovějšími dějinami i reflexí holokaustu a že badatelé prezentují výzkum za limity kolektivního národního narativu (tj. otevírají historická téma a fakta spojená s dějinami Židů, která se mohou negativně dotýkat většinové společnosti).⁶

1 Tomas SNIEGON, *Vanished History: The Holocaust in Czech and Slovak Historical Culture*, New York – Oxford 2014.

2 Jan T. GROSS, *Neighbors. The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*, Princeton 2001.

3 Vanessa GERA, „Poland Is Trying to ‘Gag’ History, Says Holocaust Historian Who Triggered Debate“, Times of Israel, <https://www.timesofisrael.com/poland-trying-to-gag-history-says-holocaust-historian-who-triggered-debate/> (10. červenec 2018).

4 Barbara ENGELKING – Jan GRABOWSKI et al., *Dalej jest noc Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski*, Warszawa 2018.

5 Randolph L. BRAHAM – András KOVÁCS, *The Holocaust in Hungary. Seventy Years Later*, Budapest – New York 2016; John–Paul HIMKA – Joanna B. MICHLIC, *Bringing the Dark Past to Light: The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe*, Lincoln 2013. U druhé antologie je nutno vyzdvihnout kapitolu k české reflexi: Michal FRANKL, „The Sheep of Lidice: The Holocaust and the Construction of Czech National History“, s. 166–194.

6 Za všechny lze jmenovat: Michal FRANKL – Miloslav SZABÓ, *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*, Praha 2016; Michal FRANKL – Julie JENŠOVSKÁ, *Naši nebo cizí? Židé v českém 20. století*, Praha 2013; Michal FRANKL, „Free of Controversy? Recent Research on the Holocaust in the Bohemian Lands“, Dapim. Studies on the

Sniegoň založil svou práci na konceptech historického vědomí, historické kultury a užívání historie, spojených se jmény Karla-Ernsta Jeismanna a Jörna Rüseny. Na základě typologie instrumentalizovaného historického vědomí Klase-Göran Karlsona, aplikované na Sovětský svaz období perestrojky, definoval pro „dlouhá 90. léta“ (s. 11) v českém či slovenském diskursu čtyři dominantní historické narativy a jejich hlavní zápletky (s. 50–56): český národně-liberální narativ a českou nadřazenost nad Slováků, slovenský národně-katolický narativ a vytrvalý, za podpory katolické církve vedený, boj Slováků proti nepřátelům, československý komunistický narativ, založený na teorii třídního boje a slovenský národně-evropský narativ, jehož cílem je prezentovat Slovensko jako jednoho z nositelů evropské demokracie. V rámci těchto typů narativů Sniegoň analyzuje, nakolik se jejich součástí stal (či nestal) příběh utrpení a likvidace českých a slovenských Židů a Romů.

Kniha byla původně určena mezinárodnímu publiku. Empirické sondě, zaměřené na období od pádu komunismu po vstup nástupnických států bývalého Československa do EU, proto předchází nejen teoretický úvod, v němž Sniegoň mj. definuje nezbytné termíny, ale také rozsáhlý historický exkurz, v němž autor přibližuje vzájemné soužití Židů (méně pak Romů) s ostatní populací předválečného Československa, jakož i v období druhé světové války i v období poválečném, a to včetně reflexe – respektive její absence – v bádání, vzdělávání či kultuře komunistického Československa. Reflexi romských dějin v Československu autor přináší v případové studii k holokaustu Romů. Z pohledu historika se historická část může zdát poněkud povrchní. S ohledem na společenskou amnézii co do reflexe dějin je však užitečná i pro širokou českou čtenářskou obec.

S ohledem na komplexnost a rozsah tématu Sniegoň v empirické části a jádru knihy aplikuje výše vymezené dominantní historické narativy na čtyři empirické studie: 1) proces rozdělení Československa doprovázený mlčením o holokaustu, 2) debatu kolem filmu Schindlerův seznam, 3) holokaust Romů (*Porrajmos*), především pak na debatu kolem připomínky obětí cikánského tábora v Letech a 4) prezentaci holokaustu v Muzeu Slovenského národního povstání v Banské Bystrici. Tyto čtyři případy podle něj nejlépe dokládají „velké obtíže spojené se snahou včlenit holokaust do české a slovenské historické kultury“ (s. 223).

Sniegoňův teoretický přístup, kategorizace narativů i zvolené případové studie se mi zamlouvají, v rámci reflexe tranzičního období mi však chybí zamyšlení nad

Holocaust 31, 2017, č. 3, s. 262–270; Jan KUKLÍK, *Jak odškodnit holocaust? Problematika vyvlastnění židovského majetku, jeho restituce a odškodnění*, Praha 2015; Monika VRZGULOVÁ – Hana KUBÁTOVÁ, *Podoby antisemitismu v Čechách a na Slovensku ve 20. a 21. století*, Praha 2016; Hana KUBÁTOVÁ, *Nálady a postoje slovenské společnosti k židovské otázce, 1938–1945*, Praha 2013; Hana KUBÁTOVÁ – Jan LÁNÍČEK, *Jews and Gentiles in Central and Eastern Europe during the Holocaust in History and Memory*, Oxford 2017; H. KUBÁTOVÁ – J. LÁNÍČEK, *The Jew in Czech and Slovak Imagination, 1938–89. Antisemitism, the Holocaust, and Zionism*, 2018; Helena SADÍLKOVÁ, „Romowie w Czechosłowacji w latach 1945–1989“, *Dialog=Pheniben*, Kraków 2015, s. 34–37; Kateřina ČAPKOVÁ, „Beyond the Assimilationist Narrative: Historiography on the Jews of the Bohemian Lands and Poland after the Second World War“, *Studia Judaica* 2016, s. 129–155. Kateřina Čapková je také iniciátorkou Pražského fóra pro romské dějiny při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR založeného v roce 2016.

politickými událostmi, přesahujícími československý veřejný diskurz. V 90. letech se totiž Československu a posléze jeho nástupnickým státům (což bylo z dobového pohledu nemalou komplikací) naskytla po znovusjednocení Německa unikátní příležitost uplatnit nároky na odškodnění civilních obětí nacistické persekuce.⁷ Reflexi holokaustu se v národních diskurzech nedostalo dost místa, otázkou pro historický výzkum však zůstává, zda mlčení nebylo do jisté míry záměrně spojeno s diplomatickými jednáními o odškodnění.

Stejně tak zůstává otevřená otázka, jestli fakt, že se politické a intelektuální elity ani židovská komunita v 90. letech hlasitě neangažovaly v prosazování reflexe holokaustu v debatě o odsunu (s. 115–18), ani o Schindlerově seznamu (s. 132–38), jež se zakládaly na dychotomii Češi/Slováci–Němci, nevyplyval z vnitřního konsensu, který měl vést k odškodnění obětí rasové, náboženské a ideologické persekuce či restitucím. Možná tak můžeme hlas vrchního pražského rabína Sidona z let 1994 až 1999, který nevyčlenil Židy jako hlavní oběti nacismu (s. 135–136), interpretovat spíše jako obratnou diplomacii v době jednání o odškodnění a o založení Česko-německého fondu budoucnosti (ČSFB) v roce 1998. Připomeňme si také, že za zřízení ČSFB stály přední osobnosti české politické a intelektuální elity, které se významně podílely na prosazování Sniegoněm definovaného národně-liberálního narativu. Exemplárně uveďme v knize zmiňovaného ministra kultury, publicistu a spisovatele Pavla Tigrida (s. 111–113, s. 152–153), ministryni spravedlnosti a poté předsedkyni ČNR Dagmar Burešovou a politika, spisovatele a historika Miloše Pojara.

Sniegon oprávněně akcentuje absenci široké veřejné debaty o židovském a romském holokaustu, která z dnešního pohledu mohla být velmi přínosná pro výklad a výuku dějin. Mnozí historikové a přeživší holokaust v dané době však zřejmě spatřovali svůj hlavní úkol – přerušený obdobím komunismu a nezbytný pro výklad dějin – ve sběru dat a dokumentů (s. 132).⁸ Archivní dokumenty, dokládající tuto hypotézu, teprve čekají na zpřístupnění, lze však uvést, že už na počátku 90. let se na AV ČR utvořila výzkumná skupina Heleny Krejčové a posléze oddělení pro výzkum holokaustu. Vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea v Praze pod vedením zmíněného Miloše Pojara vydalo v roce 2002 sborník případových studií o holokaustu v Evropě.⁹ Anna Hyndráková, sama přeživší holokaust, se v té době intenzivně věnovala nahrávání vzpomínek přeživších na holokaust a připravila edici dokumentů židovské obce z válečného období. Mnozí další pracovníci nasbírali v letech 1995 až 1999 stovky českých a slovenských nahrávek pro USC Shoah Foundation, založenou po dokončení Schindlerova seznamu Stevenem Spielbergem. USC SF má od roku 2010 přístupové místo také na Univerzitě Karlově.

7 Za vše viz Tomáš JELÍNEK – Jaroslav KUČERA, „*Ohnmächtige Zaungäste: die Entschädigung von tschechoslowakischen NS-Verfolgten*“, in: Hans Günter Hockerts – Claudia Moisel – Tobias Winkel, *Grenzen der Wiedergutmachung. Die Entschädigung für NS-Verfolgte in West- und Osteuropa 1945–2000*, Göttingen 2006, s. 776–834.

8 V tomto ohledu srov. práci k poválečnému období Laura JOCKUSCH, *Collect and Record! Jewish Holocaust Documentation in Early Postwar Europe*, Oxford – New York 2015.

9 Miloš POJAR, *Stín šoa nad Evropou. Sborník přednášek z cyklu uvedeného ve vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v lednu 2000 až prosinci 2001*, Praha 2001.

V případové studii o holokaustu Romů se Sniegoň naopak snažil svůj výzkum přehledně zasadit do širšího kontextu české reality 90. let, kdy se na jedné straně Romům otevřela možnost politicky se angažovat, na druhé straně se ale stávali terčem rasistických útoků (srov. s. 147, s. 149, s. 172–173). Zajímavá by v této souvislosti byla reflexe reakce nových institucí, zabývajících se romskou tematikou: především Muzea romské kultury v Brně a Semináře romistiky na FF UK. Těm se však autor hlouběji nevěnuje. Zatímco tedy s dějinami Židovského muzea se čtenář v knize obeznámí blíže, občasně zmínky o Muzeu romské kultury jej nechávají spíše tápat.

I přes výše zmíněnou kritiku, či spíše zamyšlení, zůstává Sniegoňova *Zmizelá historie* v českém prostředí důležitým, do značné míry průlomovým příspěvkem k výzkumu kolektivní paměti a reflexe dějin (nejen holokaustu). Pokud dříve někteří recenzenti upozorňovali na jazykové nedostatky anglického vydání, český překlad možno označit za vybroušený. Sniegoň aspiruje na to stát se průkopníkem kvalitní české terminologie v oblasti politiky dějin a paměti. Škoda jen, že zůstalo pouze u překladu. Aktualizace anglického originálu z roku 2014 o početné publikace posledních let by byla pro českého čtenáře této stručné a čtivé synopse jistě zajímavá.

Kateřina Králová

Vladimír P. POLÁCH

Krajané v USA a druhá světová válka. Studie na pozadí krajanského tisku

Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2017, 273 s., ISBN 978-80-244-5148-0.

Informace o migraci a migrantech jsou ve sdělovacích prostředcích stále žhavým tématem. Migrace je přitom jev, který ovlivňoval každou historickou etapu světových dějin a pravděpodobně nezanikne ani v budoucnu. Recenzovaná publikace se této problematice rovněž týká, zohledňuje téma české Ameriky. Největší české migrační vlny do Spojených států amerických proběhly v předminulém a minulém století. Tehdy odešlo z území českých zemí více než pět set tisíc obyvatel. Kniha Vladimíra P. Polácha se zaměřuje na Čechy a Čechoameričany během druhé světové války a analyzuje vývoj česko-americké komunity v tomto období. Jeho pramenovou základnou jsou především česká periodika, vycházející na území Spojených států amerických.

Česká Amerika z pohledu historiografie je stále plná nezpracovaných témat, i když v posledních letech přibývají monografie, které chtějí tento nedostatek překonat. Od roku 2010 vyšlo více než deset publikací, jež z mnoha úhlů pohledů zkoumají problematiku české Ameriky. Na analýzu česko-amerických periodik se zaměřila Alena Jaklová.¹ Dagmar

1 Alena JAKLOVÁ, *Čechoamerická periodika 19. a 20. století*, Praha 2010. Jednalo se však o rozšíření publikace z roku 2006. K české Americe publikovala TÁŽ, *Národnostní a sociálně-ekonomická sebereflexe českých přistěhovalců v čechoamerických periodikách 19. a 20. století*, Praha 2006 a TÁŽ, *Proměny etnické a kulturní identity českých přistěhovalců ve Spojených státech amerických: interpretace analýz čechoamerického periodického tisku 19. a 20. století*, Praha 2014.

Hájková sledovala česko-americkou komunitu v období první světové války.² Dílčími tématy vojenského charakteru a exilu se zabýval František Hanzlík.³ Syntézu vývoje české komunity v Americe během 19. století představil Marek Vlha ve vynikající práci *Mezi starou vlastí a Amerikou*.⁴ Literární pohled na českou Ameriku přinesl Josef Švéda.⁵ Dalším dílčím příspěvkem jsou dvě publikace, jež spojuje osobnost jazykovědce Aloise Richarda Nykla, který značnou část života prožil ve Spojených státech amerických.⁶ V roce 2017 vyšly kromě Poláchovy knihy ještě dvě publikace k tématu českého Chicaga.⁷ Stručný přehled nedávno vydaných vědeckých monografií podtrhuje neustálý zájem o česko-americké vztahy, a to nejen v historické perspektivě.

Zaměříme se však na knihu *Krajané v USA a druhá světová válka*. Poláchova studie vychází z krajanského tisku. Autor hned v úvodu knihy podotýká, že monografie vznikla v podstatě náhodou (s. 11): Když autor roku 2015 působil jako hostující vyučující na Katedře historie University of Nebraska-Lincoln, byl požádán, aby připravil přednášku pro potomky českých a slovenských imigrantů. Původně chtěl Polách představit osvobození Československa americkou armádou, aby propojil dějiny Spojených států amerických a Československa na pozadí konce druhé světové války. Po analýze několika krajanských periodik se však rozhodl ukázat, jak vnímali Čechoameričané obraz války na stránkách krajanského tisku (s. 11–12). Na základě této přednášky se rozhodl téma zpracovat také knižně.

Publikace je rozdělena na dvě části. První je studie, rozdělená do tří kapitol s úvodem a závěrem. Druhá sekce je založena na ukázkách vybraných zpráv krajanských periodik (s. 145–245).⁸

První, kompilační, kapitola „Vznik a vývoj krajanské obce v USA“ shrnuje pramennou a odbornou základnu a již zpracovaná témata. Další kapitola zpracovává problematiku masmédií z pohledu americké provenience. Význam médií ve válkách byl

2 Dagmar HÁJKOVÁ, „*Naše česká věc*“: *Češi v Americe za první světové války*, Praha 2011.

3 Naposledy František HANZLÍK – Karel KONEČNÝ – Ivana POLLEY, *Československá obec legionářská v exilu 1949–1989*, Praha 2013. Dříve František HANZLÍK, *Vojenský exil a krajané v USA pro obnovu demokracie v Československu po únoru 1948*, Praha 2012; F. HANZLÍK, *Krajané a československý zahraniční odboj 1938–1945: v dokumentech a fotografiích*, Praha 2010; Václav VONDRÁŠEK – František HANZLÍK, *Krajané v USA a vznik ČSR v dokumentech a fotografiích*, Praha 2008.

4 Marek VLHA, *Mezi starou vlastí a Amerikou. Počátky české krajané komunity v USA 19. století*, Brno 2015.

5 Josef ŠVÉDA, *Země zaslíbená, země zlořečená. Obrazy Ameriky v české literatuře a kultuře*, Příbram 2016.

6 Alois Richard NYKL – Josef ŽENKA (eds.), *Alois Richard Nykl. Padesát let cest jazykozpytce a filosofa*, Praha 2016; TÍŽ, *Alois Richard Nykl. Poznámky k revoluční akci v Chicagu (1914–1918)*, Praha 2017.

7 Jaroslav KŘÍŽ – Lenka KŘÍŽOVÁ, *Strípky z českého Chicaga. Edice dokumentů k dějinám Čechů v americkém Chicagu v letech 1848–1918*, Praha 2017 a Martin NEKOLA, *České Chicago*, Praha 2017.

8 Jedná se především o periodika: *Amerikán*, *Bratrský věstník*, *Čechoslovák*, *Čechoslovák and Westské noviny*, *Husův lid*, *Našinec*, *New Yorkské listy*, *Svoboda*, *Svornost*. Autor ovšem nepracuje se všemi tituly, které vycházely v té době.

vždy velmi výrazný, zejména z důvodu ideologického. Polách tu přináší zajímavé informace o působení médií na českou komunitu v Americe a nastiňuje otázky pro další bádání. Závěrečná kapitola analyzuje chod krajanské obce v USA. Důraz je kladen na pomocné akce, jež organizovaly české spolky působící na mnoha místech USA. Podpora Čechoameričanů začala v roce 1938 po podpisu mnichovské dohody, během války narůstala, a když vstoupily Spojené státy americké do války, začalo se jednat také o záležitost „osobní“. Autor se snaží na textech z krajanského tisku ukázat, jak docházelo k proměnám této podpory a na konkrétních příkladech popisuje způsoby pomoci, jež byla určena „rodné“ zemi.

Kniha je doplněna sedmdesáti šesti ukázkami z krajanských periodik. Ty jsou rozděleny do několika tematických celků. Osobně se však domnívám, že vybraná témata nejsou stěžejní. Bylo by lépe zvolit chronologické řazení, aby nedocházelo k časovým skokům, kdy na jedné straně čteme o roce čtyřicet tři a na následující stránce se vracíme o dva roky zpět. Toto pochybení nalezneme bohužel i v rámci tematických celků (např. s. 150n.). Je však velice dobře, že publikace byla doplněna o konkrétní příklady z pramenů, neboť problematiku to více oživí a současně přinese nové informace o tématech, která bychom v USA neočekávali, např. vypálení Lidic (s. 158n.).

Závěrem je třeba vyzdvihnout především uchopení dosud nezpracovaného tématu. Autor přinesl nový pohled na tuto problematiku a několik nápadů, jak dále postupovat ve zpracovávání krajanských periodik. V publikaci však nalezneme i drobné chyby: na s. 37 je v textu zmíněn New York, ale přitom se má jednat o Chicago, největší české krajanské středisko ve 20. století. Na s. 189 je špatně uveden stát, kde se nachází město Cedar Rapids. Jedná se o Iowu, ne o Illinois. V knize se setkáme s mnoha zkratkami; většina z nich byla uvedena v seznamu zkratek (s. 7n.), ale na některé, zejména vojenského charakteru, bylo zapomenuto. Je také škoda, že kniha neprošla jazykovou korekturou. Celkově se ovšem jedná o velmi zdařilou publikaci.

Jaroslav Kříž

Jakub ŠLOUF

Podvedená strana. Zrod masového komunistického hnutí na Plzeňsku, jeho disciplinace, centralizace a byrokratizace (1945–1948)

Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2016, 303 s., ISBN 978-80-261-0524-4.

Dějiny Komunistické strany Československa (KSČ) v prvních letech po skončení druhé světové války se těší zasloužené pozornosti historiků a historiček. Jejich studie čtenářům nabízejí poměrně pestrou škálu metodologických východisek. Nové horizonty pochopení toho, jak KSČ fungovala ve své poválečné budovatelské fázi, otevírá pozornost soustředěná na rekonstrukci regionálních a lokálních mocenských praktik.¹ Na nastolený trend navazuje od roku 2015 výzkumný projekt Ústavu pro studium totalitních režimů s názvem „Převzetí, upevnění a proměny panství KSČ v českých zemích 1945–1956“, který

1 Srovnej např. Václav KAŠKA, *Neukáznění a neangažovaní. Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948–1952*, Praha – Brno 2014; Jaromír MRŇKA, *Svéhlavá periferie. Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřezska v letech 1945–1960*, Praha 2015.

problematiku zkoumá komparativní metodou ve vybraných stranických krajích a okresech. Člen projektového týmu historik a archivář Jakub Šlouf se v recenzované monografii zaměřil na západočeský region. Plzeňsku se Šlouf věnoval v řadě dílčích studií a pozornost recenzentů vzbudil knihou o genealogii plzeňské revolty 1. června 1953.²

Podvedená strana vznikla jako rigorózní práce z roku 2008, ale autor text následně aktualizoval o novější literaturu a své další výzkumy. Výklad je opřen o archivní materiály stranické krajské i centrální provenience včetně záznamů krajské disciplinární komise, pomocí nichž lze rekonstruovat vnitrostranické konflikty.

Jádro knihy tvoří tři kapitoly: „Krajské vedení KSČ na Plzeňsku v letech 1945–1948“, „Početnost a struktura členské základny na Plzeňsku v letech 1945–1948“ a „Tisk KSČ na Plzeňsku v letech 1945–1948“. Širší souvislosti pak objasňují kapitoly „Plzeňská politická scéna v letech 1918–1945“ a „Plzeňská politická scéna v letech 1945–1948“. Jednomu z výrazných specifík regionu se věnuje kapitola „Vztah KSČ na Plzeňsku k americké armádě v letech 1945–1948“.

Těžiště práce leží ve třech poválečných letech, důležitou devízou však je, že květen 1945 představuje „rok nula“. Šlouf popisuje i meziválečné a válečné dění na Plzeňsku (např. bolševizaci KSČ, výsledky parlamentních voleb, vývoj struktury KSČ). To mu následně pomáhá osvětlit proměny vztahů mezi plzeňskými komunisty a příslušníky ostatních politických stran po druhé světové válce, kdy hrály nemalou roli zkušenosti z turbulentní minulosti první i druhé republiky a protektorátu, včetně kontaktů z koncentračního tábora Buchenwald, kam byli deportováni i příslušníci dalších stran. Věznění v Buchenwaldu se po válce stalo jedním ze zdrojů rivality mezi KSČ a sociální demokracií. Sociálnědemokratické členstvo, v táboře oddělené od svých funkcionářů, silně ovlivňovali komunisté.

Aby Šlouf provázal svůj výklad v ještě smysluplnější celek, sleduje v názvu vytknutou disciplinari, byrokratizaci a centralizaci KSČ i v letech po únoru 1948. Popisuje tak např. poúnorový nábor členstva do KSČ, konflikt pléna krajského výboru s krajským sekretariátem, tzv. sloučení sociální demokracie s KSČ, čistky v ostatních stranách Národní fronty i přestupy jejích členů do KSČ: od srpna 1947 do dubna 1948 tvořili téměř 13 % komunistické členské základny na Plzeňsku osoby, patřící předtím do jiného politického subjektu. V případě krajského vedení pak autor pokračuje až do roku 1951, kdy byl v souvislosti s hledáním vnitrostranických nepřátel zatčen vedoucí tajemník KV KSČ Hanuš Lomský.

Šlouf se neomezuje jen na KSČ, ale popisuje i dění v dalších stranách Národní fronty, byť převážně na základě studia pramenů komunistické provenience, neboť pro krajskou či okresní úroveň se dokumentů ze sekretariátů sociální demokracie, národních socialistů a lidovců dochovalo jen málo.

Šloufovým metodologickým východiskem je porovnávání celostátní situace se specifiky plzeňského regionu včetně situace v klíčovém podniku regionu Škodě Plzeň. K regionálním specifikům patřila dominance sociální demokracie za první republiky (ve Škodě Plzeň měla ilegální buňka KSČ v roce 1934 jen 15 členů), z níž po roce 1945 plynula

2 Jakub ŠLOUF, *Spříznění měnou: Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*, Praha 2016.

již zmíněná rivalita mezi oběma stranami. Na brněnském sjezdu sociálních demokratů v roce 1947 tak plzeňští delegáti patřili k nejrozhodnějším zastáncům odstranění prokomunistického vedení strany.

Specifikum Plzeňska vůči celku republiky představovalo též osvobození americkou armádou na jaře 1945. V jeho důsledku se mezi obyvateli, zejména mládeží, rozšířily sympatie k Západu. Tomu musela plzeňská KSČ přizpůsobit svoji politiku. Její pružná taktika se projevila i v takové raritě, jakou představoval tajemník OV KSČ v Plzni Zdeněk Kejmar, který chodil na stranické schůze v prvních poválečných měsících v uniformě americké armády. Protiamerický kurs nabral regionální komunistický tisk až v roce 1947 se začínající studenou válkou a pak po únoru 1948 v souvislosti s potlačením proamerických demonstrací v květnu 1948. Amnestie Klementa Gottwalda 19. června 1948 ovšem část demonstrantů osvobodila a „působila v jistém smyslu jako gesto smíření mezi pounorovým režimem a některými jeho mírnějšími oponenty“ (s. 246).

Teoreticky měla obě zmíněná specifika západočeským komunistům ztěžovat cestu k moci, ale poválečný vzestup vlivu KSČ byl naopak na Plzeňsku ještě výraznější než v jiných regionech. Šlouf soudí, že úspěch KSČ vycházel z tolerantního přístupu vedení strany k regionálním odlišnostem. Komunisté podle něj vynikali nad ostatní strany efektivní organizační prací svého aparátu. KSČ představovala v poválečném procesu zmasovení a univerzalizace politických stran subjekt nového typu – zaváděla nové a efektivnější prvky politické organizace (závodní organizace, systematické náborové akce, osobní agitaci členů, mobilizační kampaně pomocí soutěží) a nutila k modernizaci i své konkurenty. Byla zkrátka vždy o krok napřed. Autor shrnuje, že „celý úspěch komunistů usilujících o moc ‚shora‘ byl tudíž podmíněn souběžným působením zcela odlišné komunistické strany fungující jako spontánní hnutí ‚zdola‘. Tyto dvě komunistické strany, ‚strana funkcionářů‘ a ‚strana řadových členů‘, přitom měly z hlediska svého složení i politických zkušeností pramálo společného“ (s. 250).

Šlouf odmítá pohled na poválečnou KSČ jako na jednohlásý monolit. Pečlivě rekonstruuje napětí a politické konflikty mezi několika konkurenčními skupinami funkcionářů plzeňského krajského výboru, respektive třenice mezi tzv. volenými a nevolenými stranickými orgány, což dodává knize na dynamice. Poválečné regionální dějiny KSČ člení na několik období, která nazývá podle jejich hlavních aktérů (například období Josefa Ullricha). Pro rychle se střídající pokvětňová krajská vedení plzeňské KSČ používá pojem garnitura.

Krajský sekretariát v Plzni v květnu 1945 zakládali příslušníci poslední garnitury domácího odboje, často osoby bez předválečných politických zkušeností. Po několika týdnech je však vytlačili předváleční funkcionáři vracející se z Buchenwaldu (například Josef Ullrich). Ty Šlouf charakterizuje jako méně závislé na ÚV KSČ a se silnou averzí vůči sociálním demokratům. Ovšem drtivou většinu poválečné členské základny KSČ tvořily osoby, které do ní vstoupily v letech 1945–1948, přičemž v Plzni podstatná část západočeských nováčků v KSČ náležela k bývalým sociálním demokratům. Ullrich a „jeho lidé“ ale neuspěli v primátorské plzeňské volbě v červnu 1946, a proto ústředí dosadilo během let 1946–1947 do Plzně nové vedení, složené z osob vyslaných z jiných regionů (např. Josef Pavel), z mladých poválečných komunistů či z bývalých sociálních demokratů.

Podle autora šlo o nováčky, nekritické ke stranickému vedení. Ústředí, aby umlčelo členy volených stranických orgánů, dosadilo v druhé polovině roku 1948 do Plzně další garnituru „svých lidí“ zvenčí (např. Hanuš Lomský). Ta však brzy doplatila na sepětí s ústředím v době hledání vnitrostranických nepřátel a byla odstraněna jako lokální „diktátoři“ (s. 142).

V plzeňském kontextu se zároveň jednalo o reprízu prohraného boje mezi tzv. volenými a nevolenými stranickými orgány z května 1948. Po zatčení Lomského v roce 1951 byl do vedení kraje dosazen významný meziválečný funkcionář s dobrou znalostí regionu Václav Pašek. Doplňme, že vnitrostranické vyšetřování Lomského „nepřátelské činnosti“ se zřejmě nerozrostlo do takového rozsahu jako hledání tzv. šlingovštiny po zatčení vedoucího tajemníka KV KSČ v Brně Otto Šlinga v říjnu 1950. Také do Plzně jezdili kontrolovat vyšetřování vedoucí straničtí funkcionáři, na rozdíl od Brna se však nejednalo o jména z nejužšího vedení KSČ (Václav Kopecký či Bruno Köhler). Lomský byl odsouzen v procesu s bývalou zástupkyní generálního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského Marií Švermovou v roce 1954 k patnácti letům odnětí svobody (tzv. tajemnický proces).

V kapitole o početnosti a struktuře členské základny Šlouf tvrdí, že KSČ nebyla jen stranou dělníků, ale chtěla se stát univerzální stranou typu „catch all party“, reprezentující celý národ – což se jí dařilo. Čtenář může sledovat sílu KSČ v jednotlivých okresech, vývoj profesní, věkové či genderové struktury KSČ, přičemž tyto na faktografii bohaté pasáže vybízejí k dalším analýzám. Na druhou stranu autor píše o „dlouhodobé krizi celé strany na Plzeňsku“ (s. 139) po únoru 1948, což vysvětluje především konflikty mezi jednotlivými garniturami, které zklidnila až postupná centralizace řízení a nárůst byrokratizace KSČ. Jakub Šlouf uzavírá, že KSČ měla v západních Čechách trojí podobu: a) spontánní hnutí lidí pracujících pro svoji vizi spravedlivějšího světa; b) regionální mocenský kartel; c) od roku 1946 a hlavně po únoru 1948 pak oba tyto typy nahradil centralizovaný byrokratický typ komunistické strany. Ve dvou fázích proběhlo odstranění autochtonního krajského vedení; na rovině členské základny pak mezník představovala prověrka na přelomu let 1948–1949 (v okrese Klatovy prošlo bez postihu jen 54,9 % členů), která vedla k disciplinaci členstva.

Dodejme, že prověrka 1948 nepatřila k jediným disciplinačním mechanismům uvnitř KSČ (připomeňme školení, desítkové důvěrníky, kontrolu plnění pracovních plánů, prověrku z roku 1950) a že „hlasy zdola“ neutichly ani po jejím skončení. Projevovaly se během „bojů proti lokálním diktátorům“ či během protestů proti měnové reformě 1953. Zůstává tudíž otázkou jak, nakolik a kdy se mnohotvará poválečná KSČ změnila v poslušný, zbyrokratizovaný nástroj centra. Až v posledním odstavci knihy se čtenář dozví, čím že byla strana „podvedena“, jak zní název publikace. Podle Jakuba Šloufa byli po únoru 1948 podvedeni do značné míry všichni hlavní aktéři KSČ třetí republiky: členstvo nedostalo demokratický socialismus, představitelé meziválečné KSČ i odbojáři byli odstaveni od moci a dynamika hnutí byla spoutána, což podle autora dobře dokazuje poúnorová pasivita nižších stupňů stranické hierarchie.

Vedle dějin KSČ kniha svým záběrem poslouží i čtenářům, zajímavým se o politické dějiny Plzeňska – je tu vylíčen např. průběh parlamentních voleb v květnu 1946 a navazujících primátorských voleb v červnu 1946, kdy sociální demokraté a národní socialisté v bojovém hlasování na post primátora protlačili JUDr. Karla Křepinského.

Mobilizační potenciál a odhodlání postupovat i nepolitickými prostředky dokazuje fakt, že KSČ proti tomu druhý den zmobilizovala demonstraci a Křepinský musel na čas uvolnit místo komunistovi Josefu Ullrichovi. Odborníci ocení desítky medailonků regionálních funkcionářů, aktérů Šloufova vyprávění, i tabulky se seznamy krajských stranických grémií nebo se sociální, věkovou či profesní strukturou členské základny v kraji.

Monografie je napsána s pečlivou akribií. Je založena na skvělé znalosti vybrané části archivních pramenů a česky psané literatury. Autor rezignoval na teoretické rámce, nevyužil koncepce jiných oborů, například sociologie, psychologie či literární vědy. Nesetkáme se s odkazy na klasické studie P. Bourdieua či M. Foucaulta. Šlouf si vystačí bez pojmů jako například narativ, na text se nedívá optikou jeho diskursivního charakteru, textové prameny neproblematizuje, termíny, jež používá, nedefinuje. Práce je postavena na zhuštěném faktograficky pojatém výkladu, přičemž popis se místy omezuje na výčet jmen funkcionářů konkrétních grémií (např. s. 57).

Ač kniha nepostrádá koncepci, byť spíše tušenou než jasně vyřčenou, jako celek působí málo svěřeně, informace se opakují, z textu lze vytušit, že vznikl v několika časových rovinách, pro různé příležitosti a až zpětně byl sestaven do monografie. Je škoda, že Šlouf své podnětné závěry neporovnal se situací v jiných regionech (např. jižní a severní Morava), k nimž již existují použitelné práce. Publikace popisuje zejména dění na krajské úrovni, vývoj v okresech, či v základních organizacích KSČ neanalyzuje, a stranou poněkud zůstává i západočeské pohraničí.

Přesto je *Podvedená strana* důležitým a povedeným příspěvkem k dějinám KSČ i dalších stran Národní fronty, Plzeňska, třetí republiky a vlastně i éry meziválečné a stalinistické: časový rámec práce tvoří de facto roky 1918 až 1951. Jakub Šlouf pečlivě výtěžil prameny krajské stranické provenience a s erudicí popsal politické dějiny jednoho regionu. Dalším krokem by mohla být již zmíněná, tolik potřebná komparace stavu a vývoje KSČ v různých regionech Československa.

Václav Kaška

Milada POLIŠENSKÁ

Czechoslovak Diplomacy and the Gulag. Deportation of Czechoslovak Citizens to the USSR and the Negotiation for their Repatriation, 1945–1953

Budapest – New York, Central European University Press 2015, 421 s., ISBN 978-963-386-010-6.

Ve výzkumu odvěcení desítek tisíců československých občanů do Sovětského svazu v závěru druhé světové války a prvních měsících po osvobození bylo českými autory v posledních dvou desetiletích vykonáno mnohé, zejména zásluhou neobyčejně intenzivního týmového výzkumu vedeného Mečislavem Borákem (předčasně zemřelým v roce 2015).¹ Ten zmapoval

1 Mečislav BORÁK, *Českoslovenští občané z území České republiky perzekuováni v SSSR*, in: M. BORÁK a kol., *Perzekuce občanů z dnešní České republiky v SSSR*, Praha 2003, s. 119n.

místa pobytu a pohřbení československých obětí GULAGu v SSSR.² Nelze opomenout ani průkopnické práce Vladimíra Bystrova.³ Mezinárodní bádání v tomto ohledu výrazně pokročilo v posledních více než dvou desetiletích po rozpadu Sovětského svazu, předně se jednalo o odhalování doslova otrokářského způsobu zacházení s miliony lidí ve stovkách „pracovišť“ tohoto uzavřeného světa uvnitř sovětského impéria. V posledních letech výzkum pokročil k detailnímu bádání tohoto fenoménu, zjišťování cest do a z GULAGu, jakož i mezinárodnímu srovnání násilných migrací a hromadných represí obyvatelstva ve světě.⁴

Počet osob odvezených, zajatých (příslušníci armády Slovenského státu), příslušníků bývalé ruské a ukrajinské emigrace, osob unesených omylem z Československa za období 1941–1945 přesáhl v poválečných letech 70 000 osob. Z nich bylo 69 554 později propuštěno a 4 023 zemřelo.⁵

Milada Polišínská se specializuje na mezinárodní diplomatické vztahy. Do tohoto náročného výzkumného pole vstoupila v roce 2006 publikací věnovanou tematice odvezení československých občanů do Sovětského svazu zejména v letech 1944–1945. Pozornost věnovala několika rovinám této problematiky:⁶ Jednalo se o stíhání několika velkých skupin obyvatelstva speciálními orgány sovětské bezpečnosti. Jejich osudy po odvezení byly obdobné: Po zadržení v Československu byly oběti převezeny do sovětských vojenských táborů v okupační zóně SSSR v Německu, v Polsku, resp. přímo do věznic v SSSR vesměs pod Hlavní správou válečných zajatců a internovaných. Stíhaní byli odsuzováni k dlouholetým pobytům ve vězení. Následovala strastiplná cesta do nápravných táborů (terminologie se i po roce 1945 měnila), kde byli použiti jako otroci především v oblastech s těžkými životními podmínkami. Po určité době se postupně vraceli zpět do vlasti. Ne všichni se však vrátili, ti, co měli to štěstí, se vraceli s podlomným zdravím, psychickými následky na celý život.

Po devíti letech vychází práce Polišínské v anglickém překladu. Autorka provedla v porovnání s původním českým vydáním určité úpravy. Vzhledem k tomu, že původní pořadí částí knihy (Politika a diplomacie, Československo a jeho obyvatelé jako oběti z deportací) bylo poněkud neústrojně, autorka přehodila pořadí kapitol. V první části se tedy věnovala obětem deportací z Československa. Vzhledem k tomu, že většina odvezených a vězňů osob pocházela ze Slovenska, věnovala autorka podstatnou část úvodu státoprávnímu a národnostním představám o Československu, otázce odsunu Němců a Maďarů, politickému a právnímu potrestání Slováků,

2 TÝŽ, *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956). Sborník příspěvků*, Opava 2007; TÝŽ, *Moskevská pohřebiště. Češi a českoslovenští občané popravení v Moskvě v letech 1922–1953*, Opava 2013.

3 Vladimír BYSTROV, *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945–1955*, Praha 2003; TÝŽ, *Z Prahy do Gulagu, aneb překáželi*, Praha 1999.

4 Anne APPLEBAUM, *Gulag. Historie*, Praha 2004. Ve velké kolektivní práci mezinárodního výzkumného týmu, věnované problematice násilného přesídlování obyvatel v globálním rozměru, se násilným deportacím a represím vůči obyvatelstvu ve stalinistickém Sovětském svazu věnoval Emil Voráček. Srov. Zlatica Zudová-Lešková et alii, *Resettlement and Extermination of the Populations. A Syndrome of Modern History*, Prague 2015.

5 M. BORÁK, c. d., s. 119.

6 Milada POLIŠENSKÁ, *Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945–1953*, Praha 2006.

kteří kolaborovali s Němci na frontě. Složitou problematiku, která by si sama zasloužila důkladnou studii, zde přechází stručným přehledem úvah prezidenta Beneše o politickém a právním potrestání Slováků. Uvádí pouze názor slovenského historika Rudolfa Letze, že „Beneš se měl vyjádřit, že by bylo lepší, kdyby Slováci potrestali Sověti, ne Češi“. Z něj Letz odvozoval, že tím Beneš dal Sovětům na Slovensku volnou ruku.⁷ S tímto stanoviskem se autorka bohužel dále nevyrovnává.

V první obsáhlé části „Československo a jeho obyvatelé jako oběti deportací“ se Polišínská nejdříve věnuje deportacím ze Slovenska. Deportace se nejprve dotkly východu a jihu Slovenska, kde byly tisíce obyvatel poslány do táborů v Donbasu, na Kavkazu, na Sibiři a za arktickým kruhem. Autorka zde uveřejňuje seznam táborů podle spisů ministerstva zahraničních věcí, který nicméně nepovažuje za úplný (s. 70).

Autorka podrobně popisuje techniku internace: Často byly prostřednictvím orgánů místní samosprávy vydávány výzvy k několikadenní brigádě za účelem oprav válkou poškozených komunikací v nejbližším okolí (např. v Matejovicích u Popradu, nastoupili všichni muži ve věku 18–50 let, pracující v místní továrně). Jakmile se muži shromáždili, bylo s nimi již zacházeno jako s vězni či zajatci. Nejednalo se tedy o válečné zajatce, ani o občany německé národnosti. Autorka vychází i z rozhovorů s přeživšími pamětníky. Hromadné internace byly doprovázeny cílenými deportacemi, tj. odváděním lidí přímo z jejich příbytků „od nedojeté večeře“. Zde se jednalo o předem vytypované osoby. Ty byly při výslechu nařčeny ze špionáže a odsuzovány k trestům v délce 10–15 let pracovního tábora v SSSR. Z právního hlediska se jednalo o naprostou zvlášť, neproběhlo důkazní řízení, obžalování neměli možnost kvalifikované obhajoby. Především však podle platné československo-sovětské smlouvy z 8. května 1944 neměli být vůbec sovětskými orgány zadržováni, vyšetřováni a odsuzováni k dlouholetým trestům na území SSSR. Argument sovětských úřadů, že se internace prováděla na územích, kde probíhaly válečné operace (což smlouva neobsahovala), zde nemohl obstát. Sovětské orgány však na stížnosti československých orgánů v těchto případech nebraly zřetel. Deportace civilního obyvatelstva z území Československa jako spojeneckého státu, byla jednoznačně projevem násilí a svévole.

Podstatně početnější skupinou internovaných byli váleční zajatci, vojáci slovenské, maďarské či německé armády, kteří byli zadrženi na československém území, zde zejména na Slovensku, v počtu zhruba 70 000 osob.

Autorka opakovaně konstatuje, že v období, kdy docházelo k internacím a následné deportaci, byla stanoviska českých i slovenských politiků, v čele s komunistickými představiteli vyhýbavá a opatrná. V tom vidí rozdíl od stížností institucí na spodních patrech samosprávy, na úrovni místních národních výborů, kde byly podávány žádosti o vrácení deportovaných. Ty byly adresovány na kancelář prezidenta republiky a zejména na ministerstvo zahraničních věcí.

Autorka se poté věnuje osobním příběhům řady deportovaných a prokazuje vyprávěčský talent i schopnost vcítit se do nálad osob, které po letech svobodně hovořily o procesu deportace a pobytu v GULAGu.

7 Róbert LETZ, *Činnosť sovietskych orgánov NKVD na Slovensku v rokoch 1944 a 1945*, in: Valerián Bystrický – Štefan Fano (eds.), *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská, perspektivy)*, Bratislava 1994, s. 102–113, zde s. 106.

Specifickou kapitolou byly deportace bývalých ruských a ukrajinských emigrantů a nucená repatriace sovětských občanů. Podle výzkumů autorky bylo v období od května 1945 do SSSR odvečeno (to znamená: zdokumentováno, celkový počet unesených osob byl zjevně vyšší) 7 422 československých občanů. Největší část z nich tvořili Slováci, početně byli zastoupení i příslušníci ukrajinské a ruské národnosti.⁸ Deportace civilních občanů z území obsazených sovětskou armádou byly schváleny sovětským vedením, tedy Politbyrem ÚV VKS(b), v září 1944.

V případě odvečených československých občanů ruské a ukrajinské národnosti se jednotky NKVD, resp. SMERŠ, působící v té době na československém území, zaměřily zejména na osoby, které byly účastníky občanské války v Rusku, resp. byly později činné v různých organizacích ruské, resp. ukrajinské emigrace, mj. Zemgoru. Zásah sovětských bezpečnostních složek proti nim měl na rozdíl od perzekuce jiných obyvatel ČSR specifický charakter. Jednalo se o zřetelně politicky definovanou skupinu. Deportace probíhala podobnou technikou, s tím rozdílem, že tito občané byli vyzváni, aby pomohli jako překladatelé. Sovětské orgány postupovaly podle předem připravených seznamů. Na rozdíl od většiny civilních deportovaných osob ze Slovenska prošli internovaní příslušníci ruské a ukrajinské emigrace z Československa soudním řízením. Většinou byla kladena za vinu příslušnost k emigrantským spolkům a organizacím. Odsuzováni byli většinou na deset let. Z oněch zhruba 250 zatčených „bílých“ ruských, ukrajinských, běloruských emigrantů téměř dvě třetiny zahynuly nebo zmizely. Někteří se vrátili později do Československa, mezi nimi i spoluzakladatel eurasijského hnutí Petr Nikolajevič Savickij, vrátil se však jako psychicky zlomený člověk. Generál Sergej Vojcechovskij, vyslanec Vladimír Rafalskij a řada dalších se však nevrátili nikdy. Proběhla i řada nucených repatriací osob, které měly sovětské občanství, do SSSR. Po internaci rodičů – sovětských občanů žijících v Československu – zůstaly jejich děti v péči soukromých osob, často se jednalo o tragické situace.

V druhé části knihy se autorka zabývá otázkou československo-sovětských jednání o repatriacích a průběhem repatriací. V prvním období, těsně po skončení války, se otázka repatriací dostávala na program vzájemných jednání, nebývala však jejich jediným nebo dokonce hlavním tématem. Autorka i přes detailní znalosti spisových materiálů MZV nezjistila rozsáhlejší dokumenty k tématu deportací. Sovětská strana odpovídala na výzvy z československé strany přísliby urychleného návratu válečných zajatců národnosti české, slovenské a rusínské. Nejednalo se však o deportované, nýbrž právě válečné zajatce, umístěné v zajateckých táborech mimo území Sovětského svazu. Sovětské konstruktivně vyhlížející odpovědi však situaci nezpřehlednily.

Autorka vylíčila genezi těchto jednání. Politici i ministr zahraničí Jan Masaryk v této době zdůrazňovali, že fakta o deportacích, prosakující různými kanály, nemají být zneužita k antisovětské a antikomunistické propagandě. Českoslovenští diplomaté ovšem prakticky neustále intervenovali sovětskou stranu požadavky na repatriace. Problematikou československých občanů, kteří byli internováni v táborech GULAGu, se zabývala i čs. delegace pro likvidaci válečných škod. Obě strany se ale nemohly shodnout na celkových

8 M. POLIŠENSKÁ, *Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945–1953*, Praha 2006, s. 135.

počtech internovaných. Urychlení procesu repatriací nepomohly ani časté intervence velvyslance Horáka v Moskvě, ani jeho návštěvy u ministra Vyšinského. V květnu a červnu 1946 mělo být do čs. rukou předáno asi 2500 repatriantů. Autorka zde věnuje značnou pozornost přístupu MZV, resp. čs. vlády a tzv. komplexní versus selektivní koncepci repatriací: konstatuje, že nakonec byl prosazen selektivní přístup. Českoslovenští diplomaté museli nejprve na žádost sovětské strany sestavit jmenné seznamy odvěčených. Díky tomu bylo však zachráněno mnoho lidských životů, které pro sovětské úřady neexistovaly.

Vzhledem k objemu materiálu k jednání zde autorka spíše načrtává některé přístupy. Toto téma by si zřejmě zasloužilo hlubší průzkum. Větší pozornost Polišenská věnuje procesu návratu repatriantů, jejich prověřování a schvalování vycestování ze SSSR. Byli soustřeďováni v repatriačním táboře Luisdorfu u Oděsy (bývalé lázeňské městečko) v průběhu roku 1947. Proces prověrek probíhal jak ve znamení povrchnosti (úředníci měli cca osm minut na prověření jedné osoby), ale i zneužitelnosti. Pro ty občany, kteří prověrkami neprošli, to znamenalo obrovský šok (každý šestý uchazeč byl odmítnut). Dalším významným repatriačním táborem byl nechvalně známý Marmaros Siget v Rumunsku, kde desetitisíce internovaných zemřely na dysenterii.

Repatriace ze SSSR byly Sovětským svazem oficiálně ukončeny 29. června 1948, definitivně pak k 29. dubnu 1949. Autorka v závěru knihy vyhodnocuje celkové výsledky tohoto procesu a poukazuje na nejasné vysoké počty repatriovaných (91 560 osob, z nich mělo být 55 517 válečných zajatců). Docházelo pochopitelně i k dodatečným repatriacím. Autorka se zvláště zabývá dalšími rozměry repatriační diplomacie, otázkou volyňských Čechů a jejich návratu do Československa. Práce by si i zde žádala podrobnější líčení problémů jejich cesty domů, která pro mnohé skončila až na počátku 90. let. Příběh návratu volyňských Čechů, kteří se v roce 1944 masově připojili k armádě generála Ludvíka Svobody, souvisel i s osudy dalších československých občanů, kteří uvízli v sítích NKVD a ocitli se v GULAGu. Pro ně skýtal záchranu jedině vstup do československé vojenské jednotky v SSSR. To bylo umožněno amnestií čs. válečných zajatců v SSSR po 22. červnu 1941.⁹

Autorka poukazuje na složitost případů, které bylo třeba řešit v návratové politice, na institucionálně rozlišované odlišnosti mezi „repatriací“ a „reimigrací“, na obtížnosti nalezení principů společných logice integrace a vyloučení.

Pro mezinárodní historickou obec je cenné zveřejnění monografie v angličtině. Autorka na monografii pracovala několik let, publikovala i přípravné studie. Přistupovala k tématu poněkud jinak nežli výše zmíněný M. Borák, který sledoval osudy odvěčených Čechoslováků, cesty do GULAGu, věnoval se osudům československých občanů, kteří byli podrobeni represím v delším období 1918–1956. Podal řadu detailních analýz, v nichž mapoval témata poskytující širší pohled na danou problematiku. Polišenská při výzkumu využila metody orální historie, vzpomínky některých deportovaných byly publikovány v rámci obsažnějších pamětí.¹⁰ Oproti původnímu textu nyní doplnila seznam literatury

9 Srovnej: Vladimír LEVORA – Zora DVOŘÁKOVÁ, *Ze stalinských gulagů do československého vojska*, Praha 1993.

10 Jaromír KOTÍK a kol., *Zlomený čas. Konec války na Vysočině, zajatecký gulag v Rusku 1945–1949*, Velká Bíteš 2004.

a pracovala s přírůstky výzkumu. Práci by prospělo mezinárodní srovnávání; tak jako byli na sovětské území odvlékáni českoslovenští občané, odvlékaly orgány NKVD a SMERŠ i polské občany či příslušníky dalších národností. Kniha by tím však výrazně nabyla. Obdobně zajímavou otázkou zůstává, kolik osob bylo z Československa skutečně uneseno do SSSR: v anglickém vydání uvedla autorka pouze stručné shrnutí diskuse. Mapa (s. 351) s vyznačením obcí na Slovensku, odkud byli lidé deportováni do GULAGu, je příliš nezřetelná, není zde ani uveden její zdroj, či údaj, zda ji autorka zpracovala sama. Obdobně je tomu s mapkou táborů (s. 352), kam byli deportováni českoslovenští občané.

Monografie je vybavena bohatým poznámkovým aparátem, seznamem literatury, jmenným rejstříkem. Je cenné, že autorka do knihy vložila obsáhlou dokumentační přílohu. Některé z dokumentů jsou přeloženy do angličtiny.

Publikace poněkud trpí neúplnými, resp. nepřesnými názvy archivů, s jejichž dokumenty autorka pracovala. Ze seznamu pramenů oproti českému vydání není uveden Státní archiv Ruské federace (*Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii, Moskva*), ani *Centralnoje chranilišče istoriko-dokumentalnych kollekcij, Moskva* (CChIDK), nyní *Rossijskij gosudarstvennyj archiv po novejšej istorii* (RGANI). Když nahlédneme do textu monografie, vidíme, že autorka pracovala s dokumenty z těchto archivů (např. f. 9401 archivu RGASPI představuje jako celek materiály GULAGu). Slušně provedený překlad ztlumil i určitou jazykovou kostrbatost českého vydání. Monografie představuje významný příspěvek ve výzkumu zločinného mechanismu sovětského stalinského systému v mezinárodním srovnání.

Emil Voráček

Dominika GRYGAROVÁ – Tomáš HERMANN – Antonín KOSTLÁN –
Michal ŠIMŮNEK – Soňa ŠTRBÁŇOVÁ – Tomáš PETRÁŇ

Homines scientiarum. Třicet příběhů české vědy a filosofie, I–V

Praha – Červený Kostelec, Ústav soudobých dějin AV ČR – Nakladatelství Pavel Mervart
2015, 286 + 268 + 200 + 204 + 156 s. + 5 DVD, ISBN 978-80-7285-188-1.

„Svět práce patří jak do dějin, tak do dějinné paměti,“ prohlásil v interview, otištěném v recenzované knize, přední český historik František Šmahel (sv. I, s. 93). Snad by to bylo nejlepší motto k celému rozsáhlému a záslužnému orálně historickému projektu, který byl realizován ve spolupráci ÚSD AV ČR s Univerzitou Pardubice. Předpokladem by ovšem bylo, že česká společnost bude schopna uznat vědu za práci.

V souboru třiceti medailonů českých vědců 20. století byly tematizovány „cesty české vědy a filosofie v uplynulém století a s nimi související tážení po smyslu intelektuálního úsilí v rovině osobní i veřejné“. Záměrem projektu pak bylo „přiblížit práci úspěšných badatelů a narušit stále tradovaný obraz vědce jako od světa odděleného specialisty“ (sv. I, s. 9). Jeho

výstupem byla jednak série „krátkých a spíše popularizujících“ audiovizuálních medailonů na DVD, jednak paralelní pětisvazková publikace s „hlouběji konceptualizovanými a autorizovanými“ – dílem dopracovanými – záznamy „biograficky nebo reflexivně zakotvených“ rozhovorů a dalšími textovými i obrazovými materiály. Ve filmech, resp. písemných kapitolách vystoupil vedle třiceti protagonistů i velký počet dalších – opět vědeckých – pamětníků nebo expertů, hovořících o oněch vybraných mužích a ženách. Výběr třiceti osobností, jejich úvodní medailony, jakož i vedení a následné zpracování rozhovorů bylo dílem pracovníků ÚSD, filmová a širší technická složka projektu se opírala o členy týmu z Univerzity Pardubice.

Pět svazků a k nim paralelních disků DVD je členěno zhruba podle oborů (o tom níže). První a z pohledu historika nejdůležitější set obsahuje rozhovory se šesti pozoruhodnými osobnostmi humanitní sféry: zahajuje historik filosofie Stanislav Sousedík, následován historikem Františkem Šmahelem, sociologem, politologem a dodejme taktéž historikem Karlem Hrubým, filosofem a klasickým filologem Filipem Karfíkem, filosofem Erazimem Kohákem a historickým archeologem Janem Klápštěm. Druhý svazek se zaměřil na šestici již zesnulých osobností zhruba téže sféry: jsou tu představeni antropolog Aleš Hrdlička, biolog a filosof Emanuel Rádl, ekonom a filosof Karel Engliš, historik přírodních věd Zdeněk Horský, filosof Jan Patočka a psycholog a filosof Jiří Němec. Třetí svazek patří živým i zesnulým chemikům. K prvním patří Rudolf Zahradník, Josef Michl a Zdeněk Herman, k druhé skupině Bohuslav Brauner, Otto Wichterle a Jaroslav Heyrovský. Ve čtvrtém svazku na publikum čekají lékaři a biologové. Vzpomínáno je na Milana Haška a Karla Rašku, rozhovor je veden s Janem Svobodou, Helenou Kopeckou, Helenou Illnerovou a Evou Zažímalovou. A konečně poslední svazek hostí lehce nesourodou technicko-přírodovědně-lékařskou skupinu, otevřenou Emilem Kolbenem, Georgem Pickem (jakož i Albertem Einsteinem) a Bohumilem Němcem, po nichž následují Jan Krekule, Josef Koutecký a Stanislav Vepřek.¹

Kritériem výběru osobností, s nimiž nebo o nichž se tu vedly rozhovory, byla „věcně opodstatněná kompozice osobností“ (sv. I, s. 10). Nevím, co si přesně představil pod tímto obratem. Autoři si toto tajemství nechali pro sebe. Soubor třiceti medailonů vědeckých osobností autoři/editoři rozdělili na dvě poloviny: s žijícími byl veden rozhovor, na zesnulé se vzpomínalo. Cílem u obou skupin ovšem bylo „ukázat živý rozměr myšlenkové a vědecké práce“, přičemž „osobnosti a jejich biografie jsou zde zejména prostředníkem dalších souvislostí“ (tamtéž). Vědecké obory byly v souboru zastoupeny „nerovnoměrně“, resp. „rovnoměrnost zde nebyla hlavním cílem či kritériem výběru“, nicméně reprezentovány jsou (pěkně podle organizačního dělení AV ČR) všechny „tři hlavní vědecké oblasti“ – vědy humanitní a společenské, vědy o neživé přírodě a vědy o přírodě živé. V tomto rámci pak (aby

1 Je poněkud zářející, že úvodní kapitola neobsahuje reflexi skutečnosti, že řada „medailonistů“ i ostatních vyprávějících jsou vědci se zkušeností „posrpnové“ emigrace. Zde lze tušit návaznost na starší, úspěšný projekt téhož týmu: Antonín KOSTLÁN – Soňa ŠTRBÁŇOVÁ (ed.) *Sto českých vědců v exilu. Encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*, Praha 2011.

nenastala „zcela disparátní koláž, která by paradoxně mohla vést k atomizaci a nezamýšleným jednostrannostem“) byla vedením projektu vybrána tři ohniska, vždy zahrnující šest až osm osobností: filosofie, chemie a biologie. Do zbylé zhruba čtvrtiny souboru byly „zahrnuty osobnosti zastupující další jednotlivé obory společenských, přírodních i exaktních věd“. Od archeologie tu tedy přes sociologii dospějeme až k elektrotechnice. Místo disparátní koláže tedy celek nabízí cosi, co připomíná dávnou východoněmeckou televizní revue „Ein Kessel Bunes“. Tento vtíravý dojem je podtržen tím, že „do tvorby dominantním způsobem vstoupili filmoví tvůrci“ (Tomáš Petrán a Martin Čihák).

Na tomto místě je třeba položit otázku, co přesně bylo cílem tohoto projektu? A byl to projekt vědecký, popularizační, didaktický nebo „zábavný“ v aktuálním smyslu historie jako kultivovaná, leč nezávazná zábava? Výše jsem citoval charakteristiky, použité Tomášem Hermannem a Tomášem Petránem v úvodní studii prvního svazku: „Cesty poznání mezi obrazy a textem. Metodologický nástin k třiceti příběhům české vědy a filosofie“ (sv. I, s. 7–17). Tamtéž však stojí i sdělení, že např. jedním z cílů zpracování medailonů filosofů „byla inovace výuky filosofie pro nefilosofické obory“, tedy zřejmě podpora univerzitní výuky (sv. I, s. 12). Poté se ale autoři rozepsali o tom, že jedním z úkolů projektu bylo „motivovat k zájmu o vědu a ukázat často trnitou a klikatou cestu k vědeckému úspěchu“ (sv. I, s. 13n.). To signalizuje zaměření spíše na středoškolačky, dosud nerozhodnuté o zaměření vlastní budoucnosti. A tamtéž se lze dočíst, že audiovizuální medailony „nemají podávat vyčerpávající informace o životě a díle vědce. Jejich smyslem je prosté pobývání se zobrazovanou osobností (...), která svou vědeckou prací i osobním životem ztělesňuje jisté vzory.“ Tedy široké společenské zábavně popularizační uplatnění natočeného materiálu?

To všechno jsou v podstatě relevantní cíle, jen by měly být sledovány poněkud systematictěji a profesionálněji. Projekt měl ale ještě jeden rozměr. Přepsané rozhovory byly jejich aktéry autorizovány, „nezřídka významně doplněny a opět nově strukturovány“, dodejme: místy též podstatně prokráceny,² a v této podobě vytištěny (spolu s krátkými biogramy dotyčných osobností a kratičkými, nepříliš reprezentativními bibliografickými poznámkami). Každý svazek byl vybaven jmenným rejstříkem a kratičkým anglickým resumé. U části příspěvků jsou v poznámkách alespoň velmi stručně identifikovány osoby, zmíněné v rozhovorech.

2 Jen jako příklad uveďme interview s čelnou biochemičkou Evou Zažímalovou, která na otázku, jak důležité jsou pro vědce mezinárodní kontakty, odpověděla: „Potřebnost kontaktů závisí na oboru. Jsou obory, jako příklad bych mohla říci českou literaturu, kde asi potřeba širokých mezinárodních kontaktů není tak silná“ (sv. IV, s. 177). Ve filmové verzi paní profesorka ještě dodává o literárních vědcích pro kontrast s potřebami oborů experimentálních: „Z hlediska vytvoření vědecké práce v oboru mezinárodní kontakty zdaleka tolik nepotřebují.“ Za touto – opakovanou a tedy zdůrazněnou – tezí se skrývá nejen obrozenská představa, že nejlepší znalci české literatury jsou nutně Češi, ale i pozoruhodná a v Čechách nikoliv výjimečná neznalost situace humanitních oborů: Skutečnost, že o české literatuře se špičkově bádá v Heidelbergu nebo v Barceloně, stejně jako na Harvardu nebo ve Vídni, velké části české laické i vědecké veřejnosti chybí. Potlačení takto formulovaného názoru pak výpovědní hodnotu interview jednoduše ochudilo.

Přinejmenším jistá část textů medailonů se tak vymanila z místy nepříjemných, dekontextualizujících, zásahů filmařů.³ Písemná verze tak např. i vypuštěním celých, ve filmovém podání poměrně rozsáhlých tematických bloků, opustila triviální popularizační (technicky nejednou bohužel nedokonalou) úroveň filmové podoby interview. V této podobě lze již mnohé z výpovědí řady předních českých vědců vnímat i jako jejich „expertní reflexi“ (občas v tom rámci sebereflexi) celé řady podstatných obecněji vědeckých nebo společenských problémů.⁴ Abychom ovšem našli tato pro vědu cenná místa, je nutno mnohdy i v písemné verzi prokousat se stránkami plnými banalit. A při vši úctě k tištěné verzi interview: uživatel místy touží po tom, mít k dispozici – tak, jak je to dnes v oboru již standardem – kompletní původně natočený „orálně historický“ materiál. Prostě proto, aby zjistil, co ony vybrané vzorové vědecké osobnosti opravdu řekly k nejednou podstatným tématům. Sestavit konkordanci toho, co je řečeno v nahrávce, a toho, co se ocitlo v písemné verzi, totiž mnohdy není snadné.

Možná je to recenzentův subjektivní úhel pohledu, ale to nejcennější na zprostředkovaných rozhovorech bylo zachycení živého projevu velkých badatelů k tématům, která jsou pro ně podstatná. Je to zprostředkování „zážitku“, jak tito lidé formulují, jak argumentují, jak reagují na otázky, jak vyprávějí – samozřejmě o pro ně klíčových tématech

-
- 3 Jen na okraj zmiňme rušivé, místy až traumatizující pokusy „oživit“ (pro filmaře zřejmě nudné) vyprávění vědců výňatky ze staršího filmového materiálu nebo z dokumentací k jednotlivým osobám: např. záznamy předávání čestných doktorátů atd. Snad „nejškvělejší“ výkon byl podán v rámci filmu o filosofu Filipu Karfíkovi, kde k jeho charakterizaci situace společnosti po zveřejnění Charty 77 filmaři vybrali ilustrační dobové snímky letní idylly na Václavském náměstí v Praze: na lavičkách konverzují maminky s kočárky, mladí lidé postávají v letním oblečení na chodnících, bíle uniformovaný dopravní strážník kontroluje auto...
 - 4 Pro stav myšlení české akademické elity může být ovšem cennou výpovědí i meritorně chybný výrok vyprávějího. Jako příklad uvedme, že v jinak brilantním rozhovoru Tomáše Hermanna s Filipem Karfíkem zazní jeho úvaha o důvodech úpadku českého i švýcarského studentstva po roce 2000: „Začalo se to měnit až v novém století souběžně s reformami vysokého školství, které byly zavedeny pod tlakem Evropské unie. To je ta 'slavná' Boloňská reforma, která přispěla ke změně postoje ke studiu. Boloňské reformy jsou založeny na tom, že studenti mají uvažovat z hlediska uplatnění a z hlediska trhu práce. Nemají studovat dlouho, mají rychle získávat diplomy, aby mohli rychle odcházet do praxe.“ (Sv. I, s. 195 a následně opakovaně až na s. 197.) Špičkový filosof a filolog si tu neuvědomuje, že pouze nerefektovaně opakuje pustě populistické „nadávání na EU“, které s reálným obsahem „boloňské reformy“ nemá vůbec nic společného. „Boloňa“, tedy „Joint Declaration of the European Ministers of Education“ (19. 6. 1999), která následovala po evropskými univerzitami prosazené boloňské „Magna Charta Universitatum“ (18. 9. 1988) a pařížské „Joint declaration on harmonization of the architecture of the European higher education system“ (25. 5. 1998) žádala trojjediné: standardizaci požadavků na kvalifikační stupně, vzájemné zpřůchodnění univerzitních systémů všech zúčastněných zemí a konečně vznášela ideální nárok, aby každý student strávil jeden semestr na univerzitě v jiné než jeho zemi. Již v 90. letech započatá brutální celoevropská „pragmatizace univerzitního studia“ neměla s touto reformou více společného, než že se jí následně všechny státy – úspěšně – zaštiťovaly. Srovnej Jiří PEŠEK, *Jak psát dějiny moderních univerzit? Polemika nad IV. dilem Dějin universit v Evropě*, ČČH 114, 2012, s. 7–39, kde jsou i odkazy na speciální literaturu.

a problémech, nikoliv o banalitách a „zážitcích z natáčení“. Prakticky všichni vybraní badatelé jsou vysokoškolské profesoři nebo profesorky, tedy lidé umění komunikace. Je fascinující sledovat, jak tuto svoji léty kultivovanou schopnost dovedou uplatnit. Právě v tomto kontextu bylo – podle mého mínění – zásadní chybou smíchat portréty aktuálních osobností s kapitolami o vědcích, kteří jsou již – někdy dokonce poměrně dávno – mrtvi. Samozřejmě nepodceňuji jistý popularizační šarm např. příspěvků, kde synové vyprávějí o svých otcích. Ale nakonec tu přece jen zaznívají buď jen banální historky na téma, že i velký vědec byl milujícím otcem, nebo nám je podána jeho svého druhu příručková stručná biografie, případně soupis velkých činů.

V tomto kontextu je pak třeba se tázat: nebylo by lepší věnovat důkladný medailon přímo molekulárnímu imunologovi, prof. Karlu Raškovi mladšímu, než ponechat ho jen na okraji vyprávění o jeho otci, slavném epidemiologovi? Nebo proč má tak výrazná osobnost, jako prof. Jiří Bičák, jen populárně a ve vztahu k tématu více než zlomkovitě vyprávět o Georgu A. Pickovi a Albertu Einsteinovi, když daleko zajímavější by byl rozhovor o Bičákově celoživotním tématu, totiž astrofyzice? Je nepochybné, že česká historiografie i zaujatá veřejnost velmi potřebuje moderní, nepopisné a na úrovni aktuálního výzkumu stojící dějiny věd a v českých zemích působících vědeckých osobností. Je ale moudré, míchat žánry a kombinovat rozhovory s dnešními špičkovými vědci s popularizací dějin vědy minulé? Nebylo by bývalo užitečnější přinejmenším oddělit obě větve projektu?

Právě v příspěvcích o již zesnulých vědcích přitom popularizační „historkový“ aspekt podstatně převažuje nad tematizováním jejich vědeckého díla. Vezměme za příklad Zdeňka Horského, milou, řečnou, zářící osobnost výzkumu především, ale nejen, dějin raně novověké vědy (sv. II, s. 125–158). Horský je tu prostřednictvím rozhovorů Tomáše Hermana s astrofyzikem a výřečným popularizátorem vědy Jiřím Grygarem, resp. s filosofy Stanislavem Sousedíkem a Filipem Karfikem představen především jako nadšený popularizátor astronomie, znalec raně novověké filosofie a autor krásné (pohříchu však popularizační) knížky o Keplerových pražských letech a jejich odborném kontextu.⁵ Z jeho rozsáhlého, byť až posmrtně knižně soustředěného vědeckého díla, které T. Herman dobře zná, protože se podílel na nedávném vydání jednoho svazku vybraných spisů Zdeňka Horského, tu je připomenut jen malý segment.⁶ Nezmíněny zůstaly např. Horského mezinárodně uznávané, špičkově kvalitní a objevné výzkumy na poli renesančních astronomických a měřických přístrojů. A už vůbec mimo obzor projektu zůstala skutečnost, že Horský úzce a na řadě úrovní spolupracoval s historiky umění a byl jimi velmi ceněn. Byl klasickým příkladem vědce, který – normalizátory roku 1970 vyhnán z Ústavu československých a světových dějin ČSAV, kde za něj nikdy nebyla nalezena být i podřadná náhrada – nevzdal svůj obor a na „mimovědecké pozici“ vytvořil rozsáhlé dílo zásadního významu. O tom se ale diváci i čtenáři dozvědí jen minimum.

5 Zdeněk HORSKÝ, *Kepler v Praze*, Praha 1980. Toto dílo by si, mimochodem, zasloužilo reedici.

6 TÝŽ, *Koperník a české země. Soubor studií o renesanční kosmologii a nové vědě*. Uspořádali a k vydání připravili Vojtěch Hladký – Tomáš Hermann – Iva Lelková, Červený Kostelec 2011.

Svým způsobem snad nejhůře v tomto ohledu dopadl fyzikální chemik Jaroslav Heyrovský, zpřítomněný prostřednictvím rozhovoru svého syna, taktéž fyzikálního chemika Michaela se Soňou Štrbáňovou (sv. III, s. 129–155). I když v centru rozhovoru samozřejmě svým způsobem stojí polarografie a Nobelova cena za fyziku z roku 1959, není v této „rodinné kronice“ ani v náznaku vysvětleno, proč byla polarografie tak podstatným a od 30. let světově intenzivně sledovaným objevem, jak to, že Heyrovský mohl být od konce 30. let opakovaně navrhován na Nobelovu cenu také za lékařství a za chemii, nebo v čem spočíval velký hospodářský význam jeho objevu, zejména po Heyrovským za války vyvinuté adaptaci průmyslové polarografie na bázi střídavého proudu. Nebo můžeme předpokládat, že česká veřejnost tohle všechno ví?

A jen jako typický jev tohoto zavádějícího způsobu „popularizace vědy“ zmiňme (editorkou nekomentovaný) výrok syna slavného vědce, že Jaroslav Heyrovský odešel studovat fyzikální chemii do Anglie (dodejme, že to bylo na University College v Londýně, kde mladý chemik strávil léta 1910–1914), přesto, že jeho otec „jako univerzitní profesor neměl příliš vysoký plat“ (sv. III, s. 139). Stačí připomenout, že Leopold Heyrovský byl ordinář římského práva na Univerzitě Karlově, právě před odchodem syna do Británie absolvoval svůj rektorský rok a patřil k nejuznávanějším osobnostem středoevropského právníckého světa. V habsburské monarchii sice univerzitní profesori měli nižší platy než v Prusku, kde byli ordináři honorováni na úrovni ministrů, ale i tak patřili k nejlépe placeným státním zaměstnancům. Vyjdeme-li z toho, že roční plat řádného profesora ležel v oné době mezi šesti a sedmi tisíci korun a aktivací příplatek se pohyboval okolo 1500 korun, pak nám vychází, že měsíční, minimálně zdaněný, příjem profesora ležel někde mezi 650 a 700 korunami – ovšem bez peněz ze zkouškových tax, které u centrálních oborů, k nimž patřilo právě římské právo, mohly převyšovat plat stálý. Ordinář na Heyrovského úrovni mohl před válkou počítat se zhruba osmi- až patnáctinásobkem platu kvalifikovaného továrního dělníka. Mechanicky přenášet situaci z počátku 21. století o sto let zpět prostě nelze. Podobných příkladů nereflekovaných a nekomentovaných výroků by v knize bylo možno najít více.

Zastavme se na závěr u prvního – humanitního – svazku. Pokládám ho za názorný důkaz o tom, že – přinejmenším pro široce pojaté odborné publikum, viděno napříč obory – to nejproduktivnější na projektu bylo, nechat velké osobnosti hovořit a pokud možno je nerušit. Exemplárním pozitivním příkladem budiž Kostlánův rozhovor s medievistou Františkem Šmahalem. Jeho první polovina je věnována dějinám středověké univerzity, tedy jednomu z nejvlastnějších Šmahelových badatelských a spisovatelských témat, druhá jeho pohledům na dějepisectví a obecněji moderní vědu. Půlhodinový filmový medailon je bohužel neustále rušen „oživujícími“ prostřihy „o něčem jiném“, přičemž smysl v kontextu „portrétu“ mají jen ukázky z filmu, v němž mladý Šmahel v polovině 60. let již tehdy zajímavě vykládal o dějinách středověké univerzity. Nicméně i tak zbylo ve filmu dost prostoru na to, aby velký historik formuloval a argumentačně vysvětlil řadu podstatných tezí o problémech současné vědy, vědecké komunity i jejího dorostu.

Do tiskové verze se však podstatná část toho nejdůležitějšího, co bylo řečeno ve filmu, z neznámých důvodů nedostala. Proč nemohlo být otištěno, co si Šmahel myslí o vztahu financování a svobody vědy, resp. neplánovatelnosti směrů jejího vývoje, o problémech se záplavou literatury, jejíž převážná část má dnes kompilační charakter a již raději ani necituje

originální vědecká díla, ale sekundární shrnutí? Proč byla vynechána jeho charakteristika kreativity ve výzkumu i slova o tom, v čem spočívá poznání a samozřejmě o tom, jaká rizika pro společnost přináší nedbání historie? Přišly snad názory mezinárodně zřejmě nejznámějšího českého historika editorům příliš nezábavné nebo nebezpečné? Těžko říci.

Stejně podstatný a zdařilý byl i Kostlánův rozhovor s Janem Klápště, autorem klíčových prací o středověkých městech a vesnicích. Vzešly ze záchranných archeologických výzkumů socialistickým a postsocialistickým uhelným průmyslem soustavně ničeného Mostecku. Klápště se tu zamýšlí nad možnostmi svého oboru, nad neopakovatelnou kulturní hodnotou krajiny, v Podkrušnohoří nenávratně zničené,⁷ nad nepatrnými a přece s plným nasazením prosazovanými možnostmi lidí hájit prostředí svého života proti krátkodobým zájmům politiky a průmyslu. Podobně jako Šmahel zdůrazňuje i Klápště autonomní charakter výzkumné práce a limity její „účelové určenosti“: „Každý výzkum totiž určují otázky, které si klademe. Tyto otázky předznamenávají povahu výsledku. Ale systém těchto otázek se neustále mění, protože se mění doba, v níž jsou tazatelé zakotveni. Na ty otázky, které přijdou, nedokáže sebelépe provedený archeologický výzkum uspokojivě odpovědět.“ (sv. I, s. 244)

Také Klápště v rozhovoru analyzuje problémy s financováním vědy, tematizuje otázky způsobu výuky svého oboru, těžkosti s klesající kvalitou studentstva a s postupující ztrátou víceoborovosti v mladé generaci. I on vysvětluje, že vědec nesupluje roli (u nás slabě vyvinuté) občanské veřejnosti, „on je její součástí, v tom je jeho problém“. I on připomíná: „Pohledem do minulosti se identifikujeme v současnosti, právě touto optikou jsou také podmíněny naše celkové soudy“ (sv. I, s. 258). Místo popularizace jednoho specifického vědeckého políčka tento světově uznávaný a publikačně eminentně úspěšný badatel formuluje obecné, jeho specializaci daleko přesahující teze. Mluví o tom, že již v 70. a 80. letech celosvětově nastal konec velkých historických teorií – prostě proto, že badatelé zjistili, „že život podle nich nefungoval a nefunguje“, protože sociální rozvoj závisí na naplňování příliš mnoha různých předpokladů. A ke stávajícím diskusím Klápště s nadhledem tisícileté perspektivy říká: „Pocit krize k Evropě patří, ostatně prostupuje řadou literárních děl. Podstatné je, že k evropské civilizaci patří ustavičné změny a tedy i krize. Složitě rozvinutý systém otevřené společnosti je v krizových okamžicích schopen nacházet řešení.“ (sv. I, s. 261n.).

Takových zajímavých a podstatných pasáží je v rozsáhlém projektu řada. Jsou tam však do velké míry „utopeny“ v mase. A editoři svazku nepovažovali za nutné, pokusit se (např. na závěr řady svazků) o shrnutí „výtěžku projektu“, o přinejmenším diskusi takových, jeden obor a jeden životní osud přesahujících podstatných (ale třeba i problematických) výpovědí předních vědců. Chceme-li se jich dobrat sami, musíme soustavně a s nemalým nárokem na čas soustavně procházet medailony a ještě srovnávat film i tiskovou verzi. Ale vyplatí se to. Teprve potom si totiž uvědomíme, jak velkou a nezástupnou roli hraje věda ve společnosti, jak moc potřebujeme rozhovor vědců přes hranice jejich oborů a jak málo společnost umí využívat jejich vědění, daleko přesahující meze té které speciální vědy. Jiří Pešek

7 Stojí za to, ocitovat jeho desetiletími bádání, marnými osobními snahami o záchranu některých vesnic a velkou regionální zkušenost opřený soud: „Občas opakovaná fráze, která ničení Podkrušnohoří snad navždy spojuje s přesuny obyvatel po roce 1945, zde rozhodně neplatí. Ostatně nevím, kdy a kde tato fráze platila.“ (sv. I, s. 246).

Jan KELLER

Evropské rozpory ve světle migrace

Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2017, 227 s., ISBN 978-80-7419-249-4.

Sociologa Jana Kellera znají odborníci jako autora závažných monografií a studií o proměnách české a evropské společnosti na přelomu 20. a 21. století (mj. *Sociologie byrokracie a organizace*, 1996; *Sociologie a ekologie*, 1997; *Dějiny klasické sociologie*, 2004; *Teorie modernizace*, 2007; *Sociologie středních vrstev*, 2012). Široká veřejnost ho však poznala především jako publicistu, který spojuje své badatelské zaměření s působením v politice, od roku 2014 jako poslanec Evropského parlamentu. Zhruba tisícovka krátkých publicistických textů, uveřejňovaných především v deníku Právo, prokázala Kellerovu schopnost stručně a srozumitelně analyzovat aktuální společenská a politická témata, přičemž jeho literární nadání se projevilo funkčním využíváním ironie a nadsázky.

Nejnovější knihou vstoupil Jan Keller do probíhající, často chaotické diskuse o evropské migrační krizi a využil při tom jak svého sociologického a zároveň historického zázemí, tak i publicistické obratnosti. Na rozdíl od povrchní frazeologie, která je příznačná pro většinu současných žurnalistických textů, Keller dokáže své názory pregnantně formulovat a promítnout do nich bezpečnou znalost západní, především francouzské sociologie. Migrační tematika pro něho není izolovaným fenoménem, nýbrž jedním z klíčových problémů krizového vývoje Evropské unie na počátku 21. století. V tomto smyslu je pozoruhodným příspěvkem k nejnovějším dějinám Evropy.

Autor vychází z poznání, že dlouhodobě podceňovaná „masivní vlna migrace... zcela zpochybnila iluze o stabilitě a bezpečí... uvnitř Evropy“, načež se projevil „rozkol, jaký Evropa ukolébána svým rozšiřováním dosud nepoznala“ (s. 9). Klade si otázky nejen po rozporech, které se náhle vyjevily, ale využívá migrační krizi jako „zvětšovací sklo“ pro zkoumání a výklad napětí, jež se týká konstrukce a podstaty Evropské unie. Mimo jiné se zřetelem k práci Thomase Pikettyho o kapitálu ve 21. století zdůrazňuje divergentní sociální vývoj nejzámožnějších vrstev a všech ostatních obyvatel Evropy, slábnutí středních vrstev jakožto rozhodujícího článku sociální soudržnosti, sílící vliv daňově privilegovaných nadnárodních korporací a s tím související rostoucí převahu financí nad politikou.

Knih je rozdělena do jedenácti kapitol a doplněna seznamem oficiálních dokumentů (převážně vydaných evropskými institucemi) a velmi cennou bibliografií; do ní jsou ze záplavy nových titulů vybrány podstatné práce, které se z hlediska příbuzných oborů dotýkají stěžejních otázek sociálních, hospodářských a politických dějin naší doby. Migrační problematika je provázána s analýzou vývoje Evropského společenství respektive Evropské unie, a to se zřetelem ke kořenům jejích současných problémů a s výhledem na perspektivy možného vývoje.

Autor shrnuje migrační problematiku posledních let a situaci rozebírá z pohledu uplatňované argumentace sporných stran. Hodnota historické rekapitulace spočívá v tom, že Jan Keller zná činnost orgánů Evropské unie i „zevnitř“ a je schopen zasvěceně komentovat počínání jejích představitelů, včetně taktických posunů, v průběhu migrační krize. Pro historizaci nedávných událostí je prospěšná typologizace evropských států podle

(v čase proměnlivého) postoje k hromadné migraci na země prvního sledu, země průchozí, dále země vstřícné a konečně země rezervované. Právě rychlé proměny ve formování a přetváření těchto kategorií, které lze pozorovat v uplynulém desetiletí, se mohou stát jedním z témat pro zkoumání soudobých dějin Evropy.

Neméně podnětný je výklad ideových motivů migrace a argumentačních přístupů s ní spjatých, a to z hlediska „teorie ospravedlňování“. Autor tu vychází z konceptu dvojice francouzských sociologů (Luc Boltanski a Laurent Thévenot), která ovšem byla publikována už v roce 1991 a tudíž ani zdaleka nemohla předvídat poznatky, jež přinesly nejnovější migrační pohyby. Kellerovou zásluhou jsou právě tyto zkušenosti do teorie zapracovány, čímž celý koncept nabývá na aktuálním významu. V návaznosti na Weberovu teorii legitimizace moci tento francouzský a nyní Kellerův koncept sleduje způsoby zdůvodnění a ospravedlnění mocenských nároků, charakteristiky úspěšnosti a kódy, na nichž je argumentace v obecné rovině a speciálně v otázce migrace založena.

Po charakteristice šesti myšlenkových „světů“ (svět inspirace, svět domácností, svět občanský, svět mínění, svět kupecký a svět industriální), z nichž každý poměruje s postupně vzniklou evropskou argumentací, dospívá autor k analýze „konfliktu světů“. Za zásadní považuje střet světa inspirace (bezmezne otevřenosti), blízkého světu občanskému, se světem kupeckým a jemu příbuzným industriálním. Odhaluje rozdílné argumenty pro podporu imigrace, jež se různou měrou a často protichůdně promítly do stanovisek orgánů Evropské unie; na jedné straně byla zdůrazňována humánní solidarita, na druhé straně udržování evropské konkurenceschopnosti i na úkor kontinentů, jimž má být imigrací kvalifikovaných pracovních sil odčerpáván potenciál vlastního rozvoje. Keller připouští, že by bylo možné oba principy do jisté míry skloubit, ovšem za předpokladu, že by reálnou solidaritu projevovali především vítězové konkurenčního boje (nadnárodní korporace a zlomek evropského obyvatelstva, patřící do nejvyšší příjmové kategorie), a kdyby břemeno solidarity nebylo jednostranně přenášeno na vrstvy, jež v konkurenčním boji slábnou (střední a nízkopříjmové vrstvy).

Janu Kellerovi neunikají ani hlubší kořeny, jež se táhnou v evropských dějinách od raného novověku. Soudí, že – i ve vztahu k přijímání migrantů – „Evropská unie je v podstatě křížencem protestantské morálky, která usiluje o maximální individuální úspěšnost, a katolického důrazu na charitu tváří v tvář všem potřebným“ (s. 56). Toto sociologické zjednodušení lze pochopit, ale bylo by vůči němu možno vznést i řadu dokladů, které v minulosti svědčily o jiné povaze katolicismu a protestantismu (popřípadě o pouze proklamativním rázu zmíněných idejí); ostatně nevýznamná není ani skutečnost, že v samotné migrační krizi projevily (post)protestantské země Evropy – alespoň dočasně – výrazný sklon k charitativnímu postoji ve stylu „světa inspirace“. Důsledněji historický pohled by oproti sociologickému pravděpodobně položil větší důraz na reálné možnosti uplatnění naznačených přístupů a na míru jejich akceptovatelnosti společností přijímajících zemí. Zásadní je však Kellerova varovná teze, že nevyváženost principů konkurence a solidarity vede „ke stále novým napětím, k vážným krizím a postupujícímu rozkladu“ (s. 57).

Tato teze je důležitá pro stanovení diagnózy Evropské unie. Zároveň však z dlouhodobého hlediska jen potvrzuje skutečnost, že do struktury říší, novodobých

soustátí i společenství států byla vždy v minulosti a je i dnes od samého počátku nutně začleněna rozpornost zájmů teritoriálních, sociálních a dalších složek takového složeného celku. Tato rozpornost se stávala předmětem vnitřních zápasů a jednou z hnacích sil vývoje, načež v konečném stadiu vedla k rozpadu velkých teritoriálních uskupení. Kellerova diagnóza nepredikuje nutnost brzkého zániku Evropské unie; zdůrazňuje však potřebu posuzovat ji nikoli v duchu zjednodušující politické frazeologie, nýbrž s vědomím této imanentní konfliktnosti.

Konkrétní rozbor diskrepancí mezi záměry bruselského centra a realitou Evropské unie i jednotlivých členských států provádí Keller v kapitole věnované strategickým cílům a dosaženým výsledkům. Východiskem analýzy se stala Lisabonská strategie, kterou připravila Evropská komise a přijala Evropská rada roku 2000. Strategickým cílem bylo vytvořit do roku 2010 „nejdynamičtější konkurenceschopnou ekonomiku světa založenou na znalostech, podporující hospodářský růst, vytvářející více kvalitních pracovních příležitostí a zachovávající sociální soudržnost“ (s. 149). V hlavních směrech (zaměstnanost, výzkum a vývoj, reagence na změny klimatu, rozvoj vzdělanosti, snížení chudoby), stanovených „starými“ členskými státy ještě před výbuchem série krizí, dosáhla Evropská unie pouze dílčích úspěchů, v některých směrech (zejména zaměstnanost a boj s chudobou) se situace zhoršila. V žádném případě nedošlo k dosažení základního strategického cíle. Lze dodat, že v historickém srovnání to není žádná výjimka, neboť velké propagandistické cíle minulosti zpravidla zůstaly nenaplněny. Podstatné však je, že Kellerův kritický pohled odhaluje i v technokratických projekcích nedávné minulosti deklaraci cílů, k jejichž dosažení nebyly jasné stanoveny a poté zajištěny potřebné politické nástroje a finanční prostředky. Z tohoto nadhledu je možno posuzovat i rozpor mezi reálnými možnostmi a ambiciózními proklamacemi o zvládnutí masové migrace a přesídlování obyvatelstva z jiných kontinentů do Evropy.

Historický pohled na střednědobé kořeny migrační krize Kellerovi umožňuje sledovat proměny ve vztahu Evropské unie a jejích rozhodujících států k imigraci. Oproti relativní vstřícnosti v padesátých a šedesátých letech 20. století nastalo poté spíše uzavírání státních hranic, načež ještě v prvním desetiletí 21. století byl zdůrazňován ohled na absorpční kapacitu evropských zemí se zřetelem k (omezeným) možnostem asimilace a soužití nově příchozích s domácím obyvatelstvem. Avšak počínaje rokem 2013 ustoupil do pozadí ohled na bezpečnost, na hledání příčin migračního tlaku a úvahy o plánu na jeho řešení. Naopak byl kladen důraz na atraktivitu Evropy pro imigranty a v roce 2015 vznikl apel na povinné přijímání migrantů a na přesídlování, které by sice mělo být pro země Evropské unie nástrojem budoucí prosperity a konkurenceschopnosti, ale zároveň se od původního apelu změnilo v deklarovanou povinnost. Další vývoj, který už Kellerova práce nemohla zachytit, ukázal, že tento přístup, ať již byl motivován jakkoli, narazil na nesouhlas podstatné části obyvatelstva evropských zemí, na zdůrazňování bezpečnosti v době mezinárodního terorismu a na rozpory mezi evropskými státy. I zde se projevil meze technokratického přístupu, který je podle Kellerova výkladu zakomponován do základů Evropské unie.

Jedním z centrálních problémů se stala integrace. Keller ji pojímá v širokém smyslu soudržnosti, narušované rychle rostoucími rozdíly v distribuci zisků, nepřiměřeným zatížením

středních vrstev a slábnoucími sociálními jistotami. Tyto tendence zejména od výbuchu finanční krize roku 2008 zvyšují „nesouměřitelnost životních podmínek v různých částech Evropy“ (s. 211), což se projevuje také v rozdílném přístupu sociálních vrstev i členských států k imigraci. Autor konstatuje, že se plně neosvědčil ani britsko-nizozemský postoj k multikulturalismu, ani francouzské pojetí důsledné asimilace, takže i tyto postkoloniální státy musí pozměňovat formy začleňování migrantů do většinové společnosti.

Navíc v průběhu několika posledních desetiletí postupně narůstal odmítavý postoj k asimilaci, nesený postmoderním myšlením a „novou levicí“, a projevila se složitost integrace ve dvou základních sférách – sociální a kulturní. Zatímco první generace přistěhovalců se svou prací integrovala sociálně, nikoli však kulturně, druhá a třetí generace podle Kellera zvládla integraci kulturní, nikoli však sociální. Autor soudí, že potomci přistěhovalců nenašli očekávané uplatnění na pracovním trhu, ale začlenili se do hodnotového rámce většinové společnosti. Zdá se však, že ani v tomto ohledu nedošlo – přinejmenším u části mladých muslimů – k takovému souznění, ale že se naopak prohloubilo vzájemné odcizení, podmíněné rozdílností náboženskou a politicko-ideologickou. Těmto aspektům integrace se však Kellerova monografie blíže nevěnuje. Nicméně samotný důraz na sociální předpoklady integrace imigrantů v hostitelské společnosti odkrývá značné nároky na soužití obou stran a otvírá otázku, do jaké míry jsou obyvatelé jednotlivých států, ale i přistěhovalci ochotni a schopni tyto nároky akceptovat.

Toto jsou otázky a témata, jejichž vývoj může dnes žijící historik nazírat ve zrychleném pohybu. Jistot ohledně jejich konečného vyústění nemá mnoho, v každém případě je však zřejmé, že jde o proces, který evropské dějiny významně ovlivní a který se promítne do jejich historiografického zpracování. Kniha Jana Kellera bude při zkoumání tohoto procesu znamenitým východiskem. Patří k tomu nejlepšímu, co bylo u nás o migrační krizi publikováno.

Jaroslav Pánek

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Jan KVIRENC

České dějiny – 100 památných míst

Praha, Grada Publishing 2018, 456 s.,

ISBN 978-80-271-0656-1

Jan Kvirenc patří mezi výjimečné gymnaziální profesory dějepisu, kteří ani ve změnách vnějších podmínkách – vedle učitelské a narůstající úřednické činnosti – nerezignovali na poslání dějepisců. Už v polovině devadesátých let zaujal založením ojedinelého studentského historického časopisu *Čelem vzad!* (1995–2005) a po několik desetiletí vzbuzuje pozornost svou příkladnou popularizační činností a podílem na rozvoji didaktiky dějepisu, za což se mu v roce 2018 dostalo uznání v podobě Ceny Učené společnosti ČR. Jeho dosavadní publikační působení vyústilo v pokusu o originální pohled na české dějiny a o jejich přiblížení laické veřejnosti, mj. i se zřetelem k receptivním schopnostem mladších čtenářů.

Kvirencův přístup je založen na kombinaci chronologického a geografického přístupu k dějinám a na snaze uchopit minulost slovem i obrazem. Slovo je opět kombinací hlediska člověka 21. století se záznamem účastníka či pozorovatele děje prostřednictvím ukázek z vybraných pramenů. Autor ve stovce krátkých kapitol zahrnuje vývoj od raného středověku (od Sámovy a Velkomoravské „říše“) do roku 1918; zřetelným těžištěm knihy se staly středověk a raný novověk, zatímco vývoji v 19. a na počátku 20. století je věnována menší pozornost.

Vstupní a závěrečná kapitola tvoří rámec, který je spjat s místy české mytologie (Říp a Blaník), což dodává knize určité napětí mezi legendárním podáním a historiografickou fakticitou jako dvěma složkami obecného povědomí o minulosti.

Každá kapitola má sice v názvu některé pamětihodné místo v českých zemích, ale samotný výklad se pronikavě liší od topografických příruček. Volba míst je někdy netradiční, ale o to zajímavější (řekněme Kutná Hora se neobjevuje v sepětí s dolováním stříbra a mincovnictvím, nýbrž v souvislosti s náboženským mírem roku 1485). Každé místo je východiskem k podání dějinného příběhu, nikoli však jednoduše narativním způsobem. Autor využil svých pedagogických zkušeností a bezmála seminárním způsobem postavil vedle sebe kupříkladu svědectví Kosmy, Dalimila a Hájka, aby ukázal rozmanitost historických výpovědí a nejednoznačnost dějepisova poznání. Dovolil tak laickému čtenáři nahlédnout do historikova řemesla a do metod jeho práce. To je bezpochyby záslužné, i když profesionálního badatele poněkud překvapí, že například vztah mediévistů k mytologii charakterizoval prostřednictvím Petra Hory-Hořejše a jeho *Toulek českou minulostí* (s. 7).

Autor pracuje s rozsáhlým souborem pramenů a literatury, přičemž využívá vedle kronik a legend také diplomatických a uměleckých pramenů včetně odrazu starší minulosti v novodobé literatuře; citlivým přístupem k častěji citované Jiráskově próze nepřímo přispívá ke společenské reha-

bilitaci tohoto neprávem skandalizované-
ho spisovatele. Vhodným výběrem lokalit
a příběhů s nimi spjatých přibližuje čtenáři
podstatné stránky dějin státu a společnosti,
hospodářských, kulturních, náboženských
a právních dějin, ale také některá specifická
témata, jakými jsou poddanské bouře nebo
čarodějnické procesy na jedné, a dějiny his-
toriografie na druhé straně. Dílčí lokalizo-
vané příběhy vytvářejí jako celek plastickou
mozaiku, která je schopna upoutat i mladší-
ho čtenáře účinněji než sebelepší učebnice.
Kniha vybavená množstvím kvalitně repro-
dukováných barevných ilustrací, biogramy
kronikářů a legendistů, bibliografií a rejst-
říky, je příkladnou ukázkou promyšleného
přístupu k popularizaci dějin. Jan Kvirenc do
ní vložil pedagogický um a svůj vřelý vztah
k hmotným i literárním památkám. Vytvořil
výklad, který má oprávněnou ambici vrátit
dějepisu – třebaš i kriticky pojatému – ales-
poň část jeho někdejší popularity.

Jaroslav Pánek

Jiří ADAMOVIČ – Jana BLAŽKOVÁ –
Marek ĐURČANSKÝ a kol.

Česká Lípa. Město na Ploučnici

Česká Lípa, Město Česká Lípa 2018,
607 s., ISBN 978-80-905846-1-7.

Město Česká Lípa se během posledních
zhruba čtyřiceti let dočkalo již třetího zpra-
cování svých dějin. První knihu o historii
města napsala Marie Vojtíšková spolu s Ja-
roslavem Panáčkem roku 1976.¹ Autorka
zpracovávala po několik let archivní fond
Archiv města Česká Lípa a kniha tak vznikla
na základě poznatků, které získala přímo

z primárních pramenů. Jaroslav Panáček
připojil kapitolu o poválečném období
1945–1970 a přehled historického vývoje
názvů předměstí, náměstí a ulic. Historická
část z pera Marie Vojtíškové je dodnes ne-
překonaným základem poznatků o dějinách
České Lípy v období od počátků novověku
do konce druhé světové války.

Druhá publikace o dějinách města vyšla roku
1999.² Na rozdíl od prvního dějinného pře-
hledu byla zcela přepracována, upřesněna
a rozšířena kapitola o nejstarších dějinách
města. Marie Vojtíšková jen s malými ko-
rekcemi převzala do jí zpracovaných kapitol
text své původní knihy. Také Ladislav Smej-
kal, autor textu o dějinách města v období
1848–1945, faktograficky převzal původní
text M. Vojtíškové, v detailech jej obohatil
o výsledky vlastních výzkumů ze sociálních
a hospodářských dějin regionu a dějin úřadů,
institucí a významných objektů ve městě.

Třetí zpracování dějin České Lípy svým ob-
sahem, rozsahem i výbavou předčí obě dosa-
vadní. Kniha je rozčleněna na tři části. V první
části je podán geologický a přírodovědný po-
pis území města a chronologický přehled jeho
dějin od pravěku do devadesátých let 20. stole-
tí. Druhá část obsahuje jedenáct tematických
kapitol, které se podrobněji věnují některým
speciálním problémům. Poslední, třetí část,
přináší různé přehledy a soupisy, stručné dě-
jiny přičleněných obcí a soupis ulic a námě-
stí, včetně podrobných map. Na zpracování
knihy se podílelo čtrnáct autorů většinou
z odborných pracovišť v severních Čechách –
z České Lípy (9) a z Liberce (3), pouze dva
z autorů pracují ve vědeckých ústavech v Pra-
ze. Koordinátorem početného autorského ko-
lektivu byl Jiří Kratochvíl.

1 Marie VOJTÍŠKOVÁ – Jaroslav PANÁ-
ČEK, *Česká Lípa*, Ústí nad Labem 1976.

2 Jaroslav PANÁČEK – Marie VOJTÍŠKO-
VÁ – Ladislav SMEJKAL, *Z dějin České
Lípy*, Česká Lípa 1999.

První část knihy po přírodovědných kapitolách pojednává o prehistorii a počátcích osídlení území České Lípy v polovině 13. století. Znalosti o středověkých dějinách města oproti roku 1976 nesmírně pokročily nejen díky soustavnému a dlouhodobému archeologickému průzkumu, ale i díky historickému bádání, které rozvíjel zejména autor prvních tří kapitol o dějinách České Lípy Jaroslav Panáček mladší. Své výzkumy, které publikoval od počátku 90. let, nyní shrnul v zasvěcenou syntézu dějin České Lípy od jejich počátků až do Bílé hory.

V kapitole „Od Bílé hory k josefinským reformám (1620–1781)“ Marek Ďurčanský v podstatě převzal faktograficky i formálně koncepci, kterou výkladu tohoto období vtiskla Marie Vojtíšková, v jednotlivostech ji ale rozvedl a doplnil některými podrobnostmi. Hlavně však ukořvil dějiny České Lípy v širších souvislostech vývoje českých měst v tomto období.

Období let 1781–1938 zpracoval Ladislav Smejkal. Také jeho text kopíruje strukturu výkladu knihy z roku 1999. Autor ale využil většího prostoru a obohatil svůj výklad o mnohé pasáže sice obecného charakteru, ale ozřejmující např. technologii výroby potiskovaného textilu, sociální postavení dělnictva v 19. století nebo výkon obecní samosprávy po roce 1848. Naopak konkrétně českolipská je kapitola věnovaná bídě a strádání obyvatelstva v zázemí během první světové války. Ve výkladu o meziválečném období se L. Smejkal soustředil hlavně na rozvoj života české menšiny a problematiku vzájemného česko-německého soužití. Kapitolu o událostech v České Lípě během druhé světové války obohacuje a rozšiřuje Ivan Rous pojednáním o válečném průmyslu, pracovních táborech a nucené práci během válečných let. Pro

Českolipsko je to vůbec první zpracování této tematiky. Autor rozlišuje jednotlivé typy pracovních a zajateckých táborů a jejich určení pro různé národnosti zajatců ze západní a východní Evropy.

O období 1945–1989 pojednala Jana Blažková. Na rozdíl od L. Smejkala, který pracoval zejména s literaturou, byla J. Blažková odkázána většinou jen na archivní prameny. Její práce je prvním přehledným zpracováním dějin České Lípy v poválečném období. Jednotlivé etapy vývoje a jejich specifika musela teprve objevovat, hodnotit a zpracovávat na základě studia archivního materiálu. Autorka napsala obsažný a hutný text, faktograficky bohatý, avšak přehledně tematicky členěný a tedy i dobře čtivý.

Po krátkém zhodnocení nových vývojových trendů, které přinesla změna společenských poměrů roku 1989, následuje druhý oddíl knihy, obsahující krátké „Tematické kapitoly“. První čtyři jsou věnovány umělecko-historickým a architektonickým památkám, včetně školních budov a jejich uživatelů. Dvě kapitoly se věnují urbanistickému vývoji města po roce 1945 a řešení komunikačních problémů v souvislosti s rozvojem dopravy ve 20. století. Další dvě kapitoly se zabývají řekou Ploučnicí, její postupnou regulací a vodohospodářskými stavbami a zařízeními, které na ní byly zbudovány. Samostatné kapitoly jsou dále věnovány železniční dopravě, dějinám českolipské židovské komunity a německým novinám, jež v České Lípě vycházely od druhé poloviny 19. století do roku 1945.

Knihy o České Lípě je obsažné a faktograficky bohaté dílo. Může sloužit nejen laickému čtenářům, ale i odborníkům, neboť všechny chronologické i tematické kapitoly jsou vybaveny poznámkami a seznamy pramenů a literatury. Na takto rozsáhlém díle

a jeho koncepci by bylo možno poukázat na mnohé nedostatky, např. bylo málo pozornosti věnováno spolkovému životu, kultuře, organizaci a výkonu městské správy, sportu atp. Ke kladům knihy naopak patří přehlednost a čtivost. Nelze opomenout ani bohatý obrazový doprovod, zahrnující faksimile historických dokladů a obrovské množství fotografií a starých pohlednic. Kniha bude na dlouhou dobu velmi kvalitním zdrojem informací o přírodě, historii a památkách České Lípy.

Miloslav Sovadina

Středověk

Helmut BIRKHAN

Spielendes Mittelalter

Wien-Köln-Weimar 2018, Böhlau Verlag,
350 s. + řada vyobrazení,
ISBN 978-3-205-20648-4.

Autor (* 1938) je medievistický germanista a keltolog s rozsáhlou vědeckou aktivitou, který působil na vídeňské Rudolfině. Vedle četných děl z výše uvedených oborů zaujmou medievistu zejména práce, vycházející z Birkhanových obecně kulturně historických zájmů. Po knihách *Magie im Mittelalter* (2010) a *Pflanzen im Mittelalter* (2012) je to především výše citovaná kniha, navazující různými kontexty zejména na dosud aktuální knihu Alwina Schultze (1889, reprint 1965) a ovšem na klasiku J. Huizingy, *Homo ludens* (též česky). Hry, respektive hraní považuje Birkhan vedle náboženství, hospodářství, vědy, umění a války za jednu z nejvýznamnějších „kulturních manifestací“ lidí a kloní se k názoru, že lze „alle Kultur aus dem verfeinerten Spiel abzuleiten“ (s. 11), o čemž lze dost dobře pochybovat.

Stejně tak neurčitá je (a vlastně musí být) i definice hry. Birkhan vypočítává celkem devět znaků, které se různě překrývají, aby mohly porůznu i chybět. A ovšem hra může mít i některé rysy, které s jím uvedenými nemusí být vždy v souladu, což platí třeba i o dobrovolnosti či o tom, že byla sama sobě smyslem. Jsou to sice minoritní aspekty, ale mohou nacházet důležité uplatnění zejména v politice či vojenství. Ukazuje se tak, že usilovat o přesnou a zcela výstižnou definici je sice prakticky nemožné, nijak to ale neuменьšuje význam studia tohoto fenoménu, jenž ovšem není omezen dětským věkem. Ten byl ostatně v dnešním slova smyslu dopřáván (a to spíš ještě podvědomě) jen nemnohým. Už na první pohled je zřejmé, že se kniha nevěnuje jenom středověku, protože používá a vlastně musela využívat i materiál mladší, leckdy sahající až do 17. a 18. století, ba se tu setkáváme i s Friedrichem Schillerem a s knihami o hrách až do dob nedávné současnosti. Neboť jde o tzv. long durée, ba vlastně o fenomén doprovázející v různých formách a s různou intenzitou lidstvo po celou dobu jeho existence. Stojí-li středověk v centru Birkhanova zájmu, třeba konstatovat, že ne všechna teritoria jsou stejnoměrně zastoupena, ba nebylo to ani autorovým záměrem. On sám totiž konstatuje, že vybírá pro své dokladování pokud možno v rámci různých typů jeden zřetelně doložený příklad, zejména z prostředí, která přinášejí více pramenů. Birkhan se záslužně snaží respektovat nejen prameny písemné a obrazové, ale i konkrétní artefakty.

Kniha začíná poněkud rozkolísaným takřka padesátistránkovým úvodem, kde se vedle některých pokusů o zakotvení fenoménu hry setkáváme nejen se stručným exkurzem do antiky stejně jako do doby současné, ale

i s Pierre Brueghelem, nebo s Alfonsem X. Kastilským. Bližší systemizující výklad o zmiňovaných skupinách pramenů zde postrádám. Na to navazují dvě základní kapitoly, dělící hry podle jejich určení: pro děti a pro dospělé osoby. První z nich je uvozena obecnými výklady o dětství a mody výuky, aby se pak autor soustředil na interpretaci některých městských práv, která si taxativně všímala jimi schvalovaných her (Nördlingen, Dortrecht, Leyden, Londýn či Curych, kde s dětskými hrami udělali krátký proces a striktně je zakázali; jinde ve Spříseženstvu je pak různě limitovali). Dvě stě stran pak zbylo pro hry dospělých. Tu je na programu nejdřív představení díla uppsalského biskupa Olafa Magna, resp. jeho Historia de gentibus septemtrionalibus z r. 1555, která v „národopisném“ rámci své 15. knihy poměrně podrobně prezentuje hry dospělých. Stať bych ale spíš čekal v rámci prezentace písemných pramenů v úvodní partii. Dále se sleduje fenomén soutěživosti, aby se pak věnovala pozornost hrám děleným podle způsobu, jakým se k nim přistupovalo: hry vsedě a hry, které se vsedě nehrály (spíš bych řekl hry v pohybu). Najdeme mezi nimi pochopitelně různé předchůdce dnes obecně rozšířených her, takže lze říci, že není mnoho nového pod sluncem. Sem patří i turnajové hry (jsou uváděny jako „Aufführungen“). Naopak je z nich ale vyčleňován tanec, jakož i hry se zvířaty, zejména lov s dravými ptáky. Heslo lov v rejstříku odkazuje na lovecké (a obdobně na válečné) hry, tu ale s překvapením zjistíme, že jde o různé druhy tzv. deskových her, zatím co šachy jsou rozptýleny na řadě míst.

Poznámkový aparát je částečně (po archeologickém způsobu) umístěn přímo v textu, částečně ale v běžném poznámkovém aparátu „pod čarou“ (ovšem až na konci svaz-

ku). Následuje 18 stran bibliografie (ač by tu české práce v lecčems výklad oživily - zejména Č. Zíbrt – ale nejen on, neboť není o nich ani potuchy; polská literatura je na tom stejně). Co lze ale především s povděkem kvitovat je glosář respektive rejstřík názvů „starých her“ a to jak v současnosti, tak historických názvů.

Ivan Hlaváček

Raný novověk

Michael HOCHEDLINGER – Martin KRENN – Simon Peter TERZER

Verzeichnis der Familienarchive und persönlichen Schriftnachsätze zur österreichischen Geschichte 1500–2000

(= Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, Band 116)
Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2018, 1106 s., ISBN 978-3-205-20663-7.

Archivních pomůcek nejrůznějšího druhu není nikdy dost, ani tradičních, zejména pak těch, které se pokoušejí o víceméně plošné podchycení písemného materiálu. Nejde tu zdaleka jen o podporu striktní biografistice, ale jde doslova o zpřístupnění podstatných podkladů pro šíře koncipované politické a kulturní dějiny novověku. Po německém soupisu, který se týká ovšem jen pozůstalostí v knihovnách (1963), švýcarském (1992) a po našem soupisu z pera Jaroslavy Hanza-lové (1997), který je hned v úvodu citován se všemi ortografickými náležitostmi (což se stává už takřka pravidlem, takže vlastně to ani nebude už třeba připomínat) se objevil doslova olbřímí svazek rakouský. Jeho autoři si ovšem svou heuristiku k velkému prospěchu uživatelů značně ztížili, neboť nejde jen o materiál v Rakousku samotném,

ale obecně k rakouským dějinám. Objevují se proto často nutně i hesla reflektující mimorakouské instituce či držbu v soukromém majetku rodů či rodin. Samozřejmě jde většinou o území nástupnických států staré monarchie (do roku 1918), i když se podchycují dle možností i relevantní doklady chované v řadě dalších zemí včetně USA, Ruska či Izraele. Že výběr osob a rodů s celorakouskými vazbami je limitovaný, a to jak dochováním, tak vzhledem k důležitosti příslušné osoby či rodu, je pochopitelné. Absence různých osob, které čtenář marně hledá, ač by tu být měly či mohly, je ovšem dána vnějšími okolnostmi, tj. neexistencí partičních dokladů či u osob mimo vlastní Rakousko nutnou selekcí, která je pochopitelně do jisté míry nutně subjektivní. Že na mnoha místech byli autoři závislí na informacích kolegů, je pochopitelné. A že jich autoři uvádějí desítky rovněž. S jistým zadostiučiněním lze dodat, že mezi několika nejobjektivějšími z nich čteme jméno Jana Kahudy; skoro to ani neudivuje.

V čtyřicetistránkovém úvodu se podává jednak výklad o tom, jak je repertorium členěno a ovšem též se podává historie jeho vzniku. Konstatuje se totiž, že pokusy, byť nesmělé, jsou už dávného data, při čemž fenomén serendipity hraje svou roli (abych čtenáři ušetřil hledání ve Wikipedii uvádím, že serendipita je nález něčeho nehledaného, co se ale ukáže jako důležité). Lví podíl práce ovšem bylo třeba teprve udělat. Není možné podávat parafrázi zmíněného úvodu, je ale třeba upozornit zejména na kritéria (autoři sami to dávají do uvozovek) historické důležitosti rodů či osob. Autoři udávají, že jde celkem o více než 5000 hesel (uživatel by uvítal jejich očíslování). Ta jsou kolísajícího rozsahu, který není ani tak dán významem, jako rozsahem písemného

materiálu a výrazně také u rozsáhlejších souborů, zejména rodových, mírou jejich archivního zpracování.

Stačí pro ilustraci uvést informaci o Černínech z Chudenic, kde vedle obecného rodového hesla přichází jmenovitě několik jejich členů na více než pět sloupcích. To platí i o Nosticích, Lobkovicích, Kinských, Dietrichštejnech a řadě dalších. A co je důležité: nejen u nich, ale i jinde se dostávají po desetiletích či staletích opět do bezprostředních souvislostí nejen rozptýlené jednotliviny, ale často i rozsáhlejší soubory. To zejména pokud jde o různé členy význačných rodů včetně těch českých (a moravských). Nemá smysl uvádět konkrétní jednotliviny, ale pro exaktnost práce svědčí i ta skutečnost, že jsou registrovány také ty pozůstalosti, které zanikly (K. Höfler). Ostatně z českých historiků a archivářů je tu registrována skutečně reprezentativní řada osobností, byť některé další rovnocenné marně hledáme.

Je pochopitelné, že mluva hesel musila být víc než úsporná a proto neudivuje množství zkratk a resp. některých grafických značek, které si čtenář nemůže zapamatovat. Tu je škoda, že autoři volně nevložili list, na němž by to bylo zaznamenáno, a uživatel by si jej mohl při práci položit vedle knihy samotné. Ale může si to samozřejmě oxerodoxovat, což vřele doporučuji. Práci to usnadní. Další doporučení jsou post festum zbytečná. Ale přesto třeba povzdychnout nad tím, co v práci chybí, i když mám pro autory plné pochopení. Jde totiž o rejstřík osob, které figurují jen v rámci textů hesel (i když uznávám, že by rozsah neúměrně narostl), ale zejména o věcný glosář, aby se vědělo právě o těch historících, archivářích, vojácích, diplomatech atd., i když leckdo z nich by byl reflektován, ne na škodu věci, vícekrát. K tomu by ale musel být soupis pro snazší

používání a citace pročíslován. Uznávám ovšem, že jde o úvahy heretické, protože to, čeho se nám tu dostává, stojí doslova přes různé drobnosti zcela mimo kritiku jako dílo, které se stane a vlastně už stalo základní příručkou pro historiky, pokud bude historie pěstována.

Ivan Hlaváček

Ivan Prokop MUCHKA –
Ivo PURŠ – Sylva DOBALOVÁ –
Jaroslava HAUSENBLASOVÁ
***Hvězda. Arcivévoda Ferdinand Tyrolský
a jeho letohrádek v evropském kontextu***
Praha, Artefactum 2014, 569 s.,
ISBN 978-80-86890-65-4.

Nedlouho poté, co historik umění Jan Bažant detailně prozkoumal letohrádek Belvedér (kromě dílčích studií vydal souhrnnou monografii *Pražský Belvedér a severská renaissance*, Praha 2006), se čtveřice odborníků spjatých s Ústavem dějin umění AV ČR soustředila na další vynikající architektonické dílo Prahy 16. století – letohrádek Hvězda na Bílé hoře. Zatímco za Belvedérem stál král Ferdinand I., na vzniku Hvězdy se aktivně podílel jeho druhorozený syn Ferdinand II. Tyrolský. Oba architektonické komplexy jsou si však blízké dobou založení, italskou inspirací, podílem italských umělců a skutečností, že patří mezi výjimečná díla záalpské renesance.

Monografie je rozdělena do šesti rozsáhlých kapitol, které pojednávají o osobnosti Ferdinanda Tyrolského (s charakteristikou jeho vztahu k výtvarnému umění jako doplňku architektury a nástroje slavnostní dynastické reprezentace), dále o architektuře Hvězdy, o ikonografii její štukové výzdoby, o mistru umělecké štuky Antoniu

Broccovi, o krajinném prostředí a o pozdějším vývoji letohrádku. Kniha je vybavena velmi bohatou ikonografickou dokumentací, podrobnou bibliografií ke kulturním, společenským a politickým dějinám 16. století, soupisem vyobrazení, rejstříkem a šestistránkovým anglickým souhrnem.

Výklad je založen na velmi důkladném průzkumu všech dostupných pramenů. Nejde jen o samotnou stavbu, její vnitřní výzdobu a oboru, do níž je zasazena, ale také o širokou komparativní základnu, umožňující srovnání potenciálních vzorů či analogií v Itálii, Francii, Německu, ale i v českých zemích. Mimořádná péče byla věnována rozboru a zhodnocení archivních pramenů, byť jenom nedostatečně zachovaných a navíc rozptýlených do různých českých a rakouských fondů; kritického vytěžení se dočkaly narativní zprávy cizinců, kteří v rudolfínské době navštívili Prahu a zajímali se o letohrádek Hvězdu a okolní oboru. Z úřední korespondence, vzniklé po zahájení stavby roku 1555, zřetelně vyplývá, že Hvězda (na rozdíl od Pražského hradu) nepatřila mezi zájmy krále Ferdinanda I., ale skutečně byla přenechána nejen ideové, ale i organizační a finanční iniciativě místo-držitele Ferdinanda Tyrolského.

Detailní znalost knihovny Ferdinanda Tyrolského umožnila stanovit inspirační zdroje, mezi nimi především aktuální dílo italského teoretika architektury Pietra Catanea *I quattro primi libri di architettura* (Benátky 1554), které pojednává mj. o aristokratických palácích zasazených do přírody a zdůrazňuje odklon od pravoúhelných půdorysů k polygonálním stavbám. Z arcivévodovy korespondence je zřejmé, že Ferdinand Tyrolský mohl tyto ideje aplikovat, ale sám neměl předpoklady k vypracování projektů v podobě kreseb, takže

byl i v tomto ohledu závislý na součinnosti s profesionálními architekty, kteří působili na Pražském hradě (Hans Tirol, Bonifác Wohlmüt, Pietro Ferrabosco, dočasně pověřený dohledem nad stavbou Belvedéru). Ve spolupráci laika s profesionály vznikla jedinečná polygonální stavba na půdorysu šesticípé hvězdy, jaká se jinde v Evropě nevyskytuje.

Mimořádná pozornost je věnována analýze štukové výzdoby, která nemá v záalpské Evropě poloviny 16. století rovnocenný protějšek, ale k jejímuž vzniku se zachovalo velmi málo pramenů. Ve snaze osvětlit obsahovou náplň a ideové poselství asi 550 polí s figurálními a ornamentálními motivy přihlédli autoři k historickým a mytologickým, ale i kosmologickým a astrologickým souvislostem; opět využili mezinárodní srovnávací základnu, která směřovala především do Itálie, k památkám Říma, Mantovy, Padovy a dalších měst, ale také do středoevropského sousedství, především do Drážďan. Nesoustředili se pouze na výzdobu centrálního sálu Aenea a římských ctností (ideově navazujících na Livia a Vergilia), ale rovnocenně popsali a vyhodnotili motivy na stovkách dalších polí.

V ikonografickém programu identifikovali tři významové okruhy – kosmologicko-mysterijní, soteriologický a vladařsko-mytologický. Ten se jeví jako zvláště důležitý z hlediska reprezentace vládnoucího rodu; je to „apoteóza habsburského vladaře a jeho nebeská vokace; nový císař jako obnovitel zlatého věku a napodobitel zakladatele rodu, Venušina syna Aenea. V tomto kontextu Hvězda spojuje v časovém smyslu pradávnou minulost, počátek habsburského rodu, s jeho skvělou budoucností, v níž se dotkne hvězd“ (s. 326). Interpretace výzdobného systému bezpochyby odpovídá zájmům re-

prezentace mladší větve habsburské dynastie, která v zakladatelském období a zvláště po otřesu z roku 1547 činila vše pro to, aby zdůraznila své trvalé zakotvení ve středoevropském prostoru.

Konkrétní provedení velmi kvalitních štuk – vzhledem k mlčení dosud známých písemných pramenů – zůstává nejisté. Srovnávací analýzou dospěli autoři k tomu, že autoři byli nejspíše Antonio Brocco a jeho bratr Giovanni, pocházející ze vsi Campione u Luganského jezera, kteří se do služeb Ferdinanda Tyrolského dostali přes působení u drážďanského dvora. Jde o mistry z oblasti na italsko-švýcarském pomezí, odkud v 16. století přicházel do střední Evropy proud stavitelů a výtvarných umělců. Autorská identifikace zůstává hypotézou, nicméně vysoce pravděpodobnou.

Důkladné zmapování dějin pražské Hvězdy, a to včetně dalších osudů až do současnosti, nepřináší jen osvětlení vývoje jednoho ze středoevropských letohrádků či loveckých zámků (typu „rekreační architektury“) v zemích habsburské monarchie a Evropy. Je to další příspěvek do mozaiky pozdně renesanční architektury, v jejímž utváření sehrály italské vlivy naprosto zásadní úlohu. Výklad o ikonografii bílých štukových reliéfů v interiéru Hvězdy se také netýká jen módní recepce motivů z antického Říma, ale ukazuje jejich aktualizaci v ideovém zápase katolické dynastie o vládu nad převážně protestantskou střední Evropou. Autorům se podařilo vystihnout toto skryté politické drama na úrovni umění knihou vědecky originální a – zásluhou stovek skvělých fotografií Vlada Bohdana – zároveň krásnou.

Jaroslav Pánek

Jan Amos KOMENSKÝ
Kancyonál. Faksimile vydání z roku 1659
(Amsterdam: Christoffel Cunradus)

K vydání připravili Petr DANĚK
a Jiří K. KROUPA.

Praha, KLP – Koniasch Latin Press 2018,
788 + *56 s., ISBN 978-80-87773-54-3.

Při příležitosti 73. ročníku Mezinárodního hudebního festivalu Pražské jaro a 100. výročí vzniku Československa vyšlo ve faksimilové podobě jedno z nejvýznamnějších děl české kultury 17. století. Komenského kancionál v nové podobě tak navázal na faksimilovou reedici spisu Jana Blahoslava *Musica. Faksimile vydání z roku 1569* (Praha 2016; zpráva: ČČH 114, 2016, s. 851-852). Na vydání se podílely rovněž Nadace pro dějiny kultury ve střední Evropě a Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského (výtisky kancionálu, uložené v této instituci, se staly hlavním podkladem pro edici). Výsledkem spolupráce je pohledný svazek, doprovázený studií muzikologa Petra Daňka v českém a anglickém znění.

Spis *Kancyonál*, tj. *knihla žalmů a písní duchovních k chvále Boží a spasitedlnému věřících vzdělání i dávno prvé i v nově ted jazykem českým složených a nyní spolu vydaných* s 606 žalmů, písněmi a chorálními zpěvy charakterizuje Daněk právem jako „vrcholný doklad duchovní, knižní, literární a hudební protestantské kultury českého baroka“ (s. *2). Ačkoli v něm jeho tvůrce a průvodní editor není jmenován, o autorství Komenského – i se zřetelem ke zmínkám v jeho korespondenci a jiných dílech – není pochyb. Velký polyhistor a slovesný umělec zde v duchu tradice navázal na bratrské kancionály z 16. a 17. století, ale svůj kancionál nově koncipoval, texty upravil a podstatně

doplnil; v knize je asi 135 jeho původních autorských písní. Tyto písňové texty lze spolu s Daňkem označit za Komenského nejsubjektivnější literární výpovědi, ale zároveň je třeba dodat, že srovnatelně vysoká míra subjektivity je obsažena i v jeho útešných spisech a v části korespondence.

Petr Daněk se v průvodní studii zabývá Komenského vztahem k písni v rámci jeho duchovní služby i činnosti překladatele, editora a tvůrce literárních textů, jež byly provázeny obecně známými nápěvy. Sleduje inspirační zdroje, a to nejen české, ale i polské a německé. Dokládá koncepční promyšlenost Komenského práce na kancionálu, ale také rozhled po hymnologii, vědomí specifické odpovědnosti Jednoty bratrské za úroveň literárního českého jazyka a vztah k ekumenismu; projevoval se ve snaze vložit do bratrského kancionálu takové písně, které by byly přijatelné i pro jiné církve.

Knihla, která byla vydána pro potřeby „vyhnanců a rozptýlenců“ v malém formátu na bezmála 800 stranách, vyšla podle odhadu literárního historika Antonína Škarky asi ve dvou tisících výtisků. Vzhledem k velmi obtížným podmínkám přežívání členů Jednoty bratrské v exilu nemohla přiměřeně ovlivnit pozdější kancionálovou tvorbu. Převážně v českých a dalších středoevropských knihovnách se zachovalo kolem padesáti exemplářů, avšak následkem pozdějších převazeb v porušeném stavu. Nynější edice přináší ideální rekonstrukci, zpracovanou na základě několika neúplných výtisků, což vrací tomuto dílu někdejší systematickosti a typografický půvab. Petru Daňkovi náleží zásluha za zpřístupnění Komenského kancionálu v kompletní podobě a za jeho doplnění znaleckým komentářem.

Jaroslav Pánek

Konrad SCHNEIDER
*Mörder, Diebe und Betrüger.
Kriminalität in Frankfurt
im 18. Jahrhundert*

Wiesbaden, Waldemar Kramer 2017,
144 s., ISBN 978-3-7374-0475-4.

Kriminalita v říšském městě Frankfurtu nad Mohanem v 18. století se stala v relativně nedávné době objektem rozsáhlého a důkladného zpracování v podobě habilitační práce bernského historika Joachima Eibacha (2003). Anotovaná publikace si klade za cíl pojednat o samé téma se zaměřením na širší okruh čtenářů. Konrad Schneider (* 1950), od roku 1987 působící ve frankfurtském městském archivu (nyní *Institut für Stadtgeschichte*), tak pojednává především o personalizovaném světě frankfurtského soudnictví i o tamějším kriminálním podsvětí.

Hlavním pramenem se pro autora staly frankfurtské kriminální spisy, které jsou dochovány od počátku 16. století do roku 1856 a v městském archivu tvoří fond *Criminalia*. K. Schneider je s těmito spisy důvěrně obeznámen, neboť v letech 1987–2015 prováděl katalogizaci uvedeného fondu, jenž jako celek představuje velmi cenný pramen ke studiu trestního soudnictví a kriminality.

V úvodní části podává autor přehled závažných událostí v dějinách Frankfurtu v 18. století a přibližuje vývoj organizace justičních úřadů a bezpečnostních orgánů ve městě. Následuje stručný, nicméně faktograficky spolehlivý přehled o ukládaných trestech od 16. do poloviny 19. století.

Trestnou činnost, o níž na základě kriminálních spisů pojednává, rozdělil Schneider do pouhých tří skupin, a to na násilné, majetkové a sexuální delikty. V rámci první

skupiny se zaměřil na zranění a zbití, vraždu a zabití, infanticidium a násilí páchané příslušníky lupičských band. Kromě toho autor upozorňuje ještě na zajímavý a nejpozději od konce 17. století ve Frankfurtu dosti rozšířený typ násilné kriminality, a to násilí při verbování vojáků.

Z majetkových deliktů se autor podrobněji věnoval krádežím, vloupáním, loupežným přepadením, podvodům s drahými kovy, výrobě a rozšiřování falešných mincí, falšování listin (nejednou za účelem vytvoření nové identity) a také provozování zakázaných hazardních her a nepovolených loterií. Schneider v této souvislosti mj. připomíná, že většina loterií ve sledované době byla ve Frankfurtu povolována ve prospěch městských institucí sociální péče a chudinských pokladen, úplně první z nich pak roku 1705 pro místní chudobinec a sirotčinec.

V oddílu o sexuálních deliktech Schneider podrobněji probírá zejména případy bigamie, smilstva a prostituce. Delikt sodomie zaznamenal autor ve zkoumané době pouze ve dvou případech, a to roku 1707 jakožto pohlavní styk se zvířetem (klisnou) a v letech 1775/1776 v podobě používání dřevěného umělého penisu (dilda). Je zajímavé, že pachatel sodomie se zvířetem nebyl roku 1707 ve Frankfurtu již odsouzen k smrti, nýbrž byl pouze veřejně zmrskán a poté vypovězen z města.

Kniha je doplněna řadou černobílých vyobrazení a jako celek představuje zdařilou, čtivou a odborně kompetentní populárně vědeckou práci o dějinách středoevropského městského a kriminálního soudnictví v 18. století.

Petr Kreuz

Miroslav NOVOTNÝ – Tomáš
VĚBER – Rudolf SVOBODA –
Lenka MARTÍNKOVÁ –
Marie RYANTOVÁ
*Die Diözese Budweis in den Jahren
1785–1850. Das Aschenputtel unter
den Diözesen*
(= Beiträge zur Kirchen- und
Kulturgeschichte, Band 30)
Bern, Peter Lang Verlag 2018, 250 s.,
ISBN 978-3-631-73900-6.

Jedná se o povedenou sociokulturní a materiálně historickou syntézu dějin jednoho biskupství, které se rozkládalo na území čtyř tradičních územních celků s vysokou mírou katolické religiozity. Prvotním cílem práce je navrátit do české historické paměti církevní dějiny, respektive dějiny jedné diecéze, v tomto případě českobudějovického biskupství, které bylo založeno v době vypjatého josefinismu v letech 1783/1784. Nikdo jiný se tohoto úkolu nemohl zhostit, než jihočeská intelektuální elita soustředěná kolem teologické a filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Samotné textaci předcházela dlouholetá systematická badatelská práce zaměřená na osobnosti biskupů (R. Svoboda), biskupského školství (M. Novotný, T. Veber), správu a hmotné zabezpečení diecéze (L. Martínková, M. Ryantová). Práce přehledně shrnuje nejen výsledky dosavadního bádání obsažené v české a zahraniční literatuře, ale přináší zcela nové informace z archivních pramenů a dobového tisku. Její charakter je syntetický, přehledový a informační. Tyto tři složky jsou zcela rovnovážně, ústojně a poměrně velice dobře zastoupeny. Autorský kolektiv musel rovněž přihlížet ke skutečnosti, že českobudějovická prelatura byla od svého vzniku v osmdesátých letech 18. století až do roku 1945 národnostně i ja-

zykově smíšeným územím s převahou český mluvícího obyvatelstva na venkově a německy hovořícího obyvatelstva ve městech. Dvojazyčnost obyvatelstva jižních a jihozápadních Čech tedy vyžadovala, aby i duchovní byli schopni komunikovat v obou zemských jazycích. Proto bylo při obsazování beneficií přihlíženo k tomu, aby byl jazyk budoucího faráře ve shodě s jazykem obyvatel dané farnosti. Tato dobová danost je autorským kolektivem plně respektována a v textu náležitě reflektována. Jednalo se totiž o velmi delikátní každodenní politiku, které mohla přispět k sociálnímu a národnostnímu smíru a k naplnění pastoračních cílů včetně každodenní kultivace venkovského obyvatelstva.

Biskupství nacházelo tradiční oporu v místních nejen aristokratických elitách, navíc sousedilo s vyloženě katolicky smýšlejícími sousedy (Horní Rakousy, Bavorsko). Dvojazyčnost a katolické sousedství vyžadovalo od autorů znalost bývalého sociálního, kulturního a mentálního prostředí včetně rozboru ambivalentního vlivu duchovního a ekonomického liberalismu. K tomu jsou využívány jak biogramy aktérů (biskupů), tak i exkurzy do dobové historické problematiky (stavební činnost, finanční krytí, mecenát). To vše tato syntéza obsahuje, reflektuje a vysvětluje. K výrazným kladům práce tak pak zejména patří: 1. Zahrnutí vývoje nové diecéze (viz úvodní kapitoly) do celospolečenského, celozemského a celostátního kontextu; 2. Nastínění působení josefinismu, konzervatismu a liberalismu na život jihočeského obyvatelstva včetně naznačení probíhajících sociokulturních proměn; 3. Využití zcela nových archivních pramenů a 4. Nezaujatý (tedy nenacionální) přístup k hodnocení politického a ekonomického působení českobudějovických biskupů.

Milan Hlavačka

Joshua B. FREEMAN

Behemoth. A History of the Factory and the Making of the Modern World

New York, W. W. Norton & Company
2018, 448 s., ISBN 978-0-393-35662-5.

Americký historik Joshua B. Freeman pracuje metodou strukturalistické historiografie. Místo velkých dějin a systematického výkladu se zaměřuje na jeden konkrétní fenomén – velkou továrnu (možná bychom v češtině mohli říci concern, abychom vystihli diferenci, kterou Freeman dělá mezi „běžnou“ a „skutečně velkou“ továrnou), kterou zkoumá v časosběrném pojetí od průmyslové revoluce až po současnost.

Kniha je dělena do sedmi kapitol. Osmá část knihy přináší reference na literaturu, ale také doplňující a vysvětlující poznámky. Tím, že je publikace určena širšímu okruhu čtenářů, je jejich takto „nerušivé“ umístění pro čtenáře možná trochu ochuzující. První kapitola se věnuje prvním továrnám na bavlnu a formování ideje velké továrny. Druhá se zaměřuje na Novou Anglii, třetí se soustřeďuje na jádro průmyslové revoluce. Následující kapitola popisuje fordismus, který je spojený se specifickým vnímáním a organizací práce. Pátá kapitola je zajímavým exkurzem do Sovětského svazu a jeho chápání průmyslové revoluce, následně je analyzována situace v USA a Evropě v době studené války a kniha končí „Foxconn city“, tedy současnou situací v jihovýchodní Asii. Autor tak kombinuje chronologické a geografické hledisko, což činí knihu přehlednou a dobře čitelnou.

V obecné rovině je třeba učinit několik poznámek. J. B. Freeman se zaměřuje jednak na otázky do velké míry ekonomické, tedy

témata jako jsou změny paradigmatu řízení továrny, rozměry budov, počty vyrobených aut nebo mzdy dělníků, současně však neopomíjí témata sociální. V posledních téměř třiceti letech šlo o oblast, která se do jisté míry nacházela mimo hlavní oblast zájmů historiků a která byla velmi ideologicky zatížená jak na západě, tak také (především) na východě. To jistě neznamená, že by se k sociálním dějinám devatenáctého a dvacátého století nepublikovalo nic, pozornost ale byla do značné míry obrácena k dějinám velkých továrníků či rodů, nebo šlo o studie, určené pro relativně malý okruh odborníků (zde lze připomenout například publikace Technického muzea v Brně k hospodářským dějinám Moravy a Slezska,¹ případně časopis *Hospodářské dějiny*). V tomto ohledu lze říci, že Freemanův *Behemoth* je dílo zásadní a významné, jakkoli nejde o lehké čtení. Kniha je určena širšímu okruhu čtenářů, ať již jde o sociology, historiky, sociální pedagogy nebo poučenou veřejnost.

Freeman se pohybuje v moderní americké historiografii, pro kterou je typická dobrá znalosti širokého spektra reálií, které autor zasazuje do jistého myšlenkového rámce. Takové publikace trpí problémy, které jsou obecně vyčítány strukturalistické metodě: občasnou generalizací, přehlížením detailů, eklekticismem. Přesto právě strukturalismus umožňuje sledovat vývoj společnosti v důležitých partikulárních oblastech. Nutno říci, že se na knize projevuje autorův

1 František ČAPKA – Radek SLABOTÍNSKÝ (eds.), *Kapitoly z hospodářských dějin Moravy a Slezska v 19. a 20. století. Průmysl, technika a exaktní vědy*, Brno 2015; František ČAPKA – Radek SLABOTÍNSKÝ – Pavla STÖHROVÁ (eds.), *Průmysl, technika a exaktní vědy na Moravě a ve Slezsku. Výbravné kapitoly z 19. a 20. století*, Brno 2014.

dobrý rozhled po dějinách ekonomického myšlení. Pro evropského čtenáře bude jistě zajímavý nejen pohled na americkou průmyslovou a informační revoluci, ale také Freemanova reflexe fordismu a taylorismu v Sovětském svazu nebo jeho analýzy vzniku sovětských průmyslových měst (např. Magnitogorsku).

Tak jako Timothy Snyder nabízí v mimořádně čtivé, jednoduché a populární knížečce *Tyranie*² na kulíšách historiografie jistou formu politického aktivismu, je i Freeman aktivistický, ale nikoli prvoplánově, nýbrž z merita věci. Závěrečná reflexe existence a fungování továren nemůže obejít otázku sociální spravedlnosti a společenské odpovědnosti velkých firem jako je Foxconn. Freeman tak v jisté části knihy píše mimořádně soudobé dějiny. Překračuje zde zajímavě hranice mezi sociologií a historiografií.

Autor pracuje podobně jako Jacques Le Goff v knize *Kultura středověké Evropy*:³ kombinuje faktografické údaje s citáty básní (s jejich úryvky pracuje nápadně analogicky jako Le Goff) a knih, odkazuje na umělce a spisovatele (např. na Chaplina či Dickense), ale také na intelektuály té které konkrétní doby, a to aby co nejvíce plasticky popsal nikoli historii továrnických rodů, ale to, jak koncerny proměňovaly společnost a myšlení lidí. Pro Freemana jsou jistými milníky stávky, které se neváhá kontextualizovat Friedrichem Engelsem nebo Karlem Marxem. To je zřejmě něco, co by si dovolil málo který český historik. Současně je třeba říci, že si Freeman udržuje odbornost, neideologizuje, pečlivě pracuje se zdroji, které tvoří téměř čtvrtinu knihy.

Asi každý čtenář si občas řekne, že autor pozapomněl zmínit ten či onen podstatný detail, nebo že postrádá pohled té které vědecké disciplíny na koncerny a jejich vztah k vývoji společnosti. Pokud by tomu tak ale nebylo, byla by kniha násobně obsáhlejší, méně čtivá, méně zaměřená na to, co je důležité pro vyprávění příběhu. To je ostatně metoda, kterou Freeman volí zcela adekvátně. To, že se dočkal pochvalných recenzí v *The New York Times*, *The Guardian* či *WSJ* svědčí o tom, že jeho publikace byla napsána jak odborně dobře, tak srozumitelně a čtivě.

Knihy pracuje s výkladem klíčových témat průmyslové revoluce. Setkáme se tedy s řadou fenoménů od továren na bavlnu, přes občanskou válku a továrny v Nové Anglii, až po pečlivě reflektovaný přínos Henryho Forda a jeho modelu T. Autor ukazuje, jak se na jedné straně historicky proměňovaly struktury myšlení s přelomem přístupu k lidským zdrojům např. při transformaci železáren na ocelárny, a že současně docházelo k opakování stále stejných přístupů k zaměstnancům. Poukazuje na složitou sociální situaci dělníků v nových velkých továrnách v Číně či Vietnamu, které i dnes uplatňují ranně kapitalistický model řízení i výroby.

Je třeba ocenit také pečlivý a náročný výběr geografických oblastí, kterým autor zkoumal – nejvíce prostoru bylo věnováno Anglii, USA, Sovětskému svazu a Číně, kniha ale obsahuje také exkurzy do Polska, Německa, Vietnamu či dokonce zmínku o Nové Huti v Československu.

Michal Černý

2 Timothy SNYDER, *Tyranie. 20 lekcí z 20. století*, Praha 2017.

3 Jacques Le GOFF, *Kultura středověké Evropy*, Praha 2005.

Milena LENDEROVÁ

Dámská jízda. Cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782–1936

Pardubice, Univerzita Pardubice 2017,
270 s., z toho 16 s. obrazové přílohy,
ISBN 978-80-7560-095-0.

Cestování do Itálie bylo „odedávna“ pro mnohé obyvatele dalších částí Evropy snem, pro mnohé nezbytnou součástí procesu vzdělávání, pro další zase zásadní turistickou zkušeností. Trasy cestovatelů se vlastně od středověku neměnily, i když čas strávený na cestách se krátil. Módou ovšem nebylo jen cestování do Itálie, ale také čtení o Itálii, a proto také mnohé texty vznikaly.

Milena Lenderová pojednala o zhruba 150 letech „českého“ cestování do Itálie a soustředila se na cesty žen, které vzdaly Itálii hold svými záznamy v cestovních denících. Čerpala z nepublikovaných rukopisných deníků i z publikovaných reflexí v ženských časopisech, z pamětí, beletristického zpracování, jen korespondence se pouze „dotkla“. Dopisy „domů“, pokud se vůbec z pera cestovatelek zachovaly, by bylo jen těžko možné vytěžít v celistvosti, ale byl by to pramen bezesporu mimořádně zajímavý. Otázkou také je, jak vypadaly „cestovní zprávy“, odevzdávané např. spolku Svatobor, který cestování také podporoval formou stipendií.

V západní Evropě, kde vznikla celá řada podobně zaměřených prací, si historici mohli z dochovaných cestopisných zpráv vybírat, Lenderová musela takový korpus pramenů dát dohromady z nepříliš početných materiálů: v českém prostředí jde totiž o vzácně dochovaná svědectví. Autorka se při svém výzkumu a jeho zpracování inspirovala přístupem Benédicte Monicátové.

Využito bylo svědectví šestnácti žen (Marie Bílková, řečená Manka Římanka, Libuše Bráfová, Zdenka Braunerová, Ludmila Bučanová, tedy Simonetta Buonacinni, Marie Červinková-Riegrová, Božena Frídová, Dora Hanušová, Františka Julie Hartigová, Marie Sidonie Chotková, Hana Kosecová, Anna Lauermannová-Mikschová, Marie Majerová, Anna Martenová-Klecandová, Alexandrina Mensdorff-Pouilly-Dietrichsteinová, Anna Řeháková a Marie Anna Schwarzenbergová) různých věkových kategorií, rodinného stavu, profese i vzdělání. A tak i jejich motivace ke psaní cestovních deníků bývaly různé (výjimečnou v tomto směru byla na jedné straně poutnice Manka Římanka, na druhé straně pak zejména Simonetta Buonacinni, s. 125).

Milena Lenderová rekapitulovala v prvních pasážích práce přístup k tomuto typu pramenů v zahraniční literatuře (Ženské cestování jako historické téma), charakterizovala jednotlivé cestovatelky a jejich cestovní zprávy. Pozastavila se u cílové země. Vzhledem k politickým změnám, jimiž Itálie během sledované doby prošla, byla by totiž na místě i otázka: Kterou Itálii jednotlivé cestovatelky navštívily? Milena Lenderová tu tedy podala i základní přehled historického vývoje Itálie. Samy cestovatelky ovšem politické události v podstatě nereflektovaly. Autorka se pak v další části textu podrobně věnovala teorii a praxi cestování a jednotlivým záznamům viděného a prožitého.

Soudy českých cestovatelek formovaly jejich vlastní zážitky, ale jejich záznamy mohly být ovlivněny také různorodou četbou. Milena Lenderová rozebrala dobové zahraniční „bedekry“, vydávané od 18. století, jimž mohly cestovatelky cíle i pozornost přizpůsobovat, stejně tak jako odrazu italských cest evropských velikánů

(Goethe, Byron, Stendhal, Staël atd.) v jejich vlastních dílech. Připomněla ovšem také, že postupně vznikaly české průvodce (s. 117–118), v běhu času také beletrie. Vždyť přibývaly i české zkušenosti z cest po Itálii. Čtené a vlivné bylo např. dílo Jana Nerudy (*Obrazy z ciziny*, 1872), v roce 1908 vydal Josef Jan Svátek knihu *Napříč Itálií*, Josef Svatopluk Machar pak v roce 1907 svůj *Řím a v roce 1918 Pod sluncem italským*, později pak své zážitky zaznamenal i Karel Čapek atd. atd. Do záznamů cestovatelů se mohly promítnout i předcházející cestovatelské zkušenosti vlastní či zprostředkované. Rozklíčovat tato „klubíčka“ inspirací v jednotlivých zde zkoumaných pramenech přirozeně nebylo a nikdy není v celistvosti možné.

Autorka pojednala také o dobových přípravách na cestu (s. 106), pro něž byly využívány speciálně sepsované příručky, připomněla i pasové náležitosti (s. 132), i když samy cestovatelky tyhle „úřední“ záležitosti ve svých dílech obvykle nezmiňovaly. Lenderová připomněla také nejoblíbenější italské cíle cest: Imponoval Vesuv, Pompeje a Herculaneum, pochopitelně Řím, odrazovala ale např. Neapol (s. 164). Při analýze dochovaných cestovních deníků žen se Lenderová soustředila nejen na cíle cesty, ale i na to, jak a s kým ženy cestovaly, rozebrala i stereotypy o cestování žen (s. 55), jejich vzrůstající samostatnost a sebevědomí, schopnost překonávat celou škálu překážek, které s sebou cestování přinášelo, byť se jejich intenzita mírnila s časem. Je pochopitelné, že v průběhu sledovaných let a s ohledem na individualitu cestovatelek byly dojmy z cest různorodé, přece však se objevují společné zájmy (umělecké památky i krásy přírody). Podobně ovšem zaznávají i stesky: na obtížný hmyz, na

problémy s čistotou, ale dokonce i na kvalitu kávy! Cestovatelky si stýskaly na zimu, protože do Itálie se v létě nejezdilo kvůli obavám z veder a v ostatních částech roku nebývalo mnohdy možné ubytovací prostory dostatečně vytopit. Ani italská kuchyně, která ve sledovaném období ještě nebyla tolik proslulou, se neobešla bez kritiky. V barvitě vylíčených situacích se odrážela celá škála dojmů od nadšení po znepokojení až odpor (zaznívá např. kritika dotěrných ciceronů či žebráků). Cestovatelky přirozeně zaznamenávaly to, co je zaujalo či překvapilo. Komentovaly sváteční podívané ve veřejném prostoru, ale např. i chování lidí (i kněží) při mších v kostele. Mnohému, co by dnes historika zajímalo, ovšem cestovatelky nevěnovaly vůbec pozornost. Řadu aspektů pak samozřejmě nezachytily ty, které jako např. šlechtičny, nepřišly „mezi lid“. Milena Lenderová, badatelka, zabývající se po dlouhá léta dějinami žen, gender studií, česko-francouzskými vztahy atd., nabídla ve své nové publikaci s působivou obálkou další téma – dějiny cestování žen. Monografii doprovází obrazová příloha, ale také biogramy cestovatelek a vědecký aparát. Vzhledem k tématu knihy je tu nejen jmenový, ale také místní rejstřík.

Milena Lenderová předložila práci, čerpající z domácích pramenů, inspirovanou zahraniční podnětnou metodologií. Její kniha se může stát výzvou i pro další badatele či badatelky, zabývající se třeba jiným časem či jinými teritorii na základě pramenů, ukrytých v dosud nepřístupných archivních fondech.

Magdaléna Pokorná

Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ –
Tomáš W. PAVLÍČEK a kol.

***Kněžské identity v českých zemích
(1820–1938)***

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2017,
320 s., ISBN 978-80-722-567-3.

Církevní dějiny českých zemí – i moderní doby – postupně dohánějí předchozí dlouhodobé zanedbávání. Díky narůstajícímu počtu monografií a studií je možné přistoupit k náročnějším celkovým zpracováním a konceptuálnímu tázání podle současných trendů historické vědy. Jeden z takových pokusů představuje recenzovaná publikace. Napsal ji tým osvědčených a zkušených historiků, zapojující i historiky mladší generace. Mezi klady knihy patří skutečnost, že zahrnuje česky i německy mluvící duchovní a zohledňuje tak jedno z důležitých dělení místního kléru a důležitý prvek v tvorbě jejich osobní identity, která je hlavním tématem publikace. Práce je aktuální a přínosná i volbou přístupu: diskutuje jednu z důležitých rolí náboženství v novověku a moderní době, totiž právě budování identity.

Kněžské identity lze studovat různým způsobem. Autorský tým zvolil metodu medailonů, kde po stručné životopisné pasáži následuje rozbor dané osobnosti ze čtyř specifických ohledů, zdůvodněných v úvodu: Prvním je identita jako mocenská dispozice, tj. součást identifikace s mocí. Zde autoři zkoumají prožívání vazby na církev a užívání kněžské autority vůči věřícím. Za druhé jde o identitu jako výsledek boje s protivníky, přičemž za hlavního soupeře je chápána narůstající sekularizace. Za třetí je identita nahlížena jako zdroj mobilizace, motivace k jednání, kde autoři hledají korelaci mezi kněžskými modely a ideály, jejich konkrétními osudy a jejich prožíváním.

Konečně za čtvrté je identita vnímána jako výsledek očekávání druhých. Monografie přináší velkou hodnotu už jen díky této snaze po jednotném tázání a formulování nových, dosud jen částečně anebo nedostatečně kladených otázek. Kniha nesporně představuje značný metodický přínos pro české sociální a církevní dějiny 19.–20. století.

Většina členů autorského kolektivu zpracovávala postavy, kterým se věnuje dlouhodobě. Hlavním přínosem měl být nový, specifický a jednotný pohled na různé typy osobností, publikace však přináší i nové pramenné informace. Vynikající kapitola o P. Janu Zátkovi například ukazuje, jak si i v rámci zdánlivě uniformně laděné církve mohla silná osobnost udržet přes všechny církevní i státní tlak nekonformní názory i silnou institucionální pozici, ovlivňující mnohé další. Jak je to u podobných děl běžné, někteří autoři se snažili striktně dodržet zadání: Napsali minimalistický životopis, pak se věnovali daným otázkám. Jiní biografii naopak spíše rozepsali do oněch čtyř kategorií identitních otázek. Těžko říci, zda s tím editoři a redaktoři mohli udělat více. Leccos je dané dostupnými prameny, které ne vždy umožnily pokus o rovnocennou a plnohodnotnou odpověď na všechna čtyři tázání, a ovšem lišil se i přístup jednotlivých členů badatelského týmu.

Z medailonů je patrné, že jejich autoři chápou kněžství různě. Zde poněkud chybí jasné vymezení hned v úvodu. Prospěl by dostatečný rozbor dobové, ale i obecné ekleziologie a samotné teologie kněžství, ze které samo pojetí kněžství a identity přece vycházelo. Navíc právě ve zkoumané době vznikla neobyčejně bohatá literatura o kněžství, silně se akcentoval pojem kněžská otázka, identita kněze byla znejistěna v míře, kterou katolická církev po staletí nepoznala.

Ve stručné charakteristice daného období chybí být i jen krátká reflexe pozoruhodných reformních církevních snah, jejichž motorem byly právě katoličtí kněží v letech 1847/1849, znovu na počátku 20. století a ještě jednou po vzniku ČSR. Editoři správně zvolili plurál v titulu (kněžské identity), ale kněžství mělo také silnou kolektivní, stavovskou identitu. Na úvodní otázku, zda existoval nějaký kněžský ideál, lze odpovédět, že samozřejmě ano. Najdeme sice různé typologie a preference, ideál se vyvíjel, ale v kněžských seminářích po celé sledované období existovaly příručky a knihy, které jasně definovaly ideál kněžství.

Práce dobře ukazuje spektrum činností, kterým se mohli kněží v dané době věnovat. Jejich aktivity se rozhodně nevyčerpávaly „klasickou“ farní pastorační, ale při volbě osobností a osob mohli editoři více zohlednit reprezentativnost většiny, která se přeci jen právě této činnosti celoživotně věnovala. Kniha v zásadě podává příběhy úspěšných, známých kněží. Do kategorie desiderat patří důkladněji zastoupená reflexe identit obyčejných, průměrných, celoživotních kaplanů a administrátorů, rovněž příběhy kněží, kteří opustili službu, odešli, žili v konkubinátu nebo se stáhli do vnitřní emigrace. Kněžská samota, o které se opakovaně mluví v textu, nabrala svůj nelidský, izolovaný charakter až v době pozdního komunistického režimu (a trvá dodnes), kdy často kněz žije zcela sám na rozlehlé barokní faře. Ve zkoumané době na faře ale žila hospodyně, často nějaký příbuzní, kaplani, katecheté, bylo to živé společenství, které zmírňovalo tíživost celibátního slibu.

Autoři si kladou otázky po základních podobách kněžské identity a hledají napětí a pole, kde se tvořila a lámala, ale určitě by se dala ještě další doplnit či pojednat dů-

kladněji. Zásadně odlišná je kněžská identita a prožívání kněžství u kněží diecézních (světských) a kněží řeholních. Mnoho energie, času a pozornosti stály kněze vztahy mezi ním a patronem, reforma nebo dokonce zrušení patronátního práva je důležitý motiv kněžské literatury této doby. Velkým tématem byl poměr mezi faráři a jejich kaplany a samozřejmě vztahy mezi farářem a jeho farníky, jež někdy nepříznivě ovlivňoval necitlivý výběr štolových poplatků. Kněží sice tradičně měli silně vyvinutý *esprit de corps*, zvláště při ohrožení zvenčí, ale jednou z velkých otázek byla po staletí tradiční kněžská řevnivost a žárlivost.

Přes uvedené výhrady je třeba vysoce ocenit originalitu, odvahu a velkorysost v přístupu k problematice, snahu nově formulovat otázky. Autorský tým ukázal možnosti pramenného materiálu i směry dalšího výzkumu, monografie představuje důležitý přínos metodicky i materiálově. Publikace může dobře sloužit rovněž jako dějiny české katolické církve daného období a jako důležitá sonda do sociálních dějin českých zemí.

Tomáš Petráček

Vladan HANULÍK (ed.)

Porodila šťastně děvče... Porodní deníky čtyř porodních babiček z 19. století

Pardubice, Univerzita Pardubice 2017, 218 s., ISBN 978-80-7560-111-7.

Ústav historických věd Univerzity Pardubice zaměřený zejména na dějiny každodennosti a gender history v 19. století je renomovaným pracovištěm s bohatou publikační činností. Uvedená publikace je prvním výsledkem výzkumného projektu „Porodní báby: profesionalizace, institucionalizace a výkon historicky prvního ženského kvalifikované-

ho povolání v průběhu dvou staletí, 1804–1948“. Jeho cílem je mj. sledovat proměny pohledu na toto povolání v české společnosti. Na publikaci se autorsky podíleli čtyři pracovníci pardubické univerzity – Milena Lenderová, Vladan Hanulík, Zuzana Pavelková Čevelová a Martina Halířová.

Editor V. Hanulík zhodnotil v úvodu publikace na základě domácí i cizí literatury význam studia porodních deníků. Upozornil, že edice přináší mj. údaje statistické povahy k dějinám proměn výkonu porodnického povolání. Autorky a autor pak zpracovali jednotlivé statě zřejmě podle vhodně dohodnuté osnovy obdobným způsobem. Nejprve přiblížili čtenářům co možno podrobně nejen osobnosti sledovaných babiček, ale i oblast ve které působily, popsali vnější podobu deníku a zápisků, upozornili na jejich shody i specifika a poté prameny vydali. Úvodní statě jsou zpracovány fundovaně na základě studia velkého množství zejména archivních pramenů.

M. Lenderová se věnovala Anně Vondráčkové, porodní bábě z Choltic (deník z let 1879–1898), M. Halířová vltavotýnské Anně Bicanové (její deník z let 1868–1897 přináší mj. i zajímavé údaje o ekonomické stránce babického povolání), Z. Pavelková Čevelová pak Anně Štěpánkové z malé obce Zašová u Valašského Meziříčí (zápisky z let 1897–1898) a V. Hanulík Marii Chejstovské z Ledče nad Sázavou (deník z let 1842–1883).

Studie jsou doplněny přehlednými grafy a tabulkami, seznamem pramenů a literatury, jmenným a místním rejstříkem. Publikace je cenným přínosem nejen pro historiky – zvláště pak pro historiky medicíny a zdravotnictví – ale i etnografy.

Ludmila Hlaváčková

Marceli KOSMAN (ed.)

Henryk Sienkiewicz ve světě politiky

Praha, Academia 2018, 214 s.,

ISBN 978-80-200-2763-4.

Emeritního profesora poznaňské univerzity Marceli Kosmana zná česká dějepisná veřejnost především jako autora syntézy *Dějin Polska*.¹ Stojí však za ním rozsáhlé životní dílo k pozdně středověkým a raně novověkým dějinám Polska, Litvy, Běloruska a Ukrajiny, tedy ohromnému teritoriu, které v Kosmanem zkoumaných staletích objímal polský stát. Druhou, a to nikoliv zanedbatelnou, oblastí Kosmanových vědeckých aktivit je výzkum života a díla klíčového polského spisovatele desetiletí na přelomu 19. a 20. století, Henryka Sienkiewicze. Kosman věnoval v letech 1966–2010 jeho historickým románům celkem sedm – čtenářsky úspěšných – knih. Zkoumal kontexty jejich vzniku, kladl si otázku, do jaké míry spisovatel znal a respektoval stav historického poznání té které dějinné epochy, kterou ztvárnil v jednotlivých románech nebo románových cyklech (*Křížáci*, *Trilogie*, *Quo vadis*) a proč občas z polsko-katolických pozic cíleně interpretoval dávné děje jiným způsobem než historikové jeho i pozdější doby. Ptal se i po ideovém a politickém zázemí a konceptu Sienkiewiczových světově proslulých, v desítkách edic vydaných a masově recipovaných děl a po jejich vlivu na polskou společnost a literaturu i publicistiku pozdního 19. a (nejméně) první čtvrtiny 20. století.

V roce 2016 vydal Kosman knížku o Sienkiewiczových publicistických a politických aktivitách, resp. výbor z jeho publicisti-

1 Marceli KOSMAN, *Dějiny Polska*, Praha 2011.

ky. Zaměřil se v ní především na dobu po monumentálních celonárodních oslavách „25 let Sienkiewiczovy tvůrčí činnosti“ roku 1900 a zvláště od roku 1906, kdy romanopisec obdržel Nobelovu cenu za literaturu.² Slavný spisovatel se tehdy rozhodl poněkud redukovat spisovatelskou aktivitu a svůj čas, energii a ohromný mezinárodní věhlas použít pro publicistický boj za práva a ještě spíše na záchranu (katolických) Poláků, žijících v pruském záboru a od 90. let ohrožených radikální pruskou germanizací, náboženským útlakem a především cíleným vyvlastňováním, resp. brutálním vyháněním z jejich půdy. (Otevřeně se postavil proti obdobně drsnému útlu Poláků ze strany Ruska Sienkiewicz nemohl: sám byl poddaným ruského cara a věděl, že ani Nobelova cena by ho neuchránila před represemi, kdyby carská cenzura vyhodnotila jeho literární tvorbu či publicistiku jako protiruskou.) Aktuálně česky (v překladu Michaly Benešové a v odborné garanci Jaroslava Pánka, který také napsal předmluvu „Velmistr historického románu ve světě politiky“, s. 11–19) vydaná Kosmanova kniha je obsáhlým výběrem z této publikace.

Výboru Kosman předsadil rozsáhlý úvod (s. 21–62), v němž se svrchovaně znaleckým nadhledem charakterizoval zázemí a dobové kontexty čtyř oddílů Sienkiewiczových textů, které edičně zpřístupnil v druhé části publikace. Soudím, že obecně nejpodstatnější je první skupina Sienkiewiczových článků, odpovědi do mezinárodních anket a stále více i otevřených dopisů (jeho rozsáhlá korespondence z let 1864–1916 byla edičně zpřístupněna v řadě svazků prací Juliana Krzyżanowského, resp. Marie

Bokszczanin), vztahujících se k problémům rozděleného Polska a obyvatel jednotlivých záborů. (Připomeňme, že nesrovnatelně nejlépe se vedlo Polákům v rakouské Haliči, kde bylo i „duchovní hlavní město Polska“ – Krakov.) Velký spisovatel tu v mezinárodní anketě roku 1895 otevřeně charakterizoval a kritizoval Bismarcka a jeho agresivní evropskou politiku, především však roku 1900 v „Dopise baronce Suttnerové“, pacifistce a nositelce Nobelovy ceny míru z roku 1905, jakož i v „Otevřeném dopise Jeho Císařské Milosti Vilému II., pruskému králi“ z roku 1906 jasně a přímo charakterizoval zacházení Pruska – dnes bychom mluvili přímo o genocidě – s Poláky v pruském záboru.

Druhá skupina Sienkiewiczových textů se věnuje „reprezentaci kulturních dějin a jejímu odrazu ve výtvarném umění“, a to zejména ve vazbě k 500. výročí bitvy u Grunwaldu roku 1410. V centru pozornosti tu stojí především slavný Matejkův obraz „Pruský hold“, resp. řada dalších, tematicky klíčových historických maleb tohoto současníky obdivovaného polského malíře českého původu. V tomto kontextu Kosman na s. 27 připomíná dobový pohled na dominantní roli slova ve srovnání s obrazovým dílem a cituje výrok profesora filosofie a haličského politika Wojciecha Dzieduszyckého z roku 1900 o Sienkiewiczových románech k tématům 17. století: „Těšili jsme se z děl Jana Matejka, jeho obrazy, v nichž minulost a sláva vstávaly z mrtvých, byly naší radostí. Věděli jsme však dobře, že obraz nepromluví do duše tak bezprostředně a nikdy nebude pro všechny tak přístupný jako psané slovo.“ Vztah slova a obrazu se ovšem právě na počátku 20. století již začal dramaticky proměňovat.

Třetí oddíl výboru textů z předvečera první světové války je nazván „Dějiny jako zrc-

2 Marceli KOSMAN, *Henryk Sienkiewicz i polityka*, Poznań 2016; zpráva: ČČH 115, 2017, s. 608–610.

dlo a jako výzva pro budoucnost“. Do popředí tu vystupuje kościuszkovské téma, památka „Ústavy 3. května“ a polská kolonie v USA. Za zvláštní pozornost stojí Sienkiewiczova úvaha o italsko-turecké válce roku 1911, kdy Itálie obsadila dosud tureckou Libyi a dala tak velkému spisovateli podnět k úvahám o dravé, v italském stejně jako tureckém případě svobodu národů nerespektující velmocenské politice a absentující dějinné spravedlnosti.

Závěrečný oddíl textů se vztahuje k Sienkiewiczově válečné aktivitě (1914–1916) ve prospěch opakovanými přechody front a vojenským terorem vůči civilistům trpícího, hladovějícího a mj. většinou i lékařské péče zbaveného polského obyvatelstva. Sienkiewicz se usídlil ve švýcarském Vevey a odtud burcoval svět a úspěšně organizoval mezinárodní humanitární pomoc pro trpící populaci v oblasti „Evropou zapomenuté“ východní fronty Velké války.

Meritorně mimořádně zajímavý svazek je za každou kapitolou, resp. edičním oddílem, vybaven poznámkovým aparátem. V závěru knihy pak následuje fotopříloha, jmenný a zeměpisný rejstřík. Jediné, co by si čtenář mohl přát, by byla důslednější identifikace jednotlivých, do knihy vybraných textů s informací, kdy byly původně publikovány (nebo u otevřených dopisů přetištěny) a kde jsou moderně editovány (14 dílů Sienkiewiczových sebraných spisů včetně publicistiky a korespondence vyšlo ve Varšavě v letech 1977–2009). Poznámkový aparát je totiž namnoze spíše vysvětlující než identifikující povahy. I tak je ovšem kniha, cílící na širokou veřejnost, včetně milovníků dodnes „živých“ Sienkiewiczových románů, odborně významným a čtenářsky vděčným kulturním počinem.

Jiří Pešek